

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Δημιουργική Γραφή

Διπλωματική Εργασία

«Το λογοτεχνικό έργο του Βιζυηνού στα σχολικά εγχειρίδια και ο λογοτεχνικός κανόνας»

Ζέχα Ιωάννα

Επιβλέπων καθηγητής: Θανάσης Β. Κούγκουλος

Πάτρα, Ιούνιος 2023

© Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, 2023

Η παρούσα Εργασία καθώς και τα αποτελέσματα αυτής, αποτελούν συνιδιοκτησία του ΕΑΠ και του φοιτητή, ο καθένας από τους οποίους έχει το δικαίωμα ανεξάρτητης χρήσης, αναπαραγωγής και αναδιανομής τους (στο σύνολο ή τμηματικά) για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, σε κάθε περίπτωση αναφέροντας τον τίτλο και το συγγραφέα της Εργασίας καθώς και το όνομα του ΕΑΠ όπου εκπονήθηκε.

«Το λογοτεχνικό έργο του Βιζυηνού στα σχολικά εγχειρίδια και ο λογοτεχνικός κανόνας»

Ζέχα Ιωάννα

Επιτροπή Επίβλεψης Πτυχιακής / Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Θανάσης Β. Κούγκουλος

Φίλιππος Παπάς

Επίκουρος Καθηγητής Δ.Π.Θ.

Πάτρα, Ιούνιος 2023

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου Θανάση Β. Κούγκουλο, στο τμήμα «Δημιουργική Γραφή» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, για την καθοδήγηση που μου προσέφερε και το χρόνο που διέθεσε δίνοντάς μου χρήσιμες συμβουλές και οδηγίες για την ολοκλήρωση της πτυχιακής μου εργασίας.

Παράλληλα, οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στην οικογένειά μου για την αμέριστη συμπαράσταση, στήριξη και την κατανόησή τους, καθ' όλη τη διάρκεια των σπουδών μου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία διακρίνεται σε δυο μέρη. Στο πρώτο, το θεωρητικό ή ερευνητικό μέρος, εστιάζουμε στην παρουσία του λογοτεχνικού έργου του Γεωργίου Μ. Βιζυηνού στα εγχειρίδια που χρησιμοποιούνται για τη διδασκαλία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας στην πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Με την έρευνά μας δεν στοχεύουμε να παραδώσουμε έναν εξαντλητικό κατάλογο των λογοτεχνικών κειμένων του που εντοπίζονται στις σελίδες τους, αλλά να συζητήσουμε την παρουσία ή ακόμα και την απουσία τους σε συνάρτηση με τους όρους και τις προϋποθέσεις που συμβάλλουν στη διαμόρφωση του *λογοτεχνικού κανόνα* ανά εποχές. Χρησιμοποιώντας ως μελέτη-περίπτωσης τον Βιζυηνό επιδιώκουμε να αναδείξουμε την αλληλένδετη σχέση μεταξύ της θεσμικής αντιπροσώπευσης ορισμένων λογοτεχνών στην εκπαιδευτική πρακτική με το σώμα των αποδεκτών κειμένων που συγκροτούν τον λογοτεχνικό κανόνα. Σε ένα δεύτερο μέρος, στο δημιουργικό τμήμα, όπως το αποκαλούμε, περνάμε στην πρακτική εφαρμογή των αρχών της Δημιουργικής Γραφής. Επιχειρούμε να ανασυστήσουμε στιγμές της ζωής και του έργου του Γ. Βιζυηνού μέσα από ένα υποτιθέμενο ημερολόγιο που κρατά ο ίδιος την περίοδο του εγκλεισμού του στο Δρομοκαΐτειο.

Λέξεις – Κλειδιά

Λογοτεχνικός κανόνας, σχολικά εγχειρίδια, Νεοελληνική Λογοτεχνία (Διδασκαλία), Γεώργιος Μ. Βιζυηνός, προσωπικό ημερολόγιο, Δρομοκαΐτειο.

ABSTRACT

The project in question is divided into two parts. In the first, the theoretical or research part, we focus on the presence of George Viziinos' literary work within the textbooks used for teaching Modern Greek Literature in primary and secondary education. With our research we do not aim to deliver an exhaustive list of his literary texts that can be found in their pages, but to discuss their presence or even their absence in relation to the terms and conditions that contribute to the formation of the literary canon by epochs. Using Viziinos as a case study, we seek to highlight the interconnected relationship between the institutional representation of certain literary figures in educational practice and the body of accepted texts that constitute the literary canon. In a second part, the creative part, as we call it, we move on to the practical application of a Creative Writing. We attempt to reconstruct moments in the life and work of C. Viziinos' life and work through a supposed diary kept by him during the period of his presence in Dromokaiteion.

Keywords

Literary canon, schoolbooks, Modern Greek Literature (Teaching), Georgios M. Viziynos, personal diary, Dromokaiteion.

Πίνακας Περιεχομένων

A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ Γ. Μ. ΒΙΖΥΗΝΟΥ.....	7
3. Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΚΑΙ ΣΤΙΓΜΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ.....	14
α. Από το παρελθόν μέχρι σήμερα.....	14
β. Η ένταξη και η εδραίωση του λογοτεχνικού έργου του Βιζυηνού στα σχολικά εγχειρίδια.....	24
γ. Κριτήρια τοποθέτησης λογοτεχνικών κειμένων στα σχολικά εγχειρίδια: παραδείγματα από το έργο του Βιζυηνού.....	37
4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	43
5. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	45
a. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία.....	45
b. Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία.....	45
c. Δικτυογραφία – Ψηφιακές Βάσεις.....	50
d. Ανθολόγια λογοτεχνικών κειμένων.....	50
6. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ: «Ο τελευταίος σταθμός της ζωής μου» (μια οπτική της ζωής του Γ. Βιζυηνού).....	52
a. «ΤΟ ΜΕΤΑΛΛΕΙΟ».....	52
b. «Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΕΡΩΤΑΣ».....	53
c. «Η ΜΑΝΑ».....	56
d. «ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ».....	59
e. «ΞΗΜΕΡΩΣΕ ΜΙΑ ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΜΕΡΑ!».....	61
f. «ΤΟ ΕΡΕΒΟΣ».....	62
g. «ΤΟ ΠΑΘΟΣ».....	64
h. «ΠΛΗΣΙΑΖΟΥΝ ΤΑ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ».....	66

Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η διδασκαλία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας αποτελεί εδώ και δεκαετίες αναπόσπαστο τμήμα της εκπαίδευσης. Η Παιδαγωγική της Λογοτεχνίας, άλλωστε, έχει εδραιωθεί ως ένας δυναμικός κλάδος της παιδαγωγικής επιστήμης.¹ Η σχετική έρευνα έχει αποδεχτεί και αποδείξει ότι η γνωριμία των μαθητών με τα λογοτεχνικά κείμενα έχει πολλαπλά οφέλη, για αυτό και έχει δοθεί ιδιαίτερο βάρος όχι μόνο στο αντικείμενο αλλά και στον τρόπο διδασκαλίας τους.² Οι προκλήσεις για τον εκπαιδευτικό είναι πράγματι αρκετές. Αρκεί και μόνο να αναλογιστεί τις διαφορετικές δυνατότητες που ανοίγονται μπροστά του για την προσέγγιση των κειμένων, οι οποίες πολλαπλασιάζονται συνδιαλεγόμενες με νέα θεωρητικά εργαλεία.³ Τα παιδαγωγικά αποτελέσματα, όμως, της επαρκούς μετάδοσης των λογοτεχνικών κειμένων στην τάξη δεν αφήνουν αμφιβολία ότι είναι μια πρόκληση που πρέπει να αντιμετωπιστεί. Σημειώνουμε ότι η γνώση μέσα από τη μελέτη της λογοτεχνίας αποκτά μια επιπλέον, ενεργητικότερη λειτουργία: Ο μαθητής μεταβάλλεται σε ενεργητικό και δρών υποκείμενο και δεν αποτελεί παθητικό δέκτη μιας προϋπάρχουσας γνώσης. Η καλλιέργεια της ερμηνευτικής ικανότητας του μαθητή μέσα από σχετικές στρατηγικές, αλλά και η όξυνση της φαντασίας και των γλωσσικών-εκφραστικών του δυνατοτήτων μέσα από ασκήσεις δημιουργικής γραφής, όπου καλείται να αναλάβει τον ρόλο του συγγραφέα-«δημιουργού»,⁴ λειτουργούν ως παρακαταθήκες για τη συνολική

¹ Βλ. Κωνσταντίνος Δ. Μαλαφάντης, *Παιδαγωγική της λογοτεχνίας*, εισ. Αθανάσιος Ε. Παπάς, Γρηγόρης, Αθήνα 2001, σσ. 17-34.

² Βλ. Ευαγγελία Φρυδάκη, *Η θεωρία της λογοτεχνίας στην πράξη της εκπαίδευσης*, Κριτική, Αθήνα 2003. Ευαγγελία Φρυδάκη- Δημήτριος Παπαγεωργιάκης, *Διαλογικότητα και λογοτεχνική εκπαίδευση*, Αθήνα, Κριτική, 2022. Βλ. και Αθανάσιος Ε. Παπάς, «Διδασκαλία αναγνωστικών και λογοτεχνικών κειμένων», στο: *Διδακτική γλώσσας και κειμένων*, τ. 2, χ.έ., Αθήνα 2000, σσ. 310-428.

³ Βλ. τις μελέτες που συγκεντρώνονται στο: Βενετία Αποστολίδου-Ελένη Χοντολίδου (επιμ.), *Λογοτεχνία και εκπαίδευση*, Τυπωθήτω, Αθήνα 1999.

⁴ Βλ. για το θέμα προσεγγίσεις όπως εκείνη του Στ. Παπαθανασίου: «Το παιδί ως δημιουργός κειμένων και ως αναγνώστης-δημιουργός» και του Ι. Ν. Βασιλαράκη: «Ανάγνωση-Γραφή. Προς ένα ισομερές παλίνδρομο εννοιών στη σχολική πρακτική της παιδικής λογοτεχνίας» στο Άντα Κατσίκη-Γκιβάλου (επιμ.), *Παιδική λογοτεχνία. Θεωρία και πράξη*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1994, σσ. 142-153 και 42-60 αντίστοιχα.

μαθησιακή και προσωπική του εξέλιξη.⁵ Με δυο λόγια, η διδασκαλία της λογοτεχνίας συμβάλλει καταλυτικά στη βελτιστοποίηση των όρων προαγωγής της διδακτικής πράξης.

Τα αναλυτικά προγράμματα έχουν διαμορφωθεί κατάλληλα, ώστε οι μαθητές να έρθουν προοδευτικά σε επαφή με τη νεοελληνική λογοτεχνία σε όλες τις μορφές και εκδοχές της (είδη, τρόποι, περίοδοι). Από κοινού με την πιο συχνή στις μικρότερες βαθμίδες της εκπαίδευσης παιδική λογοτεχνία, οι διδακτικές χρήσεις της οποίας έχουν πολλαπλώς σημειωθεί και διερευνηθεί,⁶ ποιήματα, διηγήματα, νουβέλες και μυθιστορήματα ανθολογούνται, αυτοτελώς ή αποσπασματικά λόγω των αναγκαίων περιορισμών που θέτει η έκτασή τους, στις σελίδες των εγχειριδίων της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Δίπλα στη μακρά παράδοση της αρχαίας γραμματείας, η νεότερη λογοτεχνική παραγωγή καλύπτει διαχρονικά ένα σημαντικό μέρος των αναλυτικών προγραμμάτων.

Στην παρούσα εργασία προκρίνουμε την εξέταση μιας μικρής ψηφίδας από το ογκώδες και εξαιρετικά ποικίλο σώμα των λογοτεχνικών κειμένων που σταχυολογείται στα σχολικά εγχειρίδια. Ανιχνεύουμε στις σελίδες τους την παρουσία ενός μείζονος συγγραφέα του ελληνικού 19^{ου} αιώνα, του Γεωργίου Βιζυηνού (1849-1896), μέσα από τα κείμενά του, ποιητικά και πεζά, που κρίνονται κατάλληλα και επιλέγονται για τη διδασκαλία του μαθήματος της Λογοτεχνίας. Η αποτίμηση ενός συγγραφέα ως μείζονος και η στοχευμένη εκλογή συγκεκριμένων κειμένων του προς σχολική ανθολόγηση, απορρέουν από την ενεργοποίηση μιας σειράς μηχανισμών, κυρίως κριτικών και θεσμικών, αλλά και ευρύτερα αναγνωστικών. Τα ζητήματα αυτά μας φέρνουν κοντά στην έννοια του *λογοτεχνικού κανόνα* (literary canon) που συγκροτούν τα κείμενα που αποτιμούνται ως αντιπροσωπευτικά μιας συγκεκριμένης εθνικής λογοτεχνίας και άξια προς διδασκαλία. Η παρουσία ή η απουσία ενός συγγραφέα στα σχολικά εγχειρίδια –στα επίσημα θεσμικά όργανα μιας πολιτείας για τη διδασκαλία ενός γνωστικού αντικείμενου– είναι αδύνατον να μην εξεταστούν σε συνάρτηση με τον λογοτεχνικό κανόνα, όπως εκείνος διαμορφώνεται ανά εποχή.

⁵ Η έρευνα στον συγκεκριμένο τομέα εξελίσσεται και σε επίπεδο διδακτορικών διατριβών. Βλ. Ευαγγελία Γ. Αραβανή, *Παιδαγωγική και ψυχολογική διάσταση στην διδασκαλία της λογοτεχνίας*, Ε.Κ.Π.Α.- Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Τομέας Παιδαγωγικής, Αθήνα 2007. Αγάπη Δάλκου, *Η ανάπτυξη ερμηνευτικών στρατηγικών στο μάθημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε περιβάλλον συνεργατικής μάθησης*, Ε.Κ.Π.Α.-Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Τομέας Παιδαγωγικής, Αθήνα 2012.

⁶ Βλ. Άντα Κατσίκη-Γκιβάλου (επιμ.), *Παιδική λογοτεχνία. Θεωρία και πράξη*, Καστανιώτης, Αθήνα, 1994, σσ. 42-60.

Αφού προβούμε στη σύνταξη ενός χρηστικού βιοεργογραφικού σημειώματος για τον Βιζυηνό, θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε την έννοια του λογοτεχνικού κανόνα, την οποία κρίνουμε ως απαραίτητη για να ερμηνεύσουμε την τύχη του λογοτέχνη στα σχολικά εγχειρίδια. Θα σχολιάσουμε τις οδούς και τις πρακτικές –συμπερίληψης αλλά και εξαίρεσης– μέσα από τις οποίες διαμορφώνονται τα κριτήρια που συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός σώματος μείζονων λογοτεχνικών κειμένων και θα διαπιστώσουμε, κατ' επέκταση, τον ενεργό ρόλο που παίζει ο λογοτεχνικός κανόνας κάθε εποχής στην επιλογή των λογοτεχνικών έργων που εντάσσονται στα εκπαιδευτικά βιβλία. Ο λογοτεχνικός κανόνας δεν είναι έννοια στατική. Είναι, αντιθέτως, έννοια απολύτως *δυναμική* και για αυτό νομίζουμε ότι είναι χρήσιμη μια σύντομη επισκόπηση των περιόδων της νεότερης ελληνικής ιστορίας που δρουν καταλυτικά στη διαμόρφωσή του, ανταποκρινόμενες κάθε φορά σε διαφορετικά αιτήματα και ζητήσεις.

Με τα δεδομένα αυτά, η παρουσία λογοτεχνικών κειμένων του Βιζυηνού στα σχολικά εγχειρίδια εξετάζεται βάσει των συνθηκών εκείνων που οδηγούν στην αποδοχή και την επιλογή τους έναντι άλλων κειμένων. Διερευνούμε δηλαδή, τις ιστορικές περιόδους μέσα στις οποίες διαμορφώνεται ο λογοτεχνικός κανόνας, στον οποίο ο Βιζυηνός κατακτά σταδιακά σημαίνουσα θέση. Κοντά σε αυτά, επιλέγουμε να λάβουμε υπόψη και τον θεματικό παράγοντα ως προς την ένταξη κειμένων του Βιζυηνού στην εκπαίδευση. Άλλωστε, η ποικιλία του συγγραφικού έργου καταδεικνύει ότι γράφει κείμενα που απευθύνονται σε όλες τις ηλικιακές φάσεις των αναγνωστών. Ποιήματα σύντομα, εύληπτα, σε γλώσσα ρέουσα που μπορούν να έχουν ως ιδανικό παραλήπτη πολύ νεαρούς αναγνώστες, αλλά και πεζά, όπως «Ο τρομάρας», «Το σκιάχτρο του χωραφιού» ή «Ο κλέπτης» που πραγματεύονται την παιδική ηλικία, εκλαμβάνοντας συχνά το ίδιο το παιδί είτε ως αφηγητή είτε ως ένα από τα πρόσωπα της αφήγησης.⁷ Η διδακτορική διατριβή που υποστηρίζει ο ίδιος στο Πανεπιστήμιο της Γοττίγγης, με τον χαρακτηριστικό τίτλο *Το παιδικό παιχνίδι σε σχέση με την ψυχολογία και την παιδαγωγική* (1881), τεκμηριώνει μια επισταμένη επιστημονική ενασχόληση με το πεδίο της παιδικής ηλικίας, που είναι επόμενο να διοχετεύεται και στον έντεχνό του λόγο.⁸ Με δυο λόγια, ο Βιζυηνός βρίσκεται κοντά στο παιδί και στην πράξη και στη θεωρία.

⁷ Ο ενδιαφερόμενος μπορεί να συμβουλευτεί σχετικές ανθολογίες: Γεώργιος Μ. Βιζυηνός, *Παιδικά αφηγήματα*, επιμ. Φώτης Α. Δημητρακόπουλος, Επικαιρότητα, Αθήνα 1998.

⁸ Βλ. τη σχετικά πρόσφατη μετάφραση της διατριβής στα ελληνικά: Γεώργιος Μ. Βιζυηνός, *Το παιδικό παιχνίδι σε σχέση με την ψυχολογία και την παιδαγωγική*, εισ.-μτφρ.-σχόλ. Αλέξανδρος Σιδεράς-Παρασκευή Σιδερά-Λύτρα, Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2009.

Για τη συγγραφή της εργασίας μας καταφεύγουμε πρώτα στην πλούσια βιβλιογραφία για τη ζωή και το έργο του Γεωργίου Βιζυηνού, στην οποία συμπεριλαμβάνονται μελέτες αναφοράς που έχουν γραφεί τις τελευταίες δεκαετίες. Αρκεί να σημειώσουμε εδώ τις μονογραφίες του Βαγγέλη Αθανασόπουλου,⁹ του Μιχάλη Χρυσανθόπουλου,¹⁰ αλλά και νεότερες εργασίες, όπως εκείνη της Αλεξάνδρας Ρασιδάκη, που φωτίζει τη σχέση του συγγραφέα με τον γερμανικό Ρομαντισμό,¹¹ του Λάμπρου Βαρελά, χρήσιμη για την πρώιμη πρόσληψη του συγγραφέα,¹² και του Θανάση Κούγκουλου, που καταπιάνεται με το σημαντικό ζήτημα της αναπαράστασης του γενέθλιου τόπου στα διηγήματα του Βιζυηνού.¹³ Στο πεδίο των εκδόσεων του έργου του Βιζυηνού καταφεύγουμε εκτός από παλαιότερες εκδόσεις, όπως εκείνη του Σπύρου Κοκκίνη από το Βιβλιοπωλείο της “Εστίας”,¹⁴ κυρίως σε εκείνη του Παναγιώτη Μουλλά, όπου προτάσσεται και πλούσια εισαγωγή για το θέμα μας.¹⁵ Για το ποιητικό έργο του Βιζυηνού που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια χρησιμοποιήσαμε την έκδοση της Έλενας Κουτριάνου.¹⁶

Ως προς τον προσδιορισμό της έννοιας του λογοτεχνικού κανόνα βιβλίο αναφοράς είναι η θεμελιώδης μελέτη του Αμερικανού κριτικού λογοτεχνίας και Καθηγητή Ανθρωπιστικών Επιστημών του Πανεπιστημίου του Yale Harold Bloom με τίτλο *The Western Canon: The Books and the School of Ages* (1994). Ιδιαίτερα επιβοηθητικό είναι επίσης το σημείωμα του Δημήτρη Αρμάου («Με Κανόνα και Διαβήτη»), που συνοδεύει την ελληνική μετάφραση.¹⁷ Στο οικείο κεφάλαιο θα αναφερθούμε σε επιπλέον βιβλιογραφία.

Ειδικά για την ανεύρεση των σχολικών εγχειριδίων ειδική μνεία πρέπει να γίνει στις ηλεκτρονικές βάσεις δεδομένων, στις οποίες ανατρέξαμε. Πραγματοποιήσαμε αναζήτηση

⁹ Βαγγέλης Αθανασόπουλος, *Οι μύθοι της ζωής και του έργου του Γ. Βιζυηνού*, Καρδαμίτσας, Αθήνα 1992.

¹⁰ Μιχάλης Χρυσανθόπουλος, *Γεώργιος Βιζυηνός. Μεταξύ φαντασίας και μνήμης*, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, Αθήνα 1994.

¹¹ Αλεξάνδρα Ρασιδάκη, *Υπό ρομαντική οπτική γωνία. Γερμανικός Ρομαντισμός και Γεώργιος Βιζυηνός*, Άγρα Αθήνα 2019.

¹² Λάμπρος Βαρελάς, *Μετά θάρρους ανησυχάν εμπνέοντος. Η κριτική πρόσληψη του Γ. Ν. Βιζυηνού (1873-1896)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2014.

¹³ Θανάσης Β. Κούγκουλος, *Η αναπαράσταση του γενέθλιου τόπου στα διηγήματα του Γ. Μ. Βιζυηνού*, Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, Granada 2020.

¹⁴ Γεώργιος Βιζυηνός, *Το αμάρτημα της μητρός μου και άλλα διηγήματα*, επιμ. Σπύρος Κοκκίνης, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, Αθήνα 1975.

¹⁵ Γ. Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά διηγήματα*, επιμ. Παναγιώτης Μουλλάς, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, Αθήνα 1994 [1^η: 1980].

¹⁶ Γ. Μ. Βιζυηνός, *Τα ποιήματα*, επιμ. Έλενα Κουτριάνου, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2003.

¹⁷ Βλ. Harold Bloom, *Ο Δυτικός Κανόνας: Τα Βιβλία και τα Σχολεία των Εποχών*, μτφρ. Κατερίνα Ταβαρτζόγλου - εισ.-επιμ.: Δημήτρης Αρμάος, Gutenberg, Αθήνα 2007 (η εισαγωγή: σσ. 9-28).

στη βάση του Ι.Ε.Π. («Ιστορική Συλλογή Σχολικών Εγχειριδίων») και στο βιβλίο του Βαρελά¹⁸, όπου και εντοπίζονται χρονολογικά όλες οι εκδόσεις των αναγνωστικών, των ανθολογίων και των νεοελληνικών αναγνωσμάτων της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Από την έρευνά μας προκύπτει ότι περιλαμβάνουν κυρίως παιδικά ποιήματα του Βιζυηνού και λιγότερο διηγήματα. Τα διηγήματά του εντάσσονται για πρώτη φορά το 1919. Τότε, αποσπάσματα από το διήγημα «Μοσκώβ-Σελήμ», το οποίο δημοσιεύεται σε συνέχειες στην εφημερίδα *Εστία* λίγο περισσότερο από δυο δεκαετίες νωρίτερα (1895), συμπεριλαμβάνεται στην έκδοση του Πολέμη που προορίζεται για την Β' τάξη των ελληνικών σχολείων¹⁹. Πάντως, ιδιαίτερη βαρύτητα στο διηγηματογραφικό έργο του Βιζυηνού, τουλάχιστον στο σχολικό περιβάλλον, παρατηρείται πολύ αργότερα. Περνάμε πλέον σε μια νέα πραγματικότητα, όταν το 1999 το διήγημα «Το αμάρτημα της μητρός μου» εντάσσεται -όχι πια αποσπασματικά- στο εγχειρίδιο *Νεοελληνική Λογοτεχνία* για μαθητές της Γ' Λυκείου που επιλέγουν τη Θεωρητική Κατεύθυνση.²⁰

Το δεύτερο και δημιουργικό μέρος της εργασίας μας εμπίπτει στο πεδίο της Δημιουργικής Γραφής. Παρουσιάζουμε τη ζωή του Βιζυηνού, τις ιδιαίτερες σκέψεις, τις επιθυμίες και τα συναισθήματά του, όπως προκύπτουν από τη μελέτη του έργου και της ζωής του. Η ιδιαιτερότητα -αλλά και η πρόκληση- της γραφής μας, κατά τη γνώμη μας, έγκειται στο επικοινωνιακό πλαίσιο που επιλέγεται. Προκρίναμε μια γραφή εκμεταλλευόμενοι τα χαρακτηριστικά του ημερολογιακού είδους.²¹ Ο αφηγητής αναλαμβάνει τον ρόλο του ίδιου του Βιζυηνού. Είναι πρωτοπρόσωπος και αυτοδιηγητικός και ταυτίζεται με τον συγγραφέα. Με έκδηλη εξομολογητική διάθεση καταγράφει την εμπειρία του, στην οποία συνδυάζεται η αναδρομική διήγηση με αναφορές στη σύγχρονη του πραγματικότητα. Ως χώρος γραφής επιλέγεται το Δρομοκαΐτειο ψυχιατρείο, καθώς επηρεάζει την ίδια τη γραφή του μυθοπλαστικού Βιζυηνού που κατασκευάζουμε. Μέσα από το Δρομοκαΐτειο -αυθόρμητα και δίχως αυστηρή συνέπεια στις χρονολογικές καταγραφές- αποτυπώνονται σε ημερολογιακού τύπου σημειώσεις ό,τι θα ένιωθε, ό,τι θα πίστευε για

¹⁸ Λ. Βαρελάς, *Η νεοελληνική και μεταφρασμένη λογοτεχνία στην ελλαδική δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1884-2001)*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007.

¹⁹ Ι. Πολέμης, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Β' τάξεως των Ελληνικών σχολείων*, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919, σσ.31-35.

²⁰ *Νεοελληνική Λογοτεχνία*, Γ' Ενιαίου Λυκείου, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2001, σσ.121-153.

²¹ Για τα χαρακτηριστικά του είδους συμβουλευτήκαμε τη μελέτη της Αλεξάνδρας Σαμουήλ, *Ο βυθός του καθρέφτη. Ο André Gide και η ημερολογιακή μυθοπλασία στην Ελλάδα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1998.

πρόσωπα που τοποθετούν τη δική τους σφραγίδα στη ζωή του. Αφιερώνονται κάποιες σελίδες και στα επιχειρηματικά του σχέδια, ενώ από ένα κατακερματισμένο έστω προσωπικό ημερολόγιο δεν θα μπορούσαν να λείψουν και τα πλέον προσωπικά θέματα. Γίνεται ιδιαίτερη μνεία στον μεγάλο –και τελευταίο– του έρωτα, τη νεαρή Μπετίνα Φραβασίλη.

Η επιλογή μας να συνθέσουμε ένα κατακερματισμένο προσωπικό ημερολόγιο υπαγορεύεται τόσο από την έλξη που μας ασκούν οι τελευταίες συγγραφικές απόπειρες ενός κατακερματισμένου ψυχικού κόσμου, αλλά και από την έλξη του Βιζυηνού στην αυτοβιογραφική αφήγηση, στη λογοτεχνία του Εγώ. Το κατασκευασμένο ημερολόγιό μας αποτελεί μια άλλη όψη του νομίσματος του έργου ενός συγγραφέα που συνδυάζει την αυτοβιογραφία με τη μυθοπλασία στα γραπτά του.²²

²² Βλ. την πρόσφατη εργασία του Λάμπρου Βαρελά, «Γ. Μ. Βιζυηνός: Μεταξύ αυτοβιογραφίας και μυθοπλασίας», στο Ι. Πολέμης-Α. Μπρούζος-Α. Βογιατζόγλου-Δ. Σ. Γεωργακόπουλος (επιμ.), *Δώρα σεμνά. Τιμητικός τόμος για την καθηγήτρια Μάρθα Καρπόζηλου*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2021, σσ. 233-243.

Γεώργιος Βιζυηνός, λιθογραφία, Ποικίλη Στοά, 1984

2. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΟΥ Γ. Μ. ΒΙΖΥΗΝΟΥ

Χρήσιμη για τον αναγνώστη κρίνεται η σύντομη αναφορά στη ζωή και το έργο του Γεωργίου Βιζυηνού,²³ καθώς η παρούσα εργασία αφορά στο πρόσωπό του. Το χρονολόγιο που συντάσσει ο Μουλλάς για την έκδοση των *Νεοελληνικών Διηγημάτων* κρίνεται ιδιαίτερα βοηθητικό,²⁴ όπως και η εκτενής εισαγωγή της Έλενας Κουτριάνου πάνω στις «διαδρομές της ζωής και του έργου» του Βιζυηνού (εδώ περιέχεται και αναλυτική εργογραφία του συγγραφέα).²⁵ Ο Βιζυηνός γεννιέται στις 8 Μαρτίου 1849 στη Βιζύη, το σημερινό Vize της Ανατολικής Θράκης στην Τουρκία, και πεθαίνει στις 15 Απριλίου 1896, στο Δρομοκαϊτείο Ψυχιατρείο στο Χαϊδάρι Αττικής. Το αρχικό του όνομα είναι Γεώργιος Μιχαηλίδης, ενώ όταν ξεκινά να δημοσιεύει λογοτεχνικά έργα υιοθετεί ως αναγνωρισμένο θεσμικά επώνυμο το Βιζυηνός. Κατάγεται από αγροτική οικογένεια. Ο πατέρας του, ο Μιχαήλος Σύρμας είναι από το χωριό Κρυόνερο και στη αρχή εργάζεται ως καρβουνιάρης μέχρι να περάσει στον χώρο του εμπορίου. Προσβάλλεται από τύφο σε ένα επαγγελματικό ταξίδι του στη Βουλγαρία και πεθαίνει το 1854, αφήνοντας τον Γεώργιο ορφανό σε ηλικία 5 χρόνων. Τότε η μητέρα του, η Δέσποινα η Μιχαλού ή Μιχαλιέσσα, ευσεβής και ψυχικά καλλιεργημένη γυναίκα, είναι έγκυος στο τελευταίο τους παιδί, και του δίνει το όνομα του πατέρα του, όταν εκείνος πεθαίνει. Η Δεσποινιώ κατάγεται από τον Άγιο Στέφανο, ένα χωριό στη Μαύρη Θάλασσα. Προτού συμπληρώσει τον πρώτο χρόνο της ζωής της, μένει ορφανή από πατέρα και στα τέσσερά της χρόνια χάνει και τη μητέρα της. Υιοθετείται από τον Παπουγιωργάκη σε ένα από τα ταξίδια του για δουλειές στην περιοχή και έτσι εγκαθίσταται στη Βιζύη.

Ο Γεώργιος Βιζυηνός έχει δύο αδέρφια, τον Χρηστάκη, που εργάζεται ως ταχυδρόμος και δολοφονείται σε ηλικία τριάντα ετών, στον οποίο και αναφέρεται το διήγημα «Ποίος ήτο ο φονεύς του αδελφού μου» (1883), τον Μιχαήλο, που πεθαίνει τρία χρόνια πριν από τον Γεώργιο, και δύο αδελφές, την Άννα, η οποία χάνεται σε βρεφική ηλικία καθώς καταπλακώνεται από τη μητέρα της στον ύπνο της, όπως περιγράφεται στο

²³ Για την εργογραφία του βλ. και Λάμπρος Βαρελάς, *Μετά θάρρους ανησυχάν εμπνέοντος ...*, ό.π., σσ. 163-174.

²⁴ Βλ. Γ. Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά διηγήματα*, ό.π., σσ. δ' -ιγ'.

²⁵ Βλ. Γ. Μ. Βιζυηνός, *Τα ποιήματα*, ό.π., σσ. 13-146, 200-204.

διήγημα «Το Αμάρτημα της μητρός μου» (1883), και τη δεύτερη Αννιώ, που παίρνει το όνομα της αδελφής της και αποβιώνει σε νεαρή ηλικία από ασθένεια.

Ο Βιζυηνός παρακολουθεί με διακοπές τα μαθήματα του Δημοτικού σχολείου στη γενέτειρα του και στη συνέχεια (αρχές δεκαετίας 1860) η μητέρα του τον στέλνει σε ένα θείο του στην Κωνσταντινούπολη, αρχιγράφτη της Βαλιδέ Σουλτάνας, για να μάθει την τέχνη της ραπτικής. Τα χρόνια αυτά είναι ιδιαίτερος δύσκολα, καθώς είναι υποχρεωμένος να υπομένει την αυστηρή συμπεριφορά του θείου. Όταν ο τελευταίος φεύγει από τη ζωή, τίθεται υπό την προστασία του Κύπριου εμπόρου Γιάγκου Γεωργιάδη. Από αυτόν κληρονομεί την αγάπη για τα γράμματα και την εκκλησία, και αρχίζει να γράφει τα πρώτα του ποιήματα. Μάλιστα, με τη βοήθειά του, την περίοδο 1867-1868 βρίσκεται στην Κύπρο, κοντά στον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο Β΄. Πρόκειται να γίνει κληρικός χωρίς τη θέλησή του. Αργότερα, τιμωρείται από τον Αρχιεπίσκοπο λόγω του ειδυλλίου του με την Ελένη Φυσεντζίδα-Στεφανή. Αρχές Ιουλίου του 1872, μαζί με τον Αρχιεπίσκοπο, ταξιδεύει στην Πόλη. Εκεί έρχεται σε επαφή με τον Γ. Χασιώτη, ο οποίος διατελεί διευθυντής στο Ελληνικό Λύκειο του Πέραν, και με τη βοήθειά του εγγράφεται στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης. Στη Σχολή δέχεται την καταλυτική επιρροή του ποιητή, φιλολόγου και καθηγητή Ηλία Τανταλίδη (1818-1876). Ο Τανταλίδης διαβλέπει την κλίση του μαθητή του στη συγγραφή, τον αποτρέπει από τον ιερατικό δρόμο και τον βοηθά να σπουδάσει στην Ευρώπη. Ο Βιζυηνός γράφει, κάτω από την επιρροή του, αρκετά ποιητικά έργα.

Τότε τυπώνει την πρώτη του ποιητική συλλογή, τα *Ποιητικά Πρωτόλεια* (Κωνσταντινούπολη, 1873). Η συλλογή είναι εμπνευσμένη από τις εμπειρίες της Χάλκης και τους νεανικούς του έρωτες. Η ποιητική αυτή συλλογή συμβάλλει στη γνωριμία του με τον πλούσιο Έλληνα Γεώργιο Ζαρίφη, που του παρέχει τα οικονομικά μέσα για να ταξιδέψει στην Αθήνα και να γραφτεί στην τελευταία τάξη του Γυμνασίου της Πλάκας το 1873. Στη συνέχεια, το 1874, και πριν ακόμη ολοκληρώσει τις σπουδές του, συμμετέχει και βραβεύεται στο Βουτσιναίο ποιητικό διαγωνισμό Του Πανεπιστημίου Αθηνών με το επικολυρικό ποίημα *Κόδρος*. Το βραβευμένο ποίημα τυπώνεται στην Αθήνα αμέσως. Ας σημειωθεί ότι εισηγητής στον διαγωνισμό είναι ο πολύς Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1809-1892).

Το 1874 εγγράφεται στη Φιλοσοφική Σχολή της Αθήνας και το 1875 παίρνει αποδεικτικό σπουδών. Επόμενος σταθμός το Göttingen (η Γοττίγγη) της Γερμανίας. Εκεί συνεχίζει τις σπουδές του στα γνωστικά αντικείμενα της Αισθητικής, της Φιλοσοφίας και της Ψυχολογίας. Οι γνώσεις αυτές ασκούν καταλυτική επίδραση στην ψυχοσύνθεση και

βρίσκονται διάχυτες σε ολόκληρο το έργο του. Εντωμεταξύ επιμένει στη λογοτεχνική συγγραφή. Η χαμένη πλέον πεντάπρακτη τραγωδία του με τίτλο *Διαμάντω* κρίνεται στον Βουτσιναίο του 1875, ενώ στον ίδιο διαγωνισμό με εισηγητή μια άλλη μεγάλη μορφή του ελληνικού ρομαντισμού, τον Θεόδωρο Ορφανίδη (1817-1886), βραβεύεται το 1876 η ποιητική συλλογή *Άραις, μάραις κουκουνάραις*, κατόπιν γνωστή ως *Βοσπορίδες άραι*. Το 1877, και πάλι στον Βουτσιναίο, θα επαινεθεί για τη συλλογή του *Εσπερίδες*.

Το 1878, έχοντας πια αποκτήσει μεγάλη φήμη, επιστρέφει στην Πόλη. Επισκέπτεται τη γενέτειρά του Βιζύη και έπειτα την Αθήνα. Τον επόμενο χρόνο πηγαίνει και πάλι δυτικά. Στο Βερολίνο συναντά τον πρώτο κριτή του στον Βουτσιναίο, τον Ραγκαβή. Την ίδια περίοδο δημοσιεύει το πρώτο του παιδικό διήγημα στο περιοδικό *Διάπλασις των παιδών*. Πρόκειται για το «Ο Άραψ και η κάμηλος αυτού» (1879).

Το 1881 ο Βιζυηνός ολοκληρώνει τις σπουδές του στη Γερμανία και υποστηρίζει τη διδακτορική του διατριβή με τίτλο *Das Kinderspiel in Bezug auf Psychologie und Pädagogik* [Το Παιχνίδι από άποψη ψυχολογική και παιδαγωγική]. Η διατριβή τυπώνεται στη Λειψία.²⁶ Ο Βιζυηνός βρίσκεται εν μέσω μιας γονιμότητας συγγραφικής περιόδου. Από το 1877 έως το 1882 συνθέτει περισσότερα από 200 ποιήματα, τα οποία εκδίδει σε μια συλλογή με τίτλο *Αιθίδες άραι*.

Στις αρχές του 1882 ο Βιζυηνός επισκέπτεται την Αθήνα και το Παρίσι, όπου γνωρίζεται με πολλούς ανθρώπους των γραμμάτων, ενώ στις αρχές του 1883, στο Λονδίνο, ξεκινά να γράφει τα γνωστά διηγήματά του. Πρώτο έρχεται «Το αμάρτημα της μητρός μου» (1883), το οποίο πρωτοκυκλοφορεί στα γαλλικά και αμέσως μετά στα ελληνικά. Η γλώσσα του παραμένει πάντα η συνηθισμένη για την πεζογραφία της εποχής καθαρεύουσα, αλλά δεν πρέπει να παραγνωρίζουμε ότι οι διάλογοι γράφονται στη δημοτική. Είναι διανθισμένοι μάλιστα με πολλά στοιχεία του βορειοελλαδίτικου ιδιώματος, τα οποία προσδίδουν στην αφήγηση μια ιδιαίτερη ζωντάνια.²⁷ Στην Αθήνα ολοκληρώνει και την επί υφηγεσία διατριβή του με τίτλο *Η Φιλοσοφία του Καλού παρά Πλωτίνω* (1884).

²⁶ Για τις έντυπες παραλλαγές της διατριβής και τα υπάρχοντα στη Γερμανία και στην Ελλάδα αντίτυπα βλ. Γεώργιος Μ. Βιζυηνός, *Το παιδικό παιχνίδι σε σχέση με την ψυχολογία και την παιδαγωγική*, ό.π. σσ. 56-71· Θανάσης Β. Κούγκουλος, «Ιχνη του Γ. Μ. Βιζυηνού στη βιβλιοθήκη του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Αδριανουπόλεως», στο Αικατερίνη Σ. Μάρκου - Ιωάννης Μ. Μπακιρτζής - Άγγελος Παληκίδης - Χριστίνα Παπαγεωργοπούλου (επιμ.), *Ιστορία, Κοινωνία, Πολιτισμός. Ερευνητικά ζητήματα και προκλήσεις. Αφιερωματικός τόμος για τα 30 χρόνια του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας*, Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2022, σσ. 170-171.

²⁷ Βλ. Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης Αθήνα 2009 [1^η: 1978], σ. 202.

Το 1884 πεθαίνει ο προστάτης του Ζαρίφης και ο Βιζυηνός εγκαθίσταται οριστικά στην Αθήνα, όπου εργάζεται ως καθηγητής σε Γυμνάσιο. Γράφει συνεχώς ποιήματα, διηγήματα (π.χ. «Αι συνέπειαι της παλαιάς ιστορίας», «Πρωτομαγιά», «Το μόνον της ζωής του ταξείδιον»), επιστημονικές μελέτες (π.χ. *Στοιχεία λογικής*, *Ψυχολογικά μελέται επί του καλού*, *Στοιχεία ψυχολογίας* και «Αι εικαστικά τέχνη κατά την Α΄ εικοσιπενταετηρίδα του Γεωργίου Α΄») και ανακηρύσσεται υφηγητής στη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών χωρίς όμως να διδάξει ποτέ στο πανεπιστήμιο. Το ανταγωνιστικό κλίμα δεν ευνοεί τη συνέχιση της ακαδημαϊκής του καριέρας.²⁸ Μάλιστα, για πολιτικούς λόγους απολύεται λίγο αργότερα και από το Γυμνάσιο. Συνεχίζει να εργάζεται ως καθηγητής της ρυθμικής και της δραματολογίας στο Ωδείο Αθηνών.

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο Βιζυηνός φτάνουν στην κορύφωσή τους όταν το 1890 εμφανίζονται τα συμπτώματα ενός επικίνδυνου «νοσήματος του μυελού». Προκειμένου να βελτιώσει την κατάσταση της υγείας του επισκέπτεται τα λουτρά στο Bad Gastein στις κεντρικές Άλπεις της Αυστρίας, χωρίς όμως η κατάστασή του τελικά να δείχνει σημάδια καλύτερευσης. Επιστρέφει στην Αθήνα και συνεχίζει το συγγραφικό του έργο. Το 1894 εκδίδει τη μελέτη «Ανά τον Ελικώνα. Βαλλίσματα». Η φρενοβλαβία του πάντως έχει εκδηλωθεί. Στο ωδείο γνωρίζει τη 14χρονη Μπετίνα Φραβασίλη (1876-1897), την οποία σύμφωνα με τους βιογράφους του ερωτεύτηκε παράφορα. Τη ζητά σε γάμο από τη μητέρα της, αλλά εκείνη αρνιέται. Όλες αυτές οι καταστάσεις πυροδοτούν ακόμη περισσότερο την ασθένειά του, ώσπου βρίσκεται έγκλειστος στο Δρομοκαΐτειο ψυχιατρείο. Εκεί, κατά την τριετή παραμονή του, συνεχίζει σε διαστήματα διαύγειας να γράφει στίχους, που είναι γνωστοί στη βιζυηνική βιβλιογραφία ως «Στίχοι του Φρενοκομείου», οι οποίοι ταυτίζονται πλέον με το ασυνείδητο του ψυχικά άρρωστου δημιουργού.²⁹ Ο τρόπος και η μανία που γράφει αυτή την περίοδο τα ποιήματά του για το ερωτικό αντικείμενο του πόθου του, συνιστούν εκφάνσεις της διαταραχής του. Πεθαίνει τον Απρίλιο του 1896 εντός του ιδρύματος.

²⁸ Βλ. Λάμπρος Βαρελάς, *Μετά θάρρους ανησυχάν εμπνέοντος ...*, ό.π., σσ. 93-114.

²⁹ Βλ. Εύα Γανίδου, «Οι “Στίχοι Φρενοκομείου” του Γ.Μ. Βιζυηνού: μύθοι και πραγματικότητες», στο *Πρακτικά 7ου Συνεδρίου Μεταπτυχιακών Φοιτητών & Υποψηφίων Διδασκόντων του Τμήματος Φιλολογίας*, τ. Β΄, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2014, σσ. 670-675.

Αν ανατρέξουμε στα γραπτά συγχρόνων του, θα βρούμε πλήθος αναφορών στο έργο, την προσωπικότητα, αλλά και σε όλη τη λογοτεχνική και επιστημονική παρουσία του Βιζυηνού. Οι αναφορές αυτές είναι αντιπροσωπευτικό δείγμα της σημαίνουσας θέσης που αποκτά από νωρίς στην ιστορία των ιδεών του 19^{ου} αιώνα. Μία από τις πλέον αντιπροσωπευτικές μαρτυρίες μας διασώζει ο Γεώργιος Δροσίνης (1859-1951) για τα χρόνια που ο Βιζυηνός βρίσκεται πλέον στη δύση του βίου του:

Είχε την ιδέα [ο Βιζυηνός], πως κανένας δεν τον φτάνει στην τέχνη της απαγγελίας στίχων, και μάλιστα των δικών του, και τον προσκαλούσαν σε διάφορα αθηναϊκά σαλόνια για ν' απαγγέλλη. Σ' εμάς έκανε την εντύπωση, πως ήτον πολύ υπερβολικός και την απαγγελία του προσπαθούσε να τη ζωντανέψη με λίγωμα της φωνής ή με γούρλωμα των ματιών, κατά την περίσταση, με σούφρωμα των φρυδιών, με στράβωμα της κεφαλής, με χειρονομίες, που μας έφερναν κρυφό χαμόγελο στα χείλη.

Άκακος, απονήρευτος, τέλειος Ανατολίτης στη γενική του εμφάνιση, ήτον από τους πιστούς φίλους της *Εστίας* ως τον οικτρό του θάνατο στο Δρομοκαΐτειο. Από τα τελευταία συγγραφικά του δικαιώματα πληρώθηκαν τα έξοδα της διατροφής του στο άσυλο του Δαφνιού.

Τρελός ησυχώτατος, εντελώς ακίνδυνος, και γι' αυτό τον αφήναν να περιφέρεται ελεύθερα μ' έναν φύλακα γύρω στα πεύκα. Δεν είχε συναίσθηση της καταστάσεώς του κ' ενόμιζε, πως αυτός ήτον ο φύλακας κι ο φύλακας ήτον ο τρελός, που τον είχαν εμπιστευθή στη φύλαξή του. Και τον παρηγορούσε, πως θα γίνη καλά γλήγορα και πως, όταν θα γυρίση στην κοινωνία, θα του δώση θέση στα μεταλλεία του! Γιατί μέσα στην τρέλα του είχε καρφωτή ιδέα για κάποια μεταλλεία δικά του στη Θράκη, που θα τον έκαναν αφάνταστα πλούσιο!³⁰

Επιχειρώντας μια γενική αποτίμηση του έργου του Βιζυηνού, παρατηρούμε εύλογα την ποικιλία και το εύρος των ενδιαφερόντων του. Μελέτες για τη φιλοσοφία και την ψυχολογία, την αισθητική και τη μουσική συνοδεύουν ένα λογοτεχνικό έργο, άλλοτε σε ποιητική και άλλοτε σε πεζή μορφή, που διαφεύγει κάθε εύκολης ταξινόμησης. Η λογοτεχνική παραγωγή του δεν περιχαρακώνεται αυστηρά γύρω από οριοθετημένα ειδολογικά σχήματα, σχολές και κινήματα. Ρέπει προς νεωτερισμούς και διαφοροποιείται από τους ομότεχνους της εποχής του. Η γραφίδα του εισάγει καινοφανή στοιχεία κυρίως

³⁰ Γεώργιος Δροσίνης, *Σκόρπια Φύλλα της Ζωής μου*, τ. Α', επιμ. Γιάννης Παπακόστας, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1982, σ. 132.

στην ελληνική πεζογραφία, τα οποία συνεχίζουν να απασχολούν τους ερευνητές. Η μελέτη της Αλεξάνδρας Ρασιδάκη και η πρότασή της για τη θεώρηση του Βιζυηνού μέσα από το κάτοπτρο του γερμανικού ρομαντισμού³¹ επιβεβαιώνει τις παρατηρήσεις μας.

Από την παραπάνω ποικιλομορφία, ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στα ποιήματα που γράφει για παιδιά, τα οποία βρίσκονται στα πρώτα βήματα της ζωής τους. Τα εν λόγω ποιήματα σχετίζονται άμεσα με τα σχολικά εγχειρίδια. Η θεματική τους επικεντρώνεται συνήθως σε διάφορα ζώα (π.χ. γελάδα, γατάκι κ.ά.), τα οποία ο ποιητής δεν επιλέγει τυχαία. Ο Βιζυηνός γνωρίζει ότι η αγάπη των παιδιών για αυτά είναι έκδηλη.

Θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τα παιδικά ποιήματά του σε νηπιακά, αποφθεγματικά, οικογενειακά, πραγματογνωστικά και ηθικοθρησκευτικά. Σχετίζονται με απλές- καθημερινές θεματικές όπως «Το καλοκαίρι», με βασικές αξίες στη ζωή του ανθρώπου όπως το Θείο και η πίστη, με σημαντικά πρόσωπα όπως η μάνα και με άλλες θεμελιώδεις αρετές όπως είναι η παιδεία στο «Ο φιλομαθής πτωχός». Γενικά, η ποίηση του Βιζυηνού έχει σκοπό να διαφωτίσει, να διδάξει, να ηθικοποιήσει, για αυτό και οι αναφορές στο Θεό ως θεσμοθέτη και θεματοφύλακα της ηθικής τάξης του κόσμου αποτελούν το κύριο θέμα αρκετών ποιημάτων του.³² Τονίζει επανειλημμένως ότι χρέος κάθε ανθρώπου είναι να σέβεται και να εκφράζει την ευγνωμοσύνη του προς τα ιερά πρόσωπα. Τα ποιήματά του διακρίνονται από την προβολή διδαγμάτων και από λογής προτροπές με δεοντολογική διατύπωση. Η χρήση της αλληγορίας είναι επίσης συχνή, εξασφαλίζοντας την αποτελεσματική μετάδοση των μηνυμάτων του. Οι ίδιοι οι τίτλοι των κειμένων του μας προετοιμάζουν για το περιεχόμενό τους, όπως και οι ρητορικές ερωτήσεις που διατυπώνονται κατά την έναρξη. Στα ζητήματα αυτά θα επανέλθουμε στη συνέχεια, όταν θα εξετάσουμε τα κριτήρια ένταξης των κειμένων του Βιζυηνού στα σχολικά εγχειρίδια βάσει του θέματός τους. Εδώ θα αρκεστούμε να αναφέρουμε ότι ο στίχος τους είναι ιδιαίτερα φροντισμένος και συχνά ομοιοκατάληκτος.

Κλείνοντας τη σύντομη βιοεργογραφική αναφορά μας στον Βιζυηνό, σημειώνουμε ότι ήδη από τη δεκαετία του 1930 η ποικιλομορφία του έργου του Βιζυηνού απασχολεί τους φιλολογικούς κύκλους. Και αυτό φαίνεται στις προτάσεις που διατυπώνονται ως προς την εκδοτική διαχείριση των κειμένων του. Ο Νικόλαος Βασιλειάδης, ο οποίος χαρακτηρίζει

³¹ Αλεξάνδρα Ρασιδάκη, *Υπό ρομαντική οπτική γωνία ...*, ό.π.

³² Αγγελική Α. Γιαννικοπούλου, «Παιδαγωγικές προεκτάσεις στο ποιητικό έργο του Βιζυηνού», *Εξώπολις 5* (Καλοκαίρι 1996), σσ. 190-200.

1894 τον Βιζυηνό ως τον «Έλληνα Γκυ δε Μωπασσάν»³³ και δημοσιεύει μέχρι και τα τέλη της δεκαετίας του 1930 μια σειρά άρθρων για τον συγγραφέα, προτείνει να διακριθεί το έργο του ως προς την απεύθυνσή του. Υποστηρίζει ότι δύο τόμοι πρέπει να περιέχουν ποιήματα για παιδιά «από τρυφερωτάτης ηλικίας μέχρι γυμνασιακής παιδείσεως» και ένας άλλος να προορίζεται για μεγαλύτερες ηλικίες, περιλαμβάνοντας «καθαράς υψιπετείς ποιήσεις».³⁴

³³ Βλ. Νικόλαος Ι. Βασιλειάδης, «Γεώργιος Βιζυηνός. [Ο Έλληνα Γκυ δε Μωπασσάν]», *Εθνικόν Ημερολόγιον* Κ. Φ. Σκόκου 9 (1894), σσ. 297-313.

³⁴ Τα παραθέματα στο: Λάμπρος Βαρελάς, *Μετά θάρρους ανησυχίαν εμπνέοντος*. ό.π., σ. 156.

3. Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΚΑΝΟΝΑΣ ΚΑΙ ΣΤΙΓΜΕΣ ΤΗΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗΣ ΤΟΥ

α. Από το παρελθόν μέχρι σήμερα

Ανατρέχοντας σε ένα ετυμολογικό λεξικό βρισκόμαστε αμέσως ενώπιον της πολυσημίας και των σημασιολογικών μεταλλαγών που γνωρίζει η ελληνική λέξη «κανών». ³⁵ Προέρχεται από το ουσιαστικό «κάννα» ή «κάννη» και σημαίνει αρχικά την «καλάμινη ράβδο», δηλαδή μια «ράβδο μέτρησης», έναν «χάρακα», όπως θα λέγαμε σήμερα. Ήδη από την αρχαιότητα, επεκτείνεται σημασιολογικά για να δηλώσει την «αρχή» και τη «διάταξη». Στα ελληνιστικά χρόνια σημαίνει το «πρότυπο», δηλαδή ένας κανόνας ποιητών αντιστοιχεί σε έναν κατάλογο ή μια λίστα υποδειγματικών ποιητών. Σημαίνει, όμως, και τις απαραίτητες ρυθμίσεις, τους νόμους ή τις αρχές που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να γίνεται κάτι, κυρίως ως προς τη γραμματική. Στη μεσαιωνική ελληνική, η λέξη χρησιμοποιείται τόσο για τον κατάλογο βιβλίων που γίνονται αποδεκτά από τους ειδικούς ως γνήσια, λόγου χάρη στον χριστιανισμό τα αυθεντικά βιβλία της Βίβλου (σε αντιδιαστολή με τα απόκρυφα), ενώ η ίδια χρήση διευρύνεται και αφορά συλλήβδην τη λογοτεχνία, για να δηλώσει το σύνολο των αυθεντικών έργων κάποιου συγγραφέα. Έτσι, για παράδειγμα γίνεται λόγος για τον «κανόνα του Chaucer». Κανόνας λογίζεται και το εκκλησιαστικό γραμματειακό είδος ενός τροπαρίου που αποτελείται από εννέα ωδές. Εδώ στεκόμαστε στη σημασία που λαμβάνει για πρώτη φορά κατά τους ελληνιστικούς χρόνους και εμπίπτει κυρίως στο πεδίο των λογοτεχνικών σπουδών· μια σημασία, πάντως, που για να εδραιωθεί οφείλει να περιμένει την έλευση του 18^{ου} αιώνα και τις μελέτες του Ολλανδού φιλόλογου David Ruhnken (1723-1798). ³⁶

Εν προκειμένω, ο κανόνας μάς αφορά αυστηρά με την έννοια της «αξιολογικής ιεράρχησης των λογοτεχνικών κειμένων του παρελθόντος». ³⁷ Η χρήση αυτή προέρχεται

35 Βλ. Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης, *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Ιστορία των λέξεων με σχόλια και ένθετους πίνακες*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 2010, σ. 628.

³⁶ Αντλούμε την πληροφορία από την εισαγωγή του Αρμάου στο: Harold Bloom, *Ο Δυτικός Κανόνας ...*, ό.π., σ. 13. Στην ίδια σελίδα, στην υποσημείωση 10, παρατίθεται πλούσια ξενόγλωσση βιβλιογραφία για την έννοια του λογοτεχνικού κανόνα.

³⁷ Δημήτρης Τζιόβας, «Παράδοση ή κανόνας;», στο *Κουλτούρα και λογοτεχνία. Πολιτισμικές διαθλάσεις και χρονότοποι ιδεών*, Πόλις, Αθήνα 2014, σ. 201.

από τη Δύση, καθώς στα καθ' ημάς κυρίαρχη είναι η έννοια της λογοτεχνικής παράδοσης, που στοχεύει περισσότερο στην παρουσία της ολότητας του παρελθόντος και λιγότερο στην ανάδειξη της σχετικότητάς του.³⁸ Ο λογοτεχνικός κανόνας είναι μια δομή που σχηματοποιείται μέσα από μια διαδικασία αυστηρών επιλογών και θεμελιωδών αποφάσεων, οι οποίες καθορίζονται από μια διπλή πρακτική: τις σχέσεις συμπερίληψης των έγκριτων κειμένων –των κανονικών– και τις σχέσεις απόρριψης των εξοβελιστέων ή απορριπτέων –των εξωκανονικών. Ο λογοτεχνικός κανόνας είναι αυτό το σώμα των έγκριτων, των αναγνωρισμένων, των παραδειγματικών συγγραφέων μιας εθνικής λογοτεχνίας, που συγκροτείται στη βάση πολιτισμικών αξιών, συνδυάζοντας κατά κύριο λόγο τον αισθητικό με τον ιδεολογικό παράγοντα.³⁹ Με δυο λόγια, η έννοια λογοτεχνικός κανόνας δηλώνει σε μια εθνική λογοτεχνία τους συγγραφείς εκείνους που χαίρουν αναγνώρισης από ένα μεγάλο σύνολο κριτικών, μελετητών, καθηγητών. Αυτοί οι συγγραφείς «κανονικοποιούνται». Τοποθετούνται στο κέντρο, εξοβελίζοντας τους άλλους στην περιφέρεια.

Δεν είναι τυχαίο ότι αυτές οι σχέσεις ένταξης και αποκλεισμού αμφισβητούνται εντονότατα κατά τις τελευταίες δεκαετίες με την άνοδο των πολιτισμικών σπουδών.⁴⁰ Αδιαμφισβήτητα ο λογοτεχνικός κανόνας είναι προϊόν της νεοτερικότητας και συνδέεται με την ανάδυση των εθνικών κρατών, που επιδιώκουν να ανασυστήσουν και να κατασκευάσουν το πολιτισμικό παρελθόν τους και να συγκροτήσουν τις διακριτές τους ταυτότητες. Η διαμόρφωσή του κανόνα είναι το αποτέλεσμα συγκεκριμένων πολιτικών και θεσμικών επιλογών. Συνδέεται με τη διαμόρφωση της αστικής τάξης, τα μορφωμένα στρώματα της οποίας άλλωστε είναι και οι κύριοι αποδέκτες του. Για αυτό και κωδικοποιεί τις αισθητικές, ιδεολογικές και κοινωνικές αξίες της κυρίαρχης τάξης. Για αυτόν τον λόγο η λαϊκή λογοτεχνία και, γενικότερα, η λαϊκή κουλτούρα, εξαιρούνται από τον επίσημο κανόνα και μόνο μετά την επικράτηση νέων σχολών σκέψης και θεωρητικών εργαλείων

³⁸ Βλ. σχετικά τις μελέτες: Δημήτρης Τζιόβας, «Παράδοση ή κανόνας;» ό.π., σσ. 201-215· Mario Vitti, «Η αντοχή της παράδοσης», στο *Γραφείο με θέα. Άρθρα και ομιλίες. Εργογραφία με αυτοβιογραφικό σχόλιο*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006, σσ. 189-202.

³⁹ Βλ. Γρηγόρης Πασχαλίδης, «Κανόνας (λογοτεχνικός)», στο Στέφανος Αλ. Πατάκης (επιμ.), *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα, Έργα, Ρεύματα, Όροι*, Πατάκης, Αθήνα 2007, σσ. 1013-1014· E. Renker, «Canon», στο *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, Princeton University Press, Πρίνστον-Οξφόρδη 2012, σσ. 186-188.

⁴⁰ Βλ. γενικά για το θέμα το εγχειρίδιο του E. Dean Kolbas, *Critical Theory and the Literary Canon*, Westview Press, Κολοράντο-Οξφόρδη 2001

σταδιακά έρχονται στο προσκήνιο.⁴¹ Αντίστοιχα συμβαίνει με λογής κείμενα συγγραφέων που παρεκκλίνουν από τα επίσημα πρότυπα, όπως εκείνων που ανήκουν σε μειονότητες (π.χ. συγγραφείς των γαλλικών ή αγγλικών αποικιών ή, γενικότερα, λογοτέχνες που προωθούν αντίθετες ή επικίνδυνες για το *status quo* ιδεολογίες). Εξίσου παραγκωνίζεται και η λογοτεχνία από γυναίκες συγγραφείς. Για όσους αμφισβητούν την αυθεντία των λογοτεχνικών κανόνων μόνιμα αιτήματα είναι η *διεύρυνση*, η *προσαρμογή* ή η *ανασύστασή* τους, όταν δεν προτείνεται η εξ ολοκλήρου κατάργησή τους.⁴² Αποτέλεσμα των κινήσεων αυτών είναι κάποτε να εκπροσωπούνται στο κάδρο των επίλεκτων συγγραφέων νέες ομάδες και ενδιαφέροντα κείμενα, χωρίς να τίθεται πάντα στο επίκεντρο η έννοια μιας καθολικά αναγνωρισμένης λογοτεχνικής αξίας.

Ένας λογοτεχνικός κανόνας πλάθεται σταδιακά. Είναι το αποτέλεσμα μιας σειράς παραγόντων που λειτουργούν από κοινού προκειμένου αυτός να σφυρηλατηθεί, και να δημιουργηθούν όσο το δυνατόν στεγανότερα όρια, που διαχωρίζουν το επιλεγμένο σώμα κειμένων από ένα άλλο, απείρως μεγαλύτερο. Όταν συναντούμε, για παράδειγμα, στην κεντρική θέση ενός ευρύτερου, δυτικού θα λέγαμε κανόνα, τον Όμηρο μαζί με άλλους αρχαίους Έλληνες και Λατίνους συγγραφείς, και από τους νεότερους μεγέθη όπως ο Σαίξπηρ και ο Δάντης, αυτό σημαίνει ότι έχουν εξαιρεθεί πολλαπλάσια ονόματα. Όσο όμως απαραβίαστα κι αν φαίνονται τα όριά του, τόσο πλασματικά είναι τα τείχη που διακρίνουν τα εντός όριά του από τα εκτός. Ομόφωνα όσοι έχουν ασχοληθεί με την έννοια του λογοτεχνικού κανόνα τονίζουν τη *μεταβλητότητά* του. Το «πολιτισμικό κεφάλαιο» μιας χώρας, για να χρησιμοποιήσουμε την έκφραση του Αμερικανού κριτικού και καθηγητή λογοτεχνίας John Guillory, είναι άμεσα συνδεδεμένο με τη διαμόρφωση ενός λογοτεχνικού κανόνα που γνωρίζει αυξομειώσεις και προσθαιρέσεις.⁴³ Ο χαρακτήρας του είναι *δυναμικός* και *ρευστός*. Οι περιοδικές ανακατατάξεις του είναι συστατικό του στοιχείο. Οι ψηφίδες στο ιεραρχικό μωσαϊκό μετακινούνται και τα σύνορα στον χάρτη των επίλεκτων κειμένων αλλάζουν. Συγγραφείς και κείμενα επαναξιολογούνται, με αποτέλεσμα να ανεβοκατεβαίνουν τη νοητή κλίματα της ιεραρχίας ή ακόμα και να εξοβελίζονται εντελώς από αυτή.

⁴¹ Για το θέμα βλ. τον πρόσφατο τόμο: Χρήστος Δερμεντζόπουλος-Γιάννης Παπαθεοδώρου (επιμ.), *Συνηθισμένοι άνθρωποι. Μελέτες για τη λαϊκή και τη δημοφιλή κουλτούρα*, Opportuna, Πάτρα 2022.

⁴² Βλ. Harold Bloom, *Ο Δυτικός Κανόνας ...*, ό.π., σ. 20.

⁴³ Βλ. γενικά για το θέμα το εγχειρίδιο του John Guillory, *Cultural Capital. The Problem of Literary Canon Formation*, The University of Chicago Press Σικάγο-Λονδίνο 1993.

Οι «τρόποι κανονικοποίησης της λογοτεχνίας»⁴⁴ μάς ενδιαφέρουν ιδιαίτερα στην προσέγγισή μας, διότι συνδέονται στενότερα με την εκπαιδευτική πρακτική. Θα δούμε, στη συνέχεια, –με παράδειγμα το έργο του Βιζυηνού– ότι η διδασκαλία της λογοτεχνίας, ανεξαρτήτως της βαθμίδας εκπαίδευσης, είναι ένα από τα πλέον προνομιακά πεδία αποτύπωσης ενός λογοτεχνικού κανόνα. Εξετάζοντας την επιρροή του λογοτεχνικού κανόνα σε κάθε εκπαιδευτικό σύστημα χρειάζεται να εμβαθύνουμε στα αναλυτικά προγράμματα αλλά και στα εκάστοτε διδακτικά εγχειρίδια λογοτεχνικής διδασκαλίας. Διόλου τυχαία ο Harold Bloom έδωσε τον υπότιτλο «Τα Βιβλία και τα Σχολεία των Εποχών» στη θεμελιώδη μελέτη του.

Για την προσέγγισή μας προτείνουμε μια συμβατική διάκριση των μηχανισμών κανονικοποίησης (α) σε αμιγώς *θεσμικούς* και (β) σε *εξωθεσμικούς* ή, ορθότερα, *λιγότερο εξαρτημένους από τις κρατικές/εθνικές πολιτικές*. Αντιλαμβανόμαστε, βέβαια, ότι τα όρια των μηχανισμών αυτών δεν είναι απολύτως διακριτά. Συχνά μάλιστα επικαλύπτονται, καθώς οι συντελεστές τους μετέχουν συχνότατα και στον θεσμικό και στον εξωθεσμικό παράγοντα. Άλλωστε, η μεταβλητή σχέση των κριτικών, των αναγνωστών αλλά και των μελετητών με το λογοτεχνικό παρελθόν και η αντιμετώπιση του λογοτεχνικού κανόνα συνιστά ένα *διαλογικό πεδίο*, στο οποίο μετέχουν θεσμοί (εκπαίδευση), πολιτισμικές πρακτικές (λογοτεχνική κριτική), επιστημονικοί κλάδοι (Λογοτεχνικές Σπουδές), ερμηνευτικές κοινότητες και επικοινωνιακά δίκτυα της δημόσιας σφαίρας (Μ.Μ.Ε., διαδίκτυο κλπ.). Κοινό, πάντως, στοιχείο των ομάδων που ελέγχουν τους μηχανισμούς κανονικοποίησης είναι το στοιχείο του *ιστορικού χωροχρόνου*. Οι κινήσεις αμφοτέρων ανταποκρίνονται σε συγκεκριμένα αιτήματα μέσα στον χώρο (ο εκάστοτε τόπος και η εθνική γραμματεία του) και τον χρόνο (οι ιστορικοπολιτικές συνθήκες). Με άλλα λόγια, οι ιστορικές συνθήκες ρυθμίζουν τις πρακτικές κειμενικής ιεράρχησης. Στο συγκεκριμένο ζήτημα επιμένουν μελετητές του λογοτεχνικού κανόνα, όπως ο Mario Vitti. Παραθέτουμε τη συλλογιστική και τους όρους που χρησιμοποιεί:

Όταν μιλάμε για *μετασηματισμούς μέσα στο χρόνο* εξυπακούεται ότι, για να γίνει η απαραίτητη σύγκριση, πρέπει να λάβουμε υπόψη δύο όρους: τον πριν και τον ύστερο. Ο πρώτος αφορά μια συγκεκριμένη κατάσταση, στηριγμένη σε έναν *κανόνα* που εξάγεται από ένα σώμα έργων της της εποχής, ένα σώμα που αποτελεί οργανικό συγκρότημα, με την έννοια ότι δεν μπορείς σε αυτό να προσθέσεις τίποτε, αλλά ούτε

⁴⁴ Δημήτρης Τζιόβας, «Παράδοση ή κανόνας;», ό.π., σ. 202.

και να αφαιρέσεις, επειδή θα χαθεί η αυτοτέλειά του, η ισορροπία του. Μερικοί αποκαλούν αυτό το σύνολο «σύστημα». Μήπως μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε την πιο πρόχειρη λέξη «παράδοση», τουλάχιστο για ό,τι έχουμε να πούμε σήμερα; [...] Να περιοριστούμε σε εκείνη την έννοια σύμφωνα με την οποία η παράδοση αποτελείται από ένα οργανωμένο σύνολο κανόνων συμπεριφοράς και, στην περίπτωση της, σύνολο κανόνων τέχνης του λόγου. Ανταποκρίνεται σε μια καθορισμένη αντίληψη λογοτεχνικότητας. Ο όρος με τον οποίο γίνεται η σύγκριση, ώστε να μπορούμε να πούμε ότι έχει συντελεστεί μετασχηματισμός, είναι η ενέργεια μιας δυναμικής λογοτεχνικής πραγματικότητας, μιας ορμής που έρχεται από αλλού για να βάλει σε δοκιμασία την παράδοση.⁴⁵

Στους θεσμικούς μηχανισμούς που επιφέρουν τον μετασχηματισμό του κανόνα εντάσσουμε και τις κρατικές πολιτικές. Και εδώ δεσπόζει ο χώρος της εκπαίδευσης, καταλύτης «για το τι εισέρχεται ή τι εξέρχεται από τον κανόνα αλλά και για το πώς η εκπαίδευση σε όλες της βαθμίδες συνεργεί καθοριστικά σε αυτή τη διαδικασία, επιβεβαιώνοντας την επιρροή των θεσμών στην εκάστοτε αξιολογική κλίμακα της λογοτεχνίας».⁴⁶ Η επιλογή της σχολικού εγχειριδίου αποτελεί μια επίσημη, μια πολιτική (άρα ιδεολογικά φορτισμένη) πράξη και αποτελεί τμήμα του ευρύτερου σχεδιασμού της παιδείας μιας χώρας.⁴⁷ Είναι γενικώς αποδεκτό ότι τα εγχειρίδια της γλωσσικής διδασκαλίας συμβάλλουν στην επίτευξη των στόχων που θέτει ο εκάστοτε εκπαιδευτικός όπως αυτοί διαμορφώνονται από τα αναλυτικά προγράμματα των αρμόδιων Υπουργείων ανά τα έτη. Έτσι, δίνεται η δυνατότητα σε αυτόν που τα συγκροτεί να προωθεί στον εκάστοτε αναγνώστη μια σειρά αντιλήψεων και αξιών. Το ζήτημα είναι εξόχως σημαντικό. Για αυτό και το ποια πρόσωπα, το ποια κείμενα και με ποια κριτήρια και προϋποθέσεις περνούν στα σχολικά εγχειρίδια (άρα και στον λογοτεχνικό της κανόνα της εκάστοτε εθνικής γραμματείας) και το πώς διηγείται στους σπουδαστές όλων των βαθμίδων εκπαίδευσης αποτέλεσε και αποτελεί έναν πάγιο προβληματισμό της εκπαιδευτικής και επιστημονικής κοινότητας. Στα ζητήματα που προκύπτουν εντάσσονται και τα ερωτήματα για την ίδια τη φύση του μαθήματος και τις δυνατότητες της διδακτικής της Λογοτεχνίας ως γνωστικού αντικειμένου.

⁴⁵ Mario Vitti, «Η αντοχή της παράδοσης» (2001): *Γραφείο με θέα. Άρθρα και ομιλίες. Εργογραφία με αυτοβιογραφικό σχόλιο*, ό.π., σ. 191.

⁴⁶ Δημήτρης Τζιόβας, «Παράδοση ή κανόνας;», ό.π., σσ. 203-204.

⁴⁷ Για τον σχετικό προβληματισμό παραμένει ως σημείο αναφοράς η δίτομη μελέτη του Βασιλείου Ι. Τόγια, *Το μάθημα των νέων ελληνικών στη μέση εκπαίδευση*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών-Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1990.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειώσουμε ότι το ζήτημα δεν αφορά μόνο την πρωτοβάθμια και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η έρευνα που συντελείται, άλλωστε, στην τριτοβάθμια είναι εκείνη που συνήθως προηγείται των επιλογών της βασικής εκπαίδευσης. Το πόσο απασχόλησαν οι τροπές που μπορεί να πάρει η έρευνα στο επιστημονικό πεδίο της νεοελληνικής λογοτεχνίας –για να πλησιάσουμε εγγύτερα στο θέμα μας– διαφαίνεται μέσα από τον ίδιο τον πανεπιστημιακό θεσμό. Η πορεία ανάπτυξης του ίδιου του επιστημονικού πεδίου της Νεοελληνικής Φιλολογίας και οι σκόπελοι που κλήθηκε να υπερβεί για να προωθηθεί, πλάι στο αδιαμφισβήτητο κεφάλαιο της αρχαιογνωσίας, η μελέτη του νεότερου πολιτισμικού κεφαλαίου (η νεότερη ελληνική λογοτεχνία), μπορεί να διαβαστεί ως μια έμπρακτη προσπάθεια διεύρυνσης του εθνικού λογοτεχνικού/γραμματειακού κανόνα. Οι όποιες κινήσεις, φυσικά, δεν γίνονται ανεξάρτητα από τον ιστορικό παράγοντα. Η ταραγμένη δεκαετία του 1940 και η γενικευμένη κρίση που ακολούθησε έστρεψαν το ενδιαφέρον στη μελέτη του πρόσφατου νεοελληνικού παρελθόντος· ένα ενδιαφέρον που συνέχισε εντεινόμενο στην περίοδο της Δικτατορίας και της Μεταπολίτευσης.⁴⁸

Διαχρονικά, οι εθνικές επιδιώξεις συνδέονται και επηρεάζουν τη διαμόρφωση των λογοτεχνικών κατευθύνσεων. Θα λέγαμε ότι οι τροπές που παίρνει «η ιδέα του έθνους στην ελληνική λογοτεχνία»⁴⁹ σχετίζονται άμεσα με το ίδιο το περιεχόμενό της και πολύ περισσότερο με το αποδεκτό ή κανονιστικό περιεχόμενό της. Πίσω στον 19^ο αιώνα, στις δεκαετίες που ακολούθησαν την Ελληνική Επανάσταση, ο υψιπετής Ρομαντισμός ανταποκρινόταν οπωσδήποτε στα αιτήματα και τις επιδιώξεις ενός νεότευκτου κράτους που αναζητούσε επίμονα την ταυτότητά του. Πρώτιστος στόχος ήταν η ανάδειξη μιας «εθνικής λογοτεχνίας». Για αυτό και ρομαντικότροπα ποιητικά συνθέματα υψηλών οραμάτων προωθούνται με τον πλέον επίσημο τρόπο. Ο λόγος είναι για τους θεσμικά κατοχυρωμένους διαγωνισμούς, τον Βουτσιναίο και τον Ράλλειο.⁵⁰ Ανάλογα συμβαίνει και με το είδος του μυθιστορήματος. Γίνεται όχημα κριτικής, ηθικής διαπαιδαγώγησης και διαμόρφωσης εθνικής συνείδησης. Οι προδιαγραφές των έργων τέχνης ορίζονται θεσμικά και οφείλουν να πληρούν ορισμένα κριτήρια. Ο Αλέξης Πολίτης περιγράφει ως εξής το νέο διανοητικό και λογοτεχνικό τοπίο που είχε δημιουργηθεί:

⁴⁸ Βλ. το πρόσφατο βιβλίο της Βενετίας Αποστολίδου: *Η λογοτεχνία στο Πανεπιστήμιο. Η συγκρότηση της επιστήμης της Νεοελληνικής Φιλολογίας (1942-1982)*, Πόλις, Αθήνα 2022.

⁴⁹ Βλ. τις μελέτες του Roderick Beaton που συγκεντρώνονται στον τόμο: *Η ιδέα του έθνους στην ελληνική λογοτεχνία. Από το Βυζάντιο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2015.

⁵⁰ Βλ. Παναγιώτης Μουλλάς, «Ποίηση και ιδεολογία: οι αθηναϊκή πανεπιστημιακοί διαγωνισμοί (1851-1877)»: *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, Σοκόλης, Αθήνα 1994, σσ. 279-290.

Το άλτο εθνικό πρόβλημα σκίασε τα πάντα. Πολύ περισσότερο που οι Νεοέλληνες δεν ένιωθαν μέλη ενός τυχαίου έθνους. Ήταν απόγονοι των Αρχαίων, κληρονόμοι του πολυτιμότερου πολιτισμού της ανθρώπινης φυλής· από μια στιγμή μάλιστα κι έπειτα, έγιναν κι απόγονοι της Βυζαντινής αυτοκρατορίας – είχαν δηλαδή δικαιώματα σε όλη τη Βαλκανική χερσόνησο και τη Μικρά Ασία. Σε αντίθεση λοιπόν με τις συνηθισμένες ροπές του ευρωπαϊκού Ρομαντισμού, η λογοτεχνία τους δεν μπορούσε να περιοριστεί στα ατομικά πάθη· αισθανόταν υποχρεωμένη να εκφράζει και τους εθνικούς πόθους, τους εθνικούς παλμούς. Λογοτέχνες και αναγνώστες ένιωθαν μιαν ιδιαίτερη, μια προσωπική ευθύνη γράφοντας ή διαβάζοντας· ευθύνη απέναντι στους εαυτούς τους, αλλά κυρίως απέναντι στην Ευρώπη, τον φάρο που φώτιζε τον κόσμο που ήθελαν ν' ακολουθήσουν.⁵¹

Σε αυτό το πλαίσιο οι πνευματικές ζητήσεις λαμβάνουν στο σύνολό τους εθνικό προσανατολισμό. Από την ιστοριογραφία μέχρι τη λαογραφία και τη λογοτεχνία, η συστράτευση είναι κοινή. Με τα λογοτεχνικά κείμενα να αποκτούν «ιδιαίτερο βάρος»,⁵² είναι επόμενο η διανοητική αυτή κατάσταση να επιδρά και στη διαμόρφωση του λογοτεχνικού κανόνα.

Με ενδιάμεσο σταθμό την άνθιση την ελληνικής ηθογραφίας, όπου η «ιδεολογική λειτουργία» παραμένει ισχυρή,⁵³ το πέρασμα στον 20ό αιώνα θα συνοδευτεί από μια νέα λογοτεχνική πραγματικότητα. Οι προδιαγραφές που θα καθόριζαν τα έγκριτα κείμενα διαφοροποιούνται. Δίπλα στους θεσμικούς μπορούμε να παρατηρήσουμε πλέον καθαρότερα τον (συν)διαμορφωτικό ρόλο άλλων: φιλολογικά σαλόνια, συντροφικές και κύκλοι,⁵⁴ περισσότερο ή λιγότερο ομοιόμορφοι, χαράζουν νέους λογοτεχνικούς δρόμους. Ο διαμορφωτικός ρόλος κύκλων διανοούμενων, όπως θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε τη γενιά του 1880 ή του 1930 χαράσσουν τόσο στο θεωρητικό όσο και στο πρακτικό επίπεδο νέες καλλιτεχνικές και εκδοτικές διαδρομές. Ο Παλαμάς, για παράδειγμα, ασχολήθηκε ιδιαίτερα με θέματα της παιδαγωγικής (βλ. τις θέσεις του για τα αναγνωστικά),⁵⁵ ενώ «ο παλαμικός λογοτεχνικός κανόνας» εντάχθηκε, για παράδειγμα στην πρώτη

⁵¹ Αλέξης Πολίτης, *Η Ρομαντική Λογοτεχνία στο Εθνικό Κράτος 1830-1880. Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, πνευματική κίνηση, αναγνώστες*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017, σ. 16.

⁵² Βλ. Αλέξης Πολίτης, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοσηρώσεις στην Ελλάδα του 1830-1880*, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων, Αθήνα 1998, σσ. 112-117.

⁵³ Βλ. Mario Vitti, *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, Αθήνα, Κέδρος, 1991 [3^η. 1^η: 1974].

⁵⁴ Βλ. Γιάννης Παπακόστας, *Φιλολογικά σαλόνια και καφεενία της Αθήνας (1880-1930)*, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», Αθήνα 1988.

⁵⁵ Βλ. Κωνσταντίνος Δ. Μαλαφάντης, *Παιδαγωγική της λογοτεχνίας, ό.π.*, σσ. 105-128.

πανεπιστημιακή διδασκαλία της Νεοελληνικής Φιλολογίας. Μεταξύ των ονομάτων που έτυχαν της παλαμικής κριτικής ήταν, φυσικά, και αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ:

Από το 1888 έως το 1910, ο Παλαμάς τοποθετήθηκε πάνω σε όλα σχεδόν τα μεγάλα ζητήματα και πρόσωπα της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Αν ακολουθήσουμε τη σειρά των κεφαλαίων μιας ιστορίας της λογοτεχνίας, βρίσκουμε βασικά του κείμενα για το έπος του *Διγενή* και τις αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας, το δημοτικό τραγούδι, την κρητική λογοτεχνία και τον *Ερωτόκριτο*, τον Ρήγα, τον Βηλαρά, τον Κάλβο, τον Σολωμό, τον Βαλαωρίτη και τους άλλους Επτανήσιους ποιητές, τον αθηναϊκό ρομαντισμό, την αλλαγή του 1880 και τους ποιητές της, τον Δροσίνη, τον Πολέμη, τον Σουρή, αλλά και τον Ροΐδη και τον Ιωάννη Παπαδιαμαντόπουλο, το ηθογραφικό διήγημα και τους εκπροσώπους του, τον Βιζυηνό, τον Παπαδιαμάντη, τον Καρκαβίτσα, τον Βλαχογιάννη, τον Μητσάκη.⁵⁶

Η κλίμακα των έργων-προτύπων οπωσδήποτε μεταβάλλεται όταν σημαίνοντες Έλληνες συγγραφείς στρέφονται αφενός στο αγγλοσαξονικό μοντερνιστικό κίνημα ενός T. S. Eliot (1888-1965) και στον υπερρεαλισμό ενός André Breton (1896-1966), αφετέρου στα ενδότερα της ελληνικής παράδοσης “ανακαλύπτοντας” την αξία του *Ερωτόκριτου* και της γλώσσας του Μακρυγιάννη. Η διεύρυνση του κανόνα προς αυτές τις κατευθύνσεις διαφαίνεται και μόνο αν κοιτάξουμε τον δοκιμακό λόγο του Γιώργου Σεφέρη, όπου δίπλα στην «Εισαγωγή στον Θ. Σ. Έλιοτ» βρίσκουμε εκείνο για το έργο του Βιτσέντζου Κορνάρου.⁵⁷ Τα αιτήματα της γενιάς για ανανέωση και η σημαντική επίδραση στο καλλιτεχνικό πεδίο ιδεολογημάτων όπως εκείνο της *ελληνικότητας* και γενικότερα η εγκαθίδρυση νέας *πολιτισμικής ιδεολογίας*, επιδρούν καταλυτικά σε ό,τι μας ενδιαφέρει εδώ.⁵⁸

Με δυο λόγια, ο κανόνας εισέρχεται σε μια νέα φάση με τη γενιά του 30', που θα αποτελέσει και την πρώτη συστηματική του παγίωση με τη συμμετοχή τόσο της λογοτεχνικής όσο και της κριτικής-δοκιμαϊκής γραφής της. Οι νέοι προβληματισμοί που θα φέρει ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος, από κοινού με τον Εμφύλιο που τον διαδέχτηκε, θα

⁵⁶ Βενετία Αποστολίδου: *Η λογοτεχνία στο Πανεπιστήμιο. Η συγκρότηση της επιστήμης της Νεοελληνικής Φιλολογίας (1942-1982)*, ό.π., σσ. 128-129.

⁵⁷ Βλ. Γιώργος Σεφέρης, *Δοκιμές*, τ. 1: 1936-1947, Ίκαρος, Αθήνα 2013, σσ. 17-46, 268-319.

⁵⁸ Βλ. Δημήτρης Τζιόβας, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Οδυσσέας, 2006 [2^η. 1^η: 1989]. Δημήτρης Τζιόβας, *Ο μύθος της γενιάς του τριάντα. Νεοτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Πόλις, Αθήνα 2014 [1^η: 2011].

δημιουργήσουν νέες ιδεολογικές συγκρούσεις, ευνοώντας νέες επιλογές στις αναγνώσεις του παρελθόντος, που θα αποτυπωθούν και στους εκπαιδευτικούς θεσμούς.

Μια μεγάλη αλλαγή που πρέπει να σημειώσουμε με σημαντικό αντίκτυπο στο εκπαιδευτικό περιβάλλον είναι εκείνη που θα συντελεστεί με την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του Ευ. Παπανούτσου (1964), καθώς και με τη μεταπολιτευτική μεταρρύθμιση του Γ. Ράλλη (1976). Θα επικρατήσει η δημοτική⁵⁹ και τα σχολικά εγχειρίδια θα τροφοδοτηθούν σταδιακά με συγγραφείς από όλο σχεδόν το φάσμα της ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Το άνοιγμα, όμως, του (διδασκτικού τουλάχιστον) κανόνα δεν πραγματοποιείται προς όλες τις κατευθύνσεις. Διαπιστώνεται η απουσία, σε ένα μεγάλο βαθμό, της πρώτης μεταπολεμικής γενιάς λογοτεχνών. Η πρόσφατη μνήμη του διχασμού που ακολούθησε στις δεκαετίες του 1940 και του 1950 δεν άφησε ανεπηρέαστη την πρότυπη λογοτεχνική βιβλιοθήκη. Παραγκωνίστηκαν έργα αριστερών συγγραφέων. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η μεταπολίτευση μπορεί να θεωρηθεί ως μια νέα αφετηρία για την επίσκεψη του λογοτεχνικού παρελθόντος, με τη συστηματική συνδρομή πλέον της πανεπιστημιακής φιλολογίας στον χώρο των Νεοελληνικών Σπουδών.

Σε ό,τι συζητάμε εδώ, δεν θα ήταν δόκιμο να παραλείψουμε τη συσχέτιση μεταξύ των τροπών που πήραν οι θεωρητικές προσεγγίσεις της λογοτεχνίας με το ίδιο το αντικείμενο της διδασκαλίας τους. Ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1960 και εξής, συντελέστηκε μια στροφή από τον πομπό στο δέκτη του κειμένου. Το κέντρο βάρους μετατοπίστηκε σταδιακά από τον συγγραφέα στον ίδιο τον αναγνώστη και τις ερμηνείες του. Η ίδια η λειτουργία της ανάγνωσης βρέθηκε στο προσκήνιο των θεωρητικών ρευμάτων. Αυτή η στροφή στην θεωρία της πρόσληψης και της αναγνωστικής ανταπόκρισης ανέδειξε τον αναγνώστη σε συμπαραγωγό του νοήματος. Τα διακυβεύματα της λογοτεχνικής πρόσληψης στην εκπαιδευτική πράξη είναι πολλαπλά.⁶⁰ Η πρόσληψη εστιάζει και στα πολιτιστικά χαρακτηριστικά της ταυτότητας του δέκτη και στην ιστορικότητα της ύπαρξής του, από την οποία εξαρτάται και η εκάστοτε ερμηνεία που λαμβάνει το κείμενο. Με τη στροφή αυτή, σε συνδυασμό με τις μεταδομιστικές

⁵⁹ Συνοπτικά για τις σχετικές γλωσσικές πολιτικές βλ. Peter Mackridge, *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα, 1766-1976* (2009), μτφρ.: Γρηγόρης Κονδύλης, Πατάκης, Αθήνα 2014, σσ. 359-398.

⁶⁰ Διαμάντη Αναγνωστοπούλου, «Η θέση και τα διακυβεύματα της λογοτεχνικής πρόσληψης. Στην εκπαιδευτική πράξη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης»: *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας: Ιστορική και συγχρονική προοπτική* (επιμ.: Χ. Μ. Νιφτανίδου), Εκδόσεις Περί Τεχνών, Πάτρα 2008, σσ. 99-104.

προσεγγίσεις που κήρυτταν «τον θάνατο του συγγραφέα», όπως έγραφε ο Roland Barthes,⁶¹ είναι επόμενο να αμφισβητείται ο λογοτεχνικός κανόνας και να δίνεται έμφαση στην ερμηνευτική διαδικασία, ως αποτέλεσμα της ταυτότητας της ανθρώπινης κοινότητας.

Η ενότητα σχετικά με την έννοια του λογοτεχνικού κανόνα και τις στιγμές, τις συνθήκες ή τις προϋποθέσεις που θεωρούμε ότι τον επηρεάζουν, νομίζουμε ότι μπορεί να ολοκληρωθεί με ορισμένες γενικότερες διαπιστώσεις. Ένας λογοτεχνικός κανόνας μπορεί να αναθεωρηθεί, να εμπλουτιστεί ή να αμφισβητηθεί. Οι δυναμικές αυτές διαδικασίες επιφέρουν την ανανέωση των εθνικών, των πολιτικών και των αισθητικών αποτιμήσεων. Οι νέες συνθήκες και τα αιτήματα κάθε εποχής επιφέρουν σημαντικότερες μεταλλαγές. Αρκεί να δει κανείς τα Αναλυτικά Προγράμματα, ιδιαίτερα μετά το 2003, όπου προβάλλεται η έννοια της εθνικής παράδοσης σε σχέση πάντοτε με την παγκόσμια. Την ίδια στιγμή, η ποιότητα των έργων αποτιμάται λαμβάνοντας υπόψη τις ιστορικές συνθήκες παραγωγής τους αλλά και την ιστορικότητα της πρόσληψής τους. Η θεωρία της λογοτεχνίας έχει κομίσει σημαντικά εργαλεία δουλειάς και έχει χαράξει τρόπους προσέγγισης του καλλιτεχνικού προϊόντος. Είναι ενδεικτικό ότι στο νέο πρόγραμμα που βρίσκεται σε εφαρμογή από το 2011 παρουσιάζεται μια καίρια μεταβολή της στοχοθεσίας που διαμορφώνεται με γνώμονα την κριτική προσέγγιση του σύγχρονου πολιτισμού και την τάση προώθησης, ή καλύτερα ανάδειξης της «φιλιαναγνωσίας». Σε αυτό το πλαίσιο, η λογοτεχνία εκλαμβάνεται ως ένα πολιτισμικό προϊόν, ένα προνομιακό μέσο για να αντιληφθούμε, να κατανοήσουμε, να “διαβάσουμε” τον κόσμο γύρω μας. Όλος αυτός ο προβληματισμός αποτυπώνεται παραδειγματικά στις προτεινόμενες εργασίες των σχολικών εγχειριδίων. Ζητούμενο και στόχος τους είναι να εγείρουν τον προβληματισμό των μαθητών για μείζονα κοινωνικά προβλήματα, να συγκρίνουν ήθη και έθιμα μιας άλλης εποχής με τη σημερινή, να συνειδητοποιήσουν τη μεταβολή κοινωνικών συμπεριφορών και προσδοκιών, ενώ ταυτόχρονα να απολαμβάνουν το λογοτεχνικό έργο, παίρνοντας ενίοτε και οι ίδιοι τον ρόλο του δημιουργού-συγγραφέα (όταν, για παράδειγμα, καλούνται να δημιουργήσουν το δικό τους κείμενο βασισμένοι σε ένα απόσπασμα).

Το Πρόγραμμα Σπουδών της Νεοελληνικής Γλώσσας αποτυπώνει ορισμένες σκέψεις που διατυπώσαμε έως τώρα. Χωρίς να αρνείται ή να παραβλέπει τις κλασικές αρχές ενός προγράμματος γλωσσικής διδασκαλίας για την καλλιέργεια του γλωσσικού γραμματισμού

⁶¹ Roland Barthes, «Ο θάνατος του συγγραφέα», στο Κ. Μ. Newton (επιμ.) *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα. Ανθολόγιο κειμένων*, μτφρ, Αθ. Κατσικερός, Κ. Σπαθαράκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013, σσ. 206-212.

των μαθητών και των μαθητριών, φιλοδοξεί να στηριχτεί στις αρχές της διαφοροποίησης στη διδασκαλία, τη μάθηση και την αξιολόγηση, καθώς και στην ενίσχυση της καινοτομίας, της δημιουργικότητας, της διαπολιτισμικής συνεργασίας, της δημοκρατίας και της ισονομίας, της διάχυσης των ιδεών, της αειφορίας και της προστασίας του περιβάλλοντος, καθώς και στην προώθηση της ψηφιακής επικοινωνίας. Στη βάση των παραπάνω αρχών επιδιώκεται με τη διδασκαλία του μαθήματος της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, με τις μεταβολές που γνωρίζει κατά καιρούς, να αποκτήσουν οι μαθητές και οι μαθήτριες γνώσεις, δεξιότητες και στάσεις, οι οποίες δεν αφορούν μόνο στην ίδια τη γλώσσα και την αποτελεσματική γλωσσική επικοινωνία, αλλά και ευρύτερα στην προσωπική και κοινωνική τους ζωή και τη συνδιαμόρφωση του κοινωνικού γίγνεσθαι.

β. Η ένταξη και η εδραίωση του λογοτεχνικού έργου του Βιζυηνού στα σχολικά εγχειρίδια

Η ανάγνωση και η διδασκαλία της λογοτεχνίας εισήχθη για πρώτη φορά στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση το 1884. Επί πρωθυπουργίας Χαριλάου Τρικούπη, ο Ν. Γ. Πολίτης διατελούσε Τμηματάρχης του Υπουργείου των Εκκλησιαστικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως. Η συμβολή του σε ό,τι συζητάμε εδώ ήταν οπωσδήποτε σημαντική, διότι η όποια κίνηση οφείλεται σε δική του εισήγηση. Στο Πρόγραμμα του 1884 γίνεται σαφές ότι η ύλη της νεοελληνικής λογοτεχνίας θα αποτελεί τμήμα του μαθήματος των «Ελληνικών» (δηλαδή των αρχαίων ελληνικών).⁶² Η «ανάγνωσης [...] τεμαχίων συγγραμμάτων νεωτέρων Ελλήνων λογογράφων [δηλαδή πεζογράφων] και ποιητών» θα συνοδεύει την αρχαία θεματογραφία, όπως αναγράφεται χαρακτηριστικά.⁶³

Αναζητώντας στη μελέτη μας *εκδοχές κανονικοποίησης* της λογοτεχνίας, δεν μπορούμε να μην επισημάνουμε ότι είναι επόμενο οι θεσμικές αυτές πράξεις να καθόριζαν με ακρίβεια τους συγγραφείς και τα κείμενα που θα έπρεπε να αξιοποιηθούν στην τάξη.

⁶² Αναλυτικότερα για τις σημαντικές αλλαγές του 1884 βλ. Βασίλειος Ιω. Τόγιας, *Το μάθημα των νέων ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση. Ιστορική θεώρηση (1833-1967)*, Θεσσαλονίκη 1988, σσ. 138-160.

⁶³ Βλ. το Βασιλικό Διάταγμα της 23^{ης} Ιουνίου 1884 στο: Δαυίδ Αντωνίου, *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1883-1929)*, τ. Α', Ιστορικό Αρχείο Νεολαίας-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, 1987, Αθήνα σσ. 244-245, 247.

Μάλιστα, οριζόταν, εκτός από τα κείμενα που θα συμπεριλαμβάνονταν στις προς αξιοποίηση ανθολογίες, ακόμα και η σειρά με την οποία αυτά θα διδάσκονταν στην τάξη. Πράγματι, στα πρώτα Ανθολόγια Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων που πρωτοκυκλοφόρησαν το 1884 οι εκδότες-επιμελητές είχαν ελάχιστη ελευθερία κινήσεων. Ήταν δεσμευμένοι σε μια ορισμένη πολιτική. Δεν είχαν παρά να εφαρμόσουν τους όρους που έθετε το Υπουργείο, δηλαδή, με τους όρους που έχουμε μιλήσει ως τώρα, να αποτυπώσουν τον κανόνα των αποδεκτών και, κυρίως, κατάλληλων συγγραφέων για την εκπαίδευση της νέας γενιάς.⁶⁴ Ο πρόλογος που συντάσσει ο επιμελητής Ευάγγελος Κοφιινιώτης στα *Αναγνώσματα νεωτέρων Ελλήνων λογογράφων* του 1884 είναι σημαντικός για ό,τι μας απασχολεί εδώ. Σχεδιαγράφονται με ακρίβεια οι τρόποι, οι όροι και οι προϋποθέσεις πίσω από τη θεσμική *κανονικοποίηση* που γνωρίζουν οι συγγραφείς που περνούν στον χώρο της εκπαίδευσης:

Το επί των Εκκλησιαστικών και της Παιδείας Υπουργείον εν τω προγράμματι των εν τοις Ελληνικοίς σχολείοις διδασκτέων μαθημάτων συν τοις άλλοις μαθήμασιν ώρισε και αναγνώσματα νεωτέρων συγγραφέων, λογογράφων και ποιητών. Μετά την του προγράμματος τούτου δημοσίευσιν κατιδόντες το πολυδάπανον και το δύσκολον της κτήσεως τοσούτων οριζομένων συγγραφέων, έγνωμεν να φέρωμεν εις φως την ωφελιμωτάτην τούτων συλλογήν, και ηρξάμεθα της εκδόσεως, υπό τον ανωτέρω τίτλον, κατά τας τρεις τάξεις του Ελλην. σχολείου διαιρέσαντες ταύτα εις τρεις τόμους· ετηρήσαμεν δ' ακριβώς και πιστώς την υπό του υπουργείου ωρισμένην τάξιν. Εν τω κειμένω προσετέθησαν εικόνες των επισημοτέρων συγγραφέων, και εν τέλει σύντομοι βιογραφικά σημειώσεις. Ελθόντος ήδη εις πέρας του όλου έργου θαρρούντως λέγομεν ότι τ' αναγνώσματα ταύτα είναι καταλληλότατα προς τον προωρίσθησαν σκοπόν και μεγάλως θέλουσι συντελέσει εις τε την ανάπτυξιν του πνεύματος, και προς διάπλασιν χαρακτήρος όντως ελληνικού.⁶⁵

Κυκλοφόρησαν εννέα σειρές εγχειριδίων για τη διδασκαλία της νεοελληνικής λογοτεχνίας: 1) 1884-1909· 2) 1909-1913· 3) 1913-1917· 4) 1917-1929/1930· 5) 1929/1930-1938· 6) 1938-1950· 7) 1950-1956/1957· 8) 1956/1957-1977· 9) 1977/1983-σήμερα. Αναλυτικότερα, τα πρώτα εγχειρίδια ακολούθησαν τρεις σειρές Νεοελληνικών Αναγνωσμάτων με τη μορφή πέντε βιβλίων, από ένα για τις τρεις τάξεις του Ελληνικού

⁶⁴ Για τον ρόλο των επιμελητών των σχετικών ανθολογιών βλ. Λάμπρος Βαρελάς, «Λογοτέχνες και Νεοελληνικά Αναγνώσματα (1884-1960). Επιμελητές ή ανθολόγοι;», στο *Καλλιτέχνες και λογοτέχνες στα αναγνωστικά 1860-1960*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2010, σσ. 42-43.

⁶⁵ Ο πρόλογος παρατίθεται στο: Βασίλειος Ιω. Τόγιας, *Το μάθημα των νέων ελληνικών στη Μέση Εκπαίδευση. Ιστορική θεώρηση (1833-1967)*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 818.

Σχολείου και από ένα για τις δύο πρώτες τάξεις του Γυμνασίου. Σημαντικές αλλαγές επήλθαν τα έτη 1917-1930. Τότε, καταργήθηκε το ένα και μοναδικό εγχειρίδιο και δόθηκε η δυνατότητα να κυκλοφορούν περισσότερα από ένα για κάθε τάξη. Επιπρόσθετα, με την επιβολή της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά, την τελική σύνταξη των σχετικών διδακτικών εγχειριδίων ανέλαβε ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (ιδρύθηκε το 1937), ο οποίος το 1960 μετονομάστηκε σε Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων). Οι ενέργειες επιλογής και απόρριψης κειμένων πραγματοποιούνται από μια επιτροπή, η οποία παραλαμβάνει τις ανθολογίες των επιμελητών και διαμορφώνει ένα νέο σώμα κειμένων. Ακολούθησε και η έκδοση άλλων σειρών μέχρι το 1977. Τότε εκδόθηκε η 9^η σειρά και τα *Νεοελληνικά Αναγνώσματα* μετονομάστηκαν σε *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Είναι αυτά που με ορισμένες μόνο τροποποιήσεις χρησιμοποιούνται ως σήμερα στο Λύκειο. Στο Γυμνάσιο αντικαταστάθηκαν κατά το σχολικό έτος 2006-2007. Η συγκρότησή τους έγινε με ανάθεση ή κατόπιν διαγωνισμού από ομάδες εργασίας με την υψηλή εποπτεία ενός επίσημου εκπαιδευτικού φορέα: του «Κέντρου Εκπαιδευτικών Μελετών και Επιμόρφωσης».

Η αναζήτηση λογοτεχνικών κειμένων του Γεωργίου Βιζυηνού στα εν λόγω εγχειρίδια μπορεί να μας δώσει ορισμένα στοιχεία για το πότε και υπό ποιες προϋποθέσεις (κείμενα ποιας γλώσσας και γλωσσικού επιπέδου, ποιας θεματικής κλπ.) η γραφή του θεωρήθηκε κατάλληλη να κανονικοποιηθεί. Οι μελέτες της Χρυσάνθης Κουμπάρου-Χανιώτη (2003)⁶⁶ και του Λάμπρου Βαρελά (2007)⁶⁷ λειτούργησαν καθοριστικά για τη δική μας έρευνα, ενώ θέσαμε και τον παράγοντα της συσχέτισης των κειμένων που διδάσκονται με την εξω-σχολική εκδοτική παραγωγή των κειμένων του Βιζυηνού. Θεωρήσαμε χρήσιμο να συντάξουμε μια λίστα, όπου με χρονολογική κατάταξη θα παρουσιάζονται τα έργα του Βιζυηνού που εμφανίστηκαν στα σχετικά εγχειρίδια. Η μορφή τους (ποίημα ή πεζό) αξίζει να σημειωθεί για την εξαγωγή περισσότερων συμπερασμάτων, όπως και το όνομα του/των επιμελητή/επιμελητών του κάθε αναγνωστικού. Ενίοτε σημειώνεται και η ενότητα στην οποία εντάσσονται (οικογενειακός βίος, κοινωνικός, θρησκευτικός βίος κλπ.), ώστε να γίνει περισσότερο κατανοητός ο ρόλος που επιτελούν:

⁶⁶ Βλ. Χρυσάνθη Κουμπάρου-Χανιώτη, *Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα στη Μέση Εκπαίδευση. Συγγραφείς και ανθολογημένα κείμενα (1884-1977)*, Αθήνα 2003, σσ. 50-51.

⁶⁷ Βλ. Λάμπρος Βαρελάς, *Η νεοελληνική και μεταφρασμένη λογοτεχνία στην ελλαδική δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1884-2001). Συνοπτική θεώρηση και αποδελτίωση των διδακτικών εγχειριδίων*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007, σσ. 103-107.

1884-1895: -

1896

- «Αποχωρισμός» (ποίηση: α. «Η μάνα»· β. «Το παιδί»), Ποιήματα, Α΄ ελλ.
- «Ο κορυδαλλός» (ποίηση): Γ΄ ελλ.
- «Τα δένδρα» (ποίηση): Γ΄ ελλ.
- «Το καλοκαίρι» (ποίηση): Ποιήματα, Α΄ ελλ.
- «Το παιδί στο ποτάμι» (ποίηση): Ποιήματα Α΄ ελλ.

1910

- «Ο τελευταίος Παλαιολόγος» (ποίηση): Κακλαμάνος, Β΄ ελλ.

1912

- «Το χελιδόνι» (ποίηση): Κακλαμάνος, Α΄ ελλ.

1913

- «Ο τελευταίος Παλαιολόγος» (ποίηση): Μπέρτος, Γ΄ ελλ.

1914

- «Η καταιγίς» (ποίηση): Μπέρτος, Α΄ ελλ.
- «Νοσταλγία» (ποίηση): Μπέρτος, Α΄ ελλ.
- «Το παιδί στο ποτάμι» (ποίηση): Μπέρτος, Α΄ ελλ.

1916

- «Αποχωρισμός» (ποίηση: α. «Η μάνα»· β. «Το παιδί»): Σιδέρης, Γ΄-Δ΄ γυμν.
- «Ο βασιλικός» (ποίηση: λυρική ποίηση): Σιδέρης, Γ΄-Δ΄ γυμν.

1917

- «Ο τελευταίος Παλαιολόγος» (ποίηση): Κακλαμάνος, Β΄ ελλ.
- «Το χελιδόνι» (ποίηση): Κακλαμάνος, Α΄ ελλ.

1919

- «Η Αγία Σοφία» (ποίηση): Πολέμης, Β΄ ελλ.
- «Η επαίτις της Βιζύης» (ποίηση): Πολέμης, Γ΄ ελλ.
- «Θρακόν άσμα» (ποίηση): Πολέμης, Β΄ ελλ.
- «Μεταμορφώσεις» (ποίηση): Πολέμης, Α΄ ελλ.

- «Μοσκόβ-Σελήμ» (πεζό, αποσπάσματα): Πολέμης, Β' ελλ.
- «Νοσταλγία» (ποίηση): Πολέμης, Α' ελλ.
- «Το Μπαλουκλί (Τα ψάρια της Ζωοδόχου Πηγής) (ποίηση): Πολέμης, Β' ελλ.
- «Υποθήκαι» (ποίηση): Πολέμης, Β' ελλ.

1920

- «Αποχωρισμός» (ποίηση: α. "Η μάνα»· β. «Το παιδί»): Μπέρτος, Α' γυμν.
- «Η επαίτις της Βιζύης» (ποίηση): Μπέρτος, Α' γυμν.
- «Ο τελευταίος Παλαιολόγος» (ποίηση): Μπέρτος, Γ' ελλ.
- «Το αμάρτημα της μητρός μου» (πεζό, αποσπάσματα): Μπέρτος, Α' γυμν.

1921

- «Η καταιγίς» (ποίηση): Μπέρτος, Α' ελλ.
- «Η καταιγίς» (ποίηση): Σπεράντζας, Α' ελλ.
- «Νοσταλγία» (ποίηση): Μπέρτος, Α' ελλ.
- «Ο νέος ναύτης» (ποίηση): Σπεράντζας, Α' ελλ.
- «Ο τελευταίος Παλαιολόγος» (ποίηση): Σπεράντζας, Γ' ελλ.
- «Το παιδί στο ποτάμι» (ποίηση): Μπέρτος, Α' ελλ.

1922

- «Η Αγία Σοφία» (ποίηση): Μπέρτος, Β' ελλ.
- «Μεταμορφώσεις» (ποίηση): Σαρής, Α' ελλ.
- «Ο βασιλικός» (ποίηση): Μπέρτος, Β' ελλ.
- «Το καλοκαίρι» (ποίηση): Μπέρτος, Β' ελλ.
- «Το χελιδόνι» (ποίηση): Μπέρτος, Β' ελλ.

1923

- «Υποθήκαι (ποίηση)»: Κοντόπουλος, Α' γυμν.

1924

- «Η επαίτις της Βιζύης» (ποίηση): Παπαντωνίου, Γ' ελλ.
- «Ο βασιλικός» (ποίηση): Σπεράντζας, Β' ελλ.

1925

- «Αποχωρισμός» (ποίηση: α. «Η μάνα»· β. «Το παιδί»): Κοντόπουλος, Γ' ελλ.
- «Η επαίτις της Βιζύης» (ποίηση: Συμπαθητικά συναισθήματα): Κοντόπουλος, Β' γυμν.
- «Η καταιγίς» (ποίηση: Συναισθήματα αγάπης προς την έμψυχον και άψυχον φύσιν): Κοντόπουλος, Β' ελλ.
- «Νοσταλγία» (ποίηση: συμπαθητικά συναισθήματα, οικογενειακόν συναίσθημα): Κοντόπουλος, Β' ελλ.
- «Ο βασιλικός» (ποίηση: Θρησκευτικόν συναίσθημα): Κοντόπουλος, Α' ελλ.
- «Ο τελευταίος Παλαιολόγος» (ποίηση: Συμπαθητικά συναισθήματα. Πατριωτικόν): Κοντόπουλος, Γ' ελλ.
- «Το μόνο της ζωής του ταξίδιον» (πεζό): Κοντόπουλος, Β' γυμν.

1926

- «Ο βασιλικός» (ποίηση): Σαρής, Β' ελλ.

1927

- «Η Αγία Σοφιά» (ποίηση): Μπέρτος, Α' ελλ.
- «Νοσταλγός» (ποίηση): Μπέρτος, Α' ελλ.
- «Ο νέος ναύτης» (ποίηση): Μπέρτος, Β' ελλ.
- «Ο τελευταίος Παλαιολόγος» (ποίηση): Μπέρτος, Α' ελλ.
- «Το παιδί στο ποτάμι» (ποίηση): Μπέρτος, Α' ελλ.

1928

- «Η καταιγίς» (ποίηση: Μικραί επικαί διηγήσεις. Διηγήσεις μετά μυθικών στοιχείων): Σαρής, Α' ελλ.
- «Ο καλός Θεός» (ποίηση: Κυρίως λυρικά ποιήματα σχετικά προς την θρησκείαν και τον Θεόν): Σαρής, Α' ελλ.
- «Υποθήκαι» (ποίηση: Ποιήματα παραινετικά): Σαρής, Α' ελλ.

1930

- «Αποχωρισμός» (ποίηση: α. "Η μάνα"· β. «Το παιδί»): Αντωνάτος-Φιλίππτος, Δ' γυμν.

- «Επιστολή» (πεζό: Γοτίγγη 13/15 Ιουνίου 1876, προς τον Ηλία Τανταλίδη): Παρορίτης-Αργυρόπουλος Ε΄ γυμν.
- «Η ανεμώνη» (ποίηση: Νεωτέρα λυρική ποίησης): Παρορίτης-Αργυρόπουλος, Ε΄ γυμν.
- «Η επαίτις της Βιζύης» (ποίηση: Νεωτέρα λυρική ποίησης): Παρορίτης-Αργυρόπουλος, Γ΄ γυμν. θηλ.
- «Η θλιβερή ιστορία» (ποίηση: Νεωτέρα λυρική ποίησης): Παρορίτης-Αργυρόπουλος, Γ΄ γυμν. θηλ.
- «Η κρυμμένη θλίψις» (ποίηση: Νεωτέρα λυρική ποίησης): Παρορίτης-Αργυρόπουλος, Ε΄ γυμν.
- «Θρακών άσμα» (ποίηση: Έντεχνος ποίησης. Ποιήματα του ΙΘ΄ και Κ΄ αιώνας): Βουτιερίδης-Έλατος, Ε΄ γυμν.
- «Ο βασιλικός» (ποίηση: Επική ποίησης. Μικραί επικαί διηγήσεις. Διηγήσεις μετά μυθικών στοιχείων): Σαής, Α΄ γυμν.
- «Ο τελευταίος Παλαιολόγος» (ποίηση): Πασαγιάννης, Γ΄ γυμν.
- «Το αμάρτημα της μητρός μου» (πεζό, αποσπάσματα): Βουτιερίδης-Έλατος, Στ΄ γυμν.
- «Το προαίσθημα» (ποίηση, Νεωτέρα λυρική ποίησης): Παρορίτης-Αργυρόπουλος, Γ΄ γυμν. θηλ.

1931

- «Η Αγία Σοφία» (ποίηση: Ποιήματα επικά νεότερα σχετικά προς την ιστορία): Παπαντωνίου-Τρουλλινός, Α΄ γυμν.
- «Νοσταλγός» (ποίηση: Ποιήματα λυρικά νεότερα): Παπαντωνίου-Τρουλλινός, Α΄ γυμν.
- «Νοσταλγός» (ποίηση): Μπαντούνας-Έλατος, Β΄ γυμν.
- «Ο νέος ναύτης» (ποίηση): Μπαντούνας-Έλατος, Β΄ γυμν.

1932

- «Το παιδί στο ποτάμι» (ποίηση): Μπέρτος, Α΄ ελλ.
- «Υποθήκαι» (ποίηση: Διδακτική ποίησης): Κοντόπουλος, Γ΄ γυμν.

1933

- «Ανά τον Ελικώνα» (ποίηση, αποσπάσματα από μεταφρασμένες μπαλάντες: «Η Χριστούλα»): Κοντόπουλος, Γ΄ γυμν.
- «Η επαίτις της Βιζύης» (ποίηση: Μπαλλάντες): Κοντόπουλος, Γ΄ γυμν.

1935

- «Οι γάμοι» (ποίηση: Έντεχνα ποιήματα σχετικά με το χωριό, την ελληνική φύσιν, την αγροτική και θαλασσινή ζωή): Κοντόπουλος, Β΄ γυμν.
- «Το μόνο της ζωής του ταξίδιον» (πεζό): Κοντόπουλος, Δ΄ γυμν.

1936

- «Ανά τον Ελικώνα (ποίηση, αποσπάσματα από μεταφρασμένες μπαλάντες: «Μπαλάντα»): Σαρής, Γ΄ γυμν.
- «Ανά τον Ελικώνα (ποίηση, αποσπάσματα από μεταφρασμένες μπαλάντες: «Η Χριστούλα»): Κοντόπουλος, Δ΄ γυμν.
- «Η επαίτις της Βιζύης» (ποίηση: Επικολυρική ποίηση): Κοντόπουλος, Δ΄ γυμν.
- «Νοσταλγός» (ποίηση: Ο χωρισμός): Οικονόμου, Α΄ γυμν.
- «Ο νέος ναύτης» (ποίηση): Οικονόμου, Α΄ γυμν.
- «Το αμάρτημα της μητρός μου» (πεζό, αποσπάσματα): Οικονόμου, Γ΄ γυμν.

1937

- «Το Μπαλουκλί (Τα ψάρια της Ζωοδόχου Πηγής) (ποίηση): Βουτιερίδης, Α΄ γυμν.

1938

- «Αποχωρισμός» (ποίηση: «Η μάνα»): Βουτιερίδης, Β΄ γυμν.
- «Η Αγία Σοφιά» (ποίηση): Βουτιερίδης, Β΄ γυμν.

1939

- «Νοσταλγός» (ποίηση): Ο.Ε.Σ.Β., Γ΄ γυμν.

1940

- «Αποχωρισμός» (ποίηση: Από την οικογενειακή και κοινωνική ζωή): ΟΕΣΒ, Δ΄ γυμν

1950

- «Μεταμορφώσεις» (ποίηση: Από την οικογενειακή): ΟΕΣΒ, Α΄ γυμν.
- «Μικρά πράγματα μεγάλα αποτελέσματα» (ποίηση: Από την κοινωνική ζωή): ΟΕΣΒ, Β΄ γυμν.
- «Ο κορδαλλός» (ποίηση: Από την ελληνική φύση και την εν αυτή ζωή): Ο.Ε.Σ.Β., Β΄ γυμν.
- «Οι γάμοι» (ποίηση: Από την ελληνική φύση και τη ζωή μέσα σ' αυτή): Ο. Ε.Σ. Β., Α΄ γυμν.
- «Το Μπαλουκλί (Τα ψάρια της Ζωοδόχου Πηγής)» (ποίηση: Η λογοτεχνία του ελευθέρου έθνους. Επικά και λυρικά ποιήματα -Επύλλια): Ο.Ε.Σ.Β., Ε΄ γυμν.

1956

- «Αποχωρισμός» (ποίηση: Οικογενειακός βίος): ΟΕΣΒ, Α΄ γυμν.
- «Αποχωρισμός» (ποίηση: Οικογενειακός βίος): ΟΕΣΒ, Γ΄ γυμν.
- «Εν ώρα θυέλλης» (ποίηση: Στη φουρτούνα». Κοινωνικός βίος): ΟΕΣΒ, Α΄ γυμν.
- «Μεταμορφώσεις» (ποίηση: Οικογενειακός βίος): ΟΕΣΒ, Α΄ γυμν.
- «Το αμάρτημα της μητρός μου» (πεζό, αποσπάσματα): Ο.Ε.Σ.Β., Α΄ γυμν.

1965

- «Αποχωρισμός» (ποίηση: «Η μάνα»): Ακαδημαϊκό Απολυτήριο

1975

- «Εσπερινή προσευχή» (ποίηση: Θρησκευτικός κύκλος): Μπεζαντάκος, Σχολές Ο.Α.Ε.Δ.
- «Το σκιάχτρο του χωραφιού» (πεζό: Κοινωνικός βίος): Ο.Ε.Δ.Β., Α΄ γυμν.

1976

- «Ο κλέπτης» (πεζό: Από την ελληνική φύση): Ο.Ε.Δ.Β., Β΄ γυμν.

1979

- «Το μόνο της ζωής του ταξίδιον» (πεζό): Ο.Ε.Δ.Β., Γ΄ γυμν.

1982

- «Ποίος ήτον ο φονεύς του αδελφού μου» (πεζό, αποσπάσματα): Ο.Ε.Δ.Β., Β΄ λυκ.

1983

- «Μοσκόβ-Σελήμ» (πεζό, αποσπάσματα): Ο.Ε.Δ.Β., Γ΄ λυκ.

1999

- «Το αμάρτημα της μητρός μου» (πεζό, αποσπάσματα): Νεοελληνική Λογοτεχνία, Γ΄ λυκ.

2001

- «Μοσκόβ-Σελήμ» (πεζό, αποσπάσματα): Ο.Ε.Δ.Β., Β΄ λυκ.

Από την επισκόπησή μας διαπιστώνουμε ευθύς εξαρχής ότι από το 1884 έως το 1895 οι μαθητές που έρχονται σε επαφή για πρώτη φορά στο εκπαιδευτικό τους περιβάλλον με τη νέα ελληνική λογοτεχνία δεν συναντούν λογοτεχνικά έργα του Βιζυηνού. Δεν αποκλείεται αυτό να σχετίζεται με τις εκφάνσεις της πρωιμότερης πρόσληψης του συγγραφέα.⁶⁸ Η πρώτη φορά που συμπεριλαμβάνονται ποιήματά του σε εκπαιδευτικά βιβλία είναι το 1896 –πιθανότατα όχι τυχαία, καθώς τότε ο λογοτέχνης απεβίωσε– στα «Ποιήματα προς χρήση της Α΄ τάξεως των Ελληνικών σχολείων», σύμφωνα με το επίσημο πρόγραμμα της 29/08/1896, με έγκριση, φυσικά, του Υπουργείου Παιδείας και επιμελητή τον Ανέστη Κωνσταντινίδη.

Η χρήση των ποιημάτων για τις πρώτες τάξεις έχει μάλλον καθαρά χρηστικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα, το ποίημα «Το σκυλί», εκ των Παιδικών Ποιημάτων του Βιζυηνού που θα μας απασχολήσουν και στη συνέχεια, πιθανότατα επιλέχθηκε για να εξυπηρετήσει τις πρώτες αναγνωστικές ανάγκες των μαθητών, αφού εμπεριέχεται σε αλφαβητάριο για μαθητές της Α΄ τάξης του δημοτικού, και μάλιστα στο σημείο εκείνο που διδάσκονται οι δίφθογοι (το ίδιο ποίημα ανευρίσκεται και σε μετέπειτα συλλογές, όπως στον πρώτο τόμο του Ελληνικού Αλφαβηταρίου (Π. Π. Οικονόμος, 1916). Αρκεί να παραθέσουμε την πρώτη στροφή του:

*Κάθε νύχτα στην αυλή
γάβου-γάβου το σκυλί,*

⁶⁸ Λάμπρος Βαρελάς, *Μετά θάρρους ανησυχάν εμπνέοντος. Η κριτική πρόσληψη του Γ. Ν. Βιζυηνού (1873-1896)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2014.

δώσ' του και γαβγίζει/
Του σπιτιού εδώ αυτός
είναι φύλαλας πιστός,
ποιος δεν το γνωρίζει;

Στην ίδια έκδοση εντοπίζονται και τα ποιήματα «Αποχωρισμός» («Η μάνα» και «Το παιδί») και «Το καλοκαίρι». Τα ίδια ποιήματα επαναλαμβάνονται και σε επόμενες εκδόσεις αλλά απευθύνονται σε μαθητές άλλων τάξεων. Για παράδειγμα, η σύνθεση «Αποχωρισμός» εντάσσεται το 1916 στο βιβλίο για την Γ' και Δ' Γυμνασίου (επιμέλεια Σιδέρη), το 1920 για την Α' γυμνασίου (επιμέλεια Μπέρτου,) το 1925 για την Γ' τάξη των ελληνικών σχολείων και εν συνεχεία το 1930 με τίτλο «Ποιήματα. Συμπαθητικά συναισθήματα. Οικογενειακόν» για την Δ' γυμνασίου (επιμέλεια Αντωνάτου- Φιλιπάτου). Μέχρι το 1956 ανατυπώνεται από τον Ο.Ε.Σ.Β για την Ε' γυμνασίου και αφαιρείται, τελικά στη μεταπολιτευτική έκδοση του 1975.

Είναι γεγονός ότι για τα 25 περίπου πρώτα χρόνια από όταν και πρωτοεισέρχεται το λογοτεχνικό έργο του Βιζυηνού στα σχολικά εγχειρίδια, οι μαθητές γνωρίζουν αμιγώς έναν λογοτέχνη-ποιητή. Αυτό ενδεχομένως να σχετίζεται και με την ευρύτερη πρόσληψη του έργου του, καθώς η πρώτη συγκεντρωτική, όπως τουλάχιστον υπόσχεται, έκδοση του έργου του αφορά ακριβώς στα ποιήματά του. Είναι εκείνη που επιμελήθηκε ο Ιωάννης Ζερβός και εκδόθηκε στον Φέξη το 1916.⁶⁹ Η αφετηρία για τον διηγηματογράφο Βιζυηνό βρίσκεται στα 1919 με τη συμπερίληψη αποσπασμάτων από το διήγημα «Μοσκόβ-Σελήμ» (1895), του τελευταίου διηγήματος του Βιζυηνού, στην έκδοση του Πολέμη που προορίζεται για την Β' τάξη των ελληνικών σχολείων.⁷⁰ Περισσότερα αποσπάσματα του ίδιου έργου συναντώνται μόλις στην έκδοση του Ο.Ε.Δ.Β. το 1983 που αφορά την Γ' τάξη του λυκείου. Ακολουθεί το 1920 «Το αμάρτημα της μητρός μου» στην έκδοση του Μπέρτου για την Α' γυμνασίου. Είχαν προηγηθεί, όχι πολύ νωρίτερα, δυο εκδόσεις του, δείγμα μάλλον της επιτυχίας του, από τον οίκο Φέξη και από τον οίκο του Σιδέρη.⁷¹ Στη δεύτερη είχε συστεγαστεί, μάλιστα, με το «Μοσκόβ-Σελήμ». Πρέπει, λοιπόν, να ήταν νωπά τα κείμενά αυτά στη μνήμη των επιμελητών. Το εν λόγω διήγημα θα έχει μακρά παρουσία στα σχετικά

⁶⁹ Γεώργιος Βιζυηνός, *Τα ποιήματα* (επιμ.: Ιωάννης Ζερβός), Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Φέξη, Αθήνα 1916.

⁷⁰ Ι. Πολέμη, *Νεοελληνικά Αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Β' τάξεως των Ελληνικών σχολείων*, Βιβλιοπωλείον Ιωάννου Ν. Σιδέρη, Εν Αθήναις 1919, σσ. 31-35.

⁷¹ Γεώργιος Βιζυηνός, *Το αμάρτημα της μητρός μου*, Αθήνα, Φέξης, 1912· Γεώργιος Βιζυηνός, *Το αμάρτημα της μητρός μου-Μοσκόβ Σελήμ*, Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα χ.χ.

εγχειρίδια. Αποσπασματικά εντοπίζεται και στις εκδόσεις των Βουτιερίδη-Ελάτου του 1936 και του Οικονόμου για την Γ΄ γυμνασίου, καθώς και του 1956 του Ο.Ε.Σ.Β. για την Α΄ γυμνασίου.

Αξίζει να σημειωθεί πως για πρώτη φορά εισάγεται ολόκληρο το διήγημα το 1999 στην «Νεοελληνική Λογοτεχνία» του Ο.Ε.Δ.Β., ένα βιβλίο που προορίζεται για τους μαθητές της Γ΄ λυκείου των Γενικών Λυκείων, οι οποίοι έχουν επιλέξει τη Θεωρητική Κατεύθυνση με σκοπό την εισαγωγή τους σε πανεπιστήμια ή άλλα ανώτερα ιδρύματα θεωρητικών σπουδών. Τρίτο στη σειρά έρχεται «Το Μόνον της ζωής του ταξίδιον». Προορίζεται για μαθητές της Β΄ γυμνασίου στο αναγνωστικό που επιμελήθηκε ο Κοντόπουλος το 1925. Το 1979 ανατυπώνεται από τον Ο.Ε.Δ.Β. για τη Γ΄ γυμνασίου. Στις εκδοχές του πεζού λόγου του Βιζυηνού, αξίζει να συμπεριληφθεί και μια επιστολή του. Η γνωριμία των νεαρών μαθητών με το επιστολικό είδος γίνεται στο αναγνωστικό του 1930 (επιμέλεια Παρορίτη-Αργυρόπουλου), όπου περιλαμβάνεται μια επιστολή του Βιζυηνού προς τον Ηλία Τανταλίδη, σταλμένη από το Γκέτινγκεν στις 13/15 Ιουνίου του 1876. Άλλο πεζό είναι «Το σκιάχτρο του χωραφιού» που εντάσσεται στο εγχειρίδιο του Ο.Ε.Δ.Β. για την Α΄ γυμνασίου το 1975, ενώ η επισκόπηση των πεζογραφημάτων ολοκληρώνεται με το «Ποίος ήταν ο φονεύς του αδερφού μου», που εντάχθηκε στο βιβλίο της «Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» του 1982 για την Β΄ λυκείου ήταν το. Αυτό εντάχθηκε στην Νέα Αθηναϊκή Σχολή σύμφωνα με το διαχωρισμό, με βάση τις λογοτεχνικές περιόδους, που έκανε η εκδοτική ομάδα του εν λόγω εγχειριδίου.

Παρατηρούμε ότι προοδευτικά ανοίγει ο δρόμος για την ένταξη αντιπροσωπευτικών κειμένων του Γεωργίου Βιζυηνού στα σχολικά εγχειρίδια αντλημένων από μια ευρεία γκάμα λογοτεχνικών μορφών και ειδών. Ταυτόχρονα παρακολουθούμε και στο εξωσχολικό πεδίο την ανοδική εκδοτική πορεία του συγγραφέα. Νομίζουμε ότι η βαθμιαία θεσμική κανονικοποίησή του μέσα από τους όρους και τις προϋποθέσεις που έθεταν τα αρμόδια υπουργεία και οι επιτροπές δεν πρέπει να εκληφθεί τελείως αποκομμένα από τους εξωθεσμικούς, όπως τους χαρακτηρίσαμε νωρίτερα στην εργασία μας, παράγοντες.

Προοδευτικά, ο Βιζυηνός τοποθετείται στο προσκήνιο των εκπροσώπων της νεοελληνικής λογοτεχνίας. Την πρώτη απόπειρα έκδοσης των απάντων του το 1955 (και σε ανατύπωση το 1967),⁷² διαδέχονται αφιερώματα περιοδικών (μέχρι το 1997, μετράμε

⁷² Τα Απαντα του Γεωργίου Βιζυηνού, πρόλ. Σπ. Μελάς - εισ.: Κλ. Παράσχος-Κ. Μαμώνη - επιμ. Κ. Μαμώνη, Εκδοτικός οίκος «Βίβλος», Αθήνα 1955 (και σε 2 τόμους από τον εκδοτικό οίκο Γιοβάνη, Αθήνα 1967).

τουλάχιστον 11 σχετικά αφιερώματα),⁷³ και η ένταξή του τόσο στο ποιητικό όσο και πεζογραφικό πάνθεον της «ποιητικής» και «πεζογραφικής» «μας» «παράδοσης», για να αναφερθούμε στις θεμελιώδεις σειρές του Σοκόλη (1997, 2000).⁷⁴ Έχει προηγηθεί, φυσικά, και η εκπροσώπηση στη *Βασική Βιβλιοθήκη* των εκδόσεων «Αετός» (1954), αλλά και στη μεγάλη εκδοτική σειρά του «Γαλαξία» (1961, 1971). Διανύθηκε, θα λέγαμε, αρκετός δρόμος μέχρι να φαντάζει σήμερα σχεδόν αδιανόητο να μην συμπεριλαμβάνεται ο συγγραφέας στις σελίδες των σύγχρονων Ιστοριών της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Αρκεί να δει κανείς τις σημαντικότερες: του Λίνου Πολίτη,⁷⁵ του Mario Vitti⁷⁶ και του Roderick Beaton.⁷⁷ Μια τελευταία έκφανση της ευρείας πρόσληψής του μπορούμε να θεωρήσουμε τις ενδογλωσσικές μεταφράσεις των έργων του, από την καθαρεύουσα στη σύγχρονη δημοτική.⁷⁸

Μέσα από την πρόσληψη και κριτική ενασχόληση με το έργο του παρακολουθούμε τη σταδιακή κανονικοποίησή του, η οποία αποτυπώνεται παραδειγματικά, όπως διαπιστώσαμε, στο εκπαιδευτικό περιβάλλον. Με δυο λόγια, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η σχολική πραγματικότητα συνέβαλε καταλυτικά στην καθιέρωση του ίδιου του συγγραφέα Βιζυηνού.

Με ποιες ενέργειες, όμως πραγματοποιήθηκε το πέρασμά του στα σχολικά εγχειρίδια και ποιοι λόγοι συνετέλεσαν (ή τουλάχιστον άνοιξαν τον δρόμο) στην επιλογή ορισμένων μόνο κειμένων του από ένα εκτενέστατο σώμα συγγραφέων; Θα καταθέσουμε ορισμένους προβληματισμούς, προσπαθώντας να διαπραγματευτούμε, έστω αδρομερώς, τα εν λόγω ερωτήματα, αφού προβούμε σε κάποιες γενικότερες επισημάνσεις.

⁷³ Βλ. Μάρθα Καρπόζηλου, *Τέχνη-αφιερώματα των ελληνικών περιοδικών (1879-1997)*, Τυπωθήτω, Αθήνα 1999, σ. 74.

⁷⁴ Βλ. Μιχάλης Μαρακλής (επιμ.), *Η ελληνική ποίηση*, τ. 2: *Ρομαντικοί, Εποχή του Παλαμά, Μεταπαραλαμικοί*, Σοκόλης, Αθήνα, 2000, σσ. 184-193· Κώστας Στεργιόπουλος (επιμ.), *Η παλαιότερη πεζογραφία της. Από της αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τ. 6: *1880-1900*, Σοκόλης, Αθήνα 1997, σσ. 35-114.

⁷⁵ Βλ. Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, ό.π., σσ. 188, 201-203.

⁷⁶ Βλ. Mario Vitti, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003, σσ. 231, 233, 292, 301-303.

⁷⁷ Βλ. Roderick Beaton, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και πεζογραφία, 1821-1992*, μτφρ.: Ευαγγελία Ζουργού-Μαριάννα Σπανάκη, Νεφέλη, Αθήνα 1996, σσ. 24, 27, 103, 108, 109-110, 358, 362, 415.

⁷⁸ Βλ. Αναστασία Τεπεουλίδου, *Μεταφορές έργων του Γ. Μ. Βιζυηνού στη δημοτική: Ζητήματα μεταφραστικής θεωρίας και κριτικής πρόσληψης*, Διπλωματική Εργασία-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Τομέας Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2022.

γ. Κριτήρια τοποθέτησης λογοτεχνικών κειμένων στα σχολικά εγχειρίδια: παραδείγματα από το έργο του Βιζυηνού

Στα σχολικά βιβλία τα ανθολογημένα κείμενα, ιδίως όταν πρόκειται για πεζά ή μακροσκελή ποιήματα, παρουσιάζονται ως επί το πλείστον αποσπασματικά. Για το λόγο αυτόν, υπάρχει η αναγκαιότητα για την τοποθέτηση εισαγωγών, περιλήψεων, εικόνων και άλλων τέτοιων βοηθημάτων, ώστε να έχουν τη δυνατότητα οι μαθητές να παρακολουθήσουν νοηματικά το «τεμαχισμένο» κείμενο. Η πρακτική αυτή ακολουθεί ορισμένα βήματα. Σε ένα πρώτο επίπεδο επιλέγονται ποια κείμενα θα τοποθετηθούν στα σχολικά βιβλία (στον εκπαιδευτικό κανόνα). Αυτή η διαδικασία καλείται *από-τοποθέτηση*, καθώς αποκόπτεται το κείμενο από την αρχική του θέση (από τη συλλογή στην οποία ανήκει, από την αρχική του έκδοση κλπ.) και ενσωματώνεται σε ένα ανθολόγιο. Το εκπαιδευτικό σύστημα, με τη συγκρότηση των Αναλυτικών Προγραμμάτων, καλείται να αξιοποιήσει το πρωτογενές πλαίσιο παραγωγής του λογοτεχνικού λόγου και, μέσω μιας διαδικασίας *αναπλαισίωσης*, να συγκροτήσει το νέο σύνολο που θα συνδυάζει τη λογοτεχνία με τη σχολική γνώση.

Στη διαδικασία αναπλαισίωσης ενεργό ρόλο κατέχουν το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο και το Κέντρο Εκπαιδευτικής Έρευνας, τα Παιδαγωγικά Τμήματα και οι Τομείς Παιδαγωγικής, τα παιδαγωγικά-εκπαιδευτικά περιοδικά που δημοσιεύουν κείμενα λογοτεχνικά ή, γενικότερα, περί λογοτεχνίας, καθώς και προτάσεις διδακτικής της λογοτεχνίας (λογοτεχνικής εκπαίδευσης). Σύμφωνα με τον Βρετανό κοινωνιολόγο Basil Bernstein, ένα πλαίσιο «δομεί ένα πεδίο (ή υποσύνολο πεδίων), του οποίου οι θέσεις, οι φορείς και οι πρακτικές έχουν ως αντικείμενο τις μετακινήσεις κειμένων από το πρωτογενές στο δευτερογενές πλαίσιο παραγωγής του παιδαγωγικού λόγου».⁷⁹ Οι μετακινήσεις αυτές ρυθμίζονται από το πλαίσιο *αναπλαισίωσης*, το οποίο περιλαμβάνει μια σειρά πεδίων ικανών να ασκούν επιρροή στους φορείς και στις πρακτικές στο εσωτερικό της

⁷⁹ Basil Bernstein, *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*, μτφρ. Ιωσήφ Σολομών, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1990, σ. 231.

εκπαίδευσης. Είναι σημαντικό να κατανοήσουμε ότι ο μετασχηματισμός των κειμένων είναι διπλός: πρώτα-πρώτα από τους συντάκτες των ανθολογίων (διαδικασία *απο-τοποθέτησης* και *ανα-τοποθέτησης*) και, στη συνέχεια, από την ίδια τη διαδικασία αναπαραγωγής των προσλαμβανόντων, των δεκτών στην παιδαγωγική διαδικασία.

Ανατρέχοντας στα πιο πρόσφατα κείμενα νεοελληνικής λογοτεχνίας διαπιστώνουμε ότι τα λογοτεχνικά κείμενα, που μεταφέρονται στο νέο για αυτά περιβάλλον του σχολικού βιβλίου, τοποθετούνται σε ορισμένα προκαθορισμένα πλαίσια που υπαγορεύουν ενίοτε την επιλογή και τη συστέγασή τους. Στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση παρατηρούμε πως η ομαδοποίηση γίνεται με βάση ορισμένους θεματικούς άξονες. Έτσι, για τις πρώτες τάξεις του δημοτικού συναντάμε θεματικές όπως: «Οικογένεια», «Σχολείο και κοινωνική ζωή», «Φαντασία και περιπέτεια», «Παιδί και φύση», «Ειρήνη και φιλία», «Θρησκευτική ζωή», «Από την Ελληνική ιστορία», «Η πολιτιστική μας κληρονομιά», «Η τεχνολογία στη ζωή μου». Αντίστοιχα, στο εγχειρίδιο που απευθύνεται στους μαθητές των μεγαλύτερων τάξεων του δημοτικού οι θεματικές ενότητες κατά αντιστοιχία είναι: Α' «Εμείς και η φύση», Β' «Κοινωνική ζωή», Γ' «Η οικογένειά μας», Δ' «Σχολείο και παιδί», Ε', «Τα παιδικά χρόνια», ΣΤ' «Ανθρώπινοι χαρακτήρες», Ζ' «Θρησκευτική ζωή», Η' «Γεγονότα από την ελληνική ιστορία», Θ' «Λαϊκή παράδοση και πολιτισμός», Ι' «Ειρήνη και φιλία», ΙΑ' «Φαντασία και περιπέτεια». Είναι φανερό ότι οι προτεινόμενοι άξονες επιδιώκουν να καλύψουν όλο το φάσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Ερχόμενοι στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση και στις δυο πρώτες τάξεις της Α' και Β' γυμνασίου, τα κείμενα που εμπεριέχονται στα αντίστοιχα εγχειρίδια είναι ομαδοποιημένα και πάλι με βάση θεματικές ενότητες. Συναντούμε ενότητες, όπως «Ο άνθρωπος και η φύση», «Λαογραφικά», «Οικογενειακές σχέσεις», «Θρησκευτική ζωή», «Εθνική ζωή», «Παλαιότερες μορφές ζωής», «Η αποδημία» (Ο καημός της ξενιτιάς-Ο ελληνισμός έξω από τα σύνορα-Τα μικρασιατικά-Οι πρόσφυγες), «Αθλητισμός», «Η αγάπη για τους συνανθρώπους μας» (Οι φιλικόι δεσμοί-Η αγάπη), «Προβλήματα της σύγχρονης ζωής».

Από την Γ' γυμνασίου μέχρι τη Γ' λυκείου, όμως, η επιλογή των κειμένων της νεοελληνικής λογοτεχνίας γίνονται με βάση τις ιστορικές περιόδους. Εδώ θα λέγαμε πως η κανονικοποίηση που επιτελείται υπαγορεύεται από το κριτήριο της περιοδολόγησης:

- Από τον 10ο αιώνα έως την άλωση 1453/Από τις αρχές έως το 1204 (πρώτη άλωση της Κωνσταντινούπολης)/Από το 1204 έως το 1453.

- Από το 1453 έως το 1669 . Χρόνια μετά την άλωση.

- Από το 1669 έως το 1830: Ίδρυση του Νεοελληνικού κράτους
1669 -1774: Θρησκευτικός ουμανισμός .

1774- 1830: Ακμή του νεοελληνικού Διαφωτισμού.

- Από το 1839 έως σήμερα: Νέα ελληνική λογοτεχνία. (Επτανησιακή Σχολή, Αθηναϊκή ή Ρομαντική Σχολή, Νέα Αθηναϊκή Σχολή, Νεότερη ποίηση, Πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου, Η γενιά του 30', Η πρώτη μεταπολεμική γενιά, Η δεύτερη μεταπολεμική γενιά, Η δεκαετία του 70').

Την επιλογή κειμένων που θα αντιστοιχούν ιδανικά σε μια ορισμένη θεματική τη βλέπουμε και στην περίπτωση της συμπερίληψης των έργων του Γ. Βιζυηνού στα σχολικά εγχειρίδια. Αναφέραμε ήδη ότι πρώτη φορά έργα του Βιζυηνού εμφανίζονται στο εγχειρίδιο «Ποιήματα προς χρήση της Α' τάξεως των Ελληνικών σχολείων», το οποίο επιμελήθηκε ο Ανέστης Κωνσταντινίδης. Ως προς τη θεματική τους, μας απασχολούν ποιήματα που σχετίζονται (εκτός από «Το σκυλί») με τον «Οικογενειακό βίο». Αντιπροσωπευτική, ως προς το θέμα, είναι η σύνθεση «Αποχωρισμός», όπου και τα συνθέματα «Η Μάννα» και «Το Παιδί». Δειγματικά καταγράφονται οι στίχοι του πρώτου ποιήματος:

*Φουρτούνιασεν η θάλασσα
και βουρκωθήκαν τα βουνά,
είναι βουβά τ' αηδόνια μας
και τα ουράνια σκοτεινά
κι η δόλια μου ματιά θολή,
παιδί μου, ώρα σου καλή!*

*Βονίζει το κεφάλι μου
σαν του χειμάρρου τη βοή,
ξηράθηκαν τα χείλη μου
και μου εκόπη κι η πνοή,
σ' αυτό το ύστερο φιλί,
παιδί μου, ώρα σου καλή!*

*Να σε παιδέψει ο πλάστης μου,
καταραμένη ζενιτιά
μας παίρνεις τα παιδάκια μας*

*και μας αφήνεις στη φωτιά,
και πίνουμε τόση χολή
όταν τα λέμ' «ώρα καλή».*

Ως προς τη θεματική του, το ποίημα συμπυκνώνει παραδειγματικά την αγωνία μιας μάνας για το παιδί που ξενιτεύεται, με την απάντηση του δεύτερου να δίνεται στο ποίημα «Το Παιδί» με τον χαρακτηριστικότερο στίχο «μάννα μην κλαίς, θα ξαναρθώ». Ας σημειωθεί ότι η επιλογή των εν λόγω κειμένων δεν πρέπει να είναι εντελώς ανεξάρτητη από τις ιστορικές συνθήκες της εποχής. Η οικονομική κρίση μάστιζε τη χώρα, που βίωνε την κατάρρευση του εμπορίου της σταφίδας –βασικότετου ελληνικού προϊόντος που έφευγε στο εξωτερικό– σε παγκόσμιο επίπεδο. Το γεγονός αυτό συνέβαλε, φυσικά, στην πτώχευση του ελληνικού κράτους το 1893. Βέβαια, δε θα πρέπει να παραληφθεί και η έναρξη του μεταναστευτικού ρεύματος των Ελλήνων εξαιτίας της γενικότερης οικονομικής κρίσης. Αξίζει να σημειώσουμε πως τα ποιήματα αυτά αφαιρέθηκαν από την μεταπολιτευτική έκδοση του 1975 (Ο.Ε.Σ.Β., Γ' γυμνασίου). Ίσως δεν ανταποκρίνονταν πλέον στις ανάγκες της εποχής.

Ανταποκρινόμενοι στις ίδιες ιστορικές συνθήκες στα σχολικά εγχειρίδια συμπεριλαμβάνονται ποιήματα με τίτλους: «Η καταιγίς», «Νοσταλγία», «Ο βασιλικός», «Η ανεμώνη», «Οι γάμοι», «Εν ώρα θυέλλης», τα οποία σχετίζονται με την αγροτική και τη θαλασσινή ζωή, με το χωριό και με την ομορφιά της ελληνικής φύσης. Χαρακτηριστικό απόσπασμα της τελευταίας θεματικής είναι οι ακόλουθοι στίχοι από το ποίημα «Η καταιγίς»:

*Από τη μια η συννεφιά
κι ο ήλιος απ' την άλλη,
της Ίριδος η εμορφιά
ανάμεσα προβάλλει.*

Όλα αυτά τα ποιήματα έχουν συμπεριληφθεί σε συλλογές που προορίζονται κυρίως για παιδιά. Εξάλλου, «η ουτοπία της παιδικότητας», ήταν σταθερή αναφορά της συγγραφικής παραγωγής του Βιζυηνού.⁸⁰

⁸⁰ Βλ. Βαγγέλης Αθανασόπουλος, *Οι μύθοι της ζωής και του έργου του Γ. Βιζυηνού*, ό.π., σσ. 415-506.

Από τα σχολικά βιβλία δεν έλειψαν και ποιήματα που αφορούν την ιδιαίτερη πατρίδα του ποιητή, πολιτιστικά μνημεία των Ελλήνων είτε ακόμη και ποιήματα που συνδέονται με την Βυζαντινή περίοδο, την οποία οι μαθητές διδάσκονταν σε αντίστοιχες ιστορικές περιόδους. Κατά αντιστοιχία αυτού του είδους τα ποιήματα φέρουν τους τίτλους: «Θρακών Άσμα», «Η Αγία Σοφιά», «Ο τελευταίος Παλαιολόγος». Σχετικό δε με το εθνικό παρελθόν και την εθνική είναι και το πόνημα «*Ανά τον Ελικώνα*», που περιλαμβάνεται σε εκδόσεις για την Γ' και Δ' γυμνασίου από το 1933-1936. Πρόκειται για μελέτημα του Βιζυηνού για τα λεγόμενα «Βαλλίσματα», τα οποία θεωρεί πρωταρχική μορφή της δημοτικής ποίησης, άρρηκτα δεμένη με τον χορό.

Όσον αφορά τα πεζά κείμενα, αυτά ανταποκρίνονται αντίστοιχα σε ορισμένα αιτήματα και προωθούν ορισμένες ανάγκες. Είδαμε ότι το Λονδίνο αποτελεί σημαντικό σταθμό στη ζωή του Βιζυηνού. Είναι η περίοδος που ο ποιητής έως τότε Βιζυηνός στρέφεται και προς τη συγγραφή διηγημάτων. Η στροφή αυτή αποτυπώνεται σε σχολικό εγχειρίδιο του 1930 των επιμελητών Παρορίτη-Αργυρόπουλο για τους μαθητές της Ε' γυμνασίου. Ο λόγος είναι για την επιστολή από την Γοττίγγη (13/15 Ιουνίου 1876) προς τον Ηλία Τανταλίδη. Η επιστολή του Βιζυηνού προς τον φωτισμένο και σπουδαίο διδάσκαλο που τον ενέπνευσε και ενίσχυσε τον ζήλο του για τα γράμματα. Οι μαθητές γνωρίζουν το επιστολικό είδος, από κοινού με την αγάπη για τα γράμματα, μέσα από τον τρόπο δυο σημαντικών συγγραφέων.

Μια ιδιαίτερη κατηγορία συγκροτούν τα πεζά που μέσα από με την αναπλαισιώσή τους εντείνουν τον ηθικοπλαστικό και διδακτικό χαρακτήρα τους. Εδώ δεσπόζει «Ο Μοσκόβ Σελήμ», διήγημα στο οποίο ο συγγραφέας δηλώνει από την αρχή ότι στο πρόσωπο του Τούρκου ήρωά του τίμησε «απλώς τον άνθρωπο», τον άνθρωπο ανεξάρτητα από φυλή και έθνος. Μπορούμε, όμως, να εντάξουμε και «Το σκιάχτρο του χωραφιού», ένα διήγημα που επίσης σχετίζεται με τον κοινωνικό βίο. Και στις δυο περιπτώσεις η επιλογή των έργων αυτών γίνεται πιθανότατα με σκοπό την προβολή σημαντικών αξιών και τη διαπαιδαγώγηση των μαθητών μέσα από τη λογοτεχνία.

Ιδιαίτερη μνεία χρειάζεται να γίνει για τον «μεγαλοϊδεάτη» Βιζυηνό. Οι αντιρρήσεις του Βιζυηνού απέναντι στη μεγαλοϊδεατική πολιτική του ελληνισμού στα Βαλκάνια είναι γνωστή. Μάλιστα στο αφήγημα «Διατί η μηλιά δεν έγεινε μηλέα» στέκεται κάπως δηκτικά απέναντι στη Μεγάλη Ιδέα εξισώνοντας το ζήτημα της γλώσσας με την επίλυση του

Ανατολικού ζητήματος.⁸¹ Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Πλην, αναγνώσται και αναγνώστριαι, όσοι υπολείπεσθε ακόμη της Μεγάλης Ιδέας, μη εκπλαγείτε δια την άμεσον ταύτην συσχέτιση του ζωτικωτέρου των ζητημάτων με την γραμματικήν των σχολαστικών της Ελλάδος».⁸² Γενικά, στα έργα του αίρονται οι εθνικές προκαταλήψεις και πάνω από αυτές υψώνεται το ανθρωπιστικό ιδεώδες. Η άποψη αυτή επιβεβαιώνεται αν ανατρέξει κανείς στην αποστροφή του αφηγητή στον Μοσκόβ Σελήμ: «[...] εξετίμησα εν σοι ουχί τον άσπονδον εχθρόν του Έθνους μου, αλλ' απλώς τον άνθρωπον».⁸³

Παρόλο το φιλόανθρωπο πνεύμα του ο λογοτέχνης έζησε την εποχή της συντονισμένης προσπάθειας του ελληνισμού να απελευθερώσει τις αλύτρωτες ελληνικές περιοχές. Μάλιστα, ο Υπουργός Εξωτερικών της κυβέρνησης Τρικούπη, Κοντόσταυλος Αλέξανδρος, έστειλε έγγραφο το 1885 στα κατά τόπους προξενεία των υπόδουλων περιοχών της Θράκης, της Μακεδονίας, και της Ηπείρου με το οποίο ενημέρωνε τους προξένους ότι ανέθεσε στον καθηγητή Βιζυηνό και σε άλλους ειδικούς την σύνταξη δημοτικών τραγουδιών τα οποία θα αναπαριστούν τον ανέκαθεν χαρακτήρα των ελληνικών επαρχιών.⁸⁴ Χρειάζεται να αναφερθεί βέβαια, πως η προσπάθειά του δεν ευδοκίμησε διότι στις αρχές του 1885 η κυβέρνηση του Τρικούπη έχασε τις εκλογές και τη διακυβέρνηση ανέλαβε η κυβέρνηση του Δεληγιάννη.

Η επιλογή του για την εκπόνηση του παραπάνω εγχειρήματος έγινε διότι είχε παρελθούσα επιτυχημένη θητεία στη διασκευή λαϊκών παραδόσεων σε ποιήματα αλλά είχε διαμορφώσει και την εικόνα του Εθνικού ποιητή.⁸⁵ Επιπλέον, ο ίδιος σε αυτοτελή φυλλάδια, σε εφημερίδες και στις Αττίδες Αύραι δημοσιεύει μερικά από τα ποιήματα που ευαγγελίζονται την ανάσταση του Βυζαντίου και την ανακατάληψη της Πόλης.⁸⁶

Όλες οι παραπάνω εκφάνσεις της προσωπικότητας του μείζονος αυτού καλλιτέχνη συνετέλεσαν στη συμπερίληψη των πονημάτων του στα σχολικά εγχειρίδια, φέρνοντάς τον σε επαφή με διδάσκοντες και διδασκόμενους.

⁸¹ Λάμπρος Βαρελάς, «Ο Μεγαλοϊδεάτης Γ.Μ. Βιζυηνός», *Νέα Εστία* 1830 (Φεβρουάριος 2010), σ. 196.

⁸² Γ. Μ. Βιζυηνός, *Τα διηγήματα*, επιμ. Β. Αθανασόπουλος, Νεοελληνική βιβλιοθήκη/ Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1991, σ. 320.

⁸³ Γ. Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά διηγήματα*, επιμ. Παν. Μουλλάς, Ερμής, Αθήνα 1980, σ. 203.

⁸⁴ Χρ. Ανδρεάδης, «Ο Γεώργιος Βιζυηνός ως πρόδρομος λαογράφος», *Αρχείον Θράκης* 38 (1975), σ.101-112.

⁸⁵ Γ. Μ. Βιζυηνός, *Νεοελληνικά διηγήματα*, ό.π., σ. ???

⁸⁶ Λάμπρος Βαρελάς, ό.π., σ. 201.

3. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο Βιζυηνός υπήρξε μια ξεχωριστή προσωπικότητα του 19^{ου} αιώνα, ένας δημιουργός πολυσχιδής, πολυταξιδεμένος, που παρακολούθησε συστηματικές σπουδές. Έγραψε άρθρα, μελέτες, επιστημονικές πραγματείες, ποίηση, διηγήματα, ενώ ξεχώρισαν και οι μεταφράσεις του. Την ποίησή του στο ξεκίνημά της σκιάζει το φαναριώτικο κλίμα ενώ η γραφή του εμφανίζει στοιχεία ρεαλισμού. Γενικά, ο Βιζυηνός συγκαταλέγεται ανάμεσα στους εκπροσώπους της ελληνικής ηθογραφίας, της τάσης δηλαδή που επικρατούσε για απεικόνιση -μέσα στα διηγήματα- της φύσης, των ηθών, των εθίμων αλλά και των προσωπικοτήτων των ηρώων. Η γλώσσα του είναι η καθιερωμένη καθαρεύουσα, αλλά στους διαλόγους δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει τη δημοτική, διανθισμένη μάλιστα με στοιχεία βορειοελλαδίτικου ιδιώματος. Αν και στο έργο του διακρίνουμε, κυρίως, στοιχεία που θα χαρακτηρίζαμε εθνικά, δεν παύει να εξελίσσεται ενίοτε ένα ενδιαφέρον παιχνίδι υβριδικών αφηγηματικών ταυτοτήτων.

Τα ποιήματά του εντάθηκαν από νωρίς στα σχολικά εγχειρίδια. Προσπαθήσαμε να δείξουμε ότι αυτό δεν ήταν τυχαίο ή συγκυριακό. Είχαν ποικίλη θεματολογία και μέσα στο πέρασμα των χρόνων εδραίωσαν τη θέση τους στα ανθολόγια. Άλλα ποιήματά του προστίθενται, άλλα αφαιρούνται και άλλα επανέρχονται. Αρκετά σύντομα, για την εξυπηρέτηση διδακτικών σκοπών, εντάχθηκαν στα Κείμενα Λογοτεχνίας και αποσπάσματα από τα διηγήματά του. Τα τελευταία αναφέρονται σε βιοματικά κυρίως γεγονότα του συγγραφέα, σε αναμνήσεις από την παιδική του ηλικία και αποδίδουν το περιβάλλον της θρακιώτικης υπαίθρου, όπου και συνυπάρχει το ελληνικό με το τουρκικό στοιχείο. Η ψυχολογική διαγραφή των προσώπων, η ανάδειξη των μύχιων σκέψεων τους και τα ψυχικά -συνήθως τραυματικά- βιώματα, τα οποία καθορίζουν τις πράξεις, τις ενέργειές τους και όλη την μετέπειτα εξέλιξή τους είναι χαρακτηριστικά της αφηγηματικής μαεστρίας του συγγραφέα που κοινοποιήθηκαν στους νεαρούς μαθητές.

Αυτά τα χαρακτηριστικά αποτέλεσαν παράγοντες που συνέβαλλαν στην επιλογή και ένταξη των έργων του στα διδακτικά εγχειρίδια σε σχέση πάντοτε με τον υπό διαμόρφωση εκάστοτε λογοτεχνικό κανόνα και την πρόθεση των ιθυνόντων που διαμορφώνουν τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών για την πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Το έργο του Βιζυηνού μπήκε σε ορισμένα καλούπια για να καλύψει και να ανταποκριθεί στις εκπαιδευτικές ανάγκες. Τα κείμενά του άλλοτε εντάσσονται σε κατηγορίες με βάση τη θεματική τους με στόχο τον προβληματισμό των μαθητών και άλλοτε σε ενότητες που στόχο έχουν να αναδείξουν έννοιες όπως η πατρίδα, η φύση κ.λπ. Σε κάθε περίπτωση όμως, οι μαθητές έρχονται σε επαφή με τον πολυγραφότατο λογοτέχνη μέσα από τα δημιουργήματά του και αντιλαμβάνονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της γενιάς στην οποία εντάσσεται. Νομίζουμε ότι τα ποικίλα κείμενά του προσφέρονται ιδανικά, θα λέγαμε, για μια *ολική διδασκαλία*, όπου θα συμπεριλαμβάναμε την υποβοήθηση της γλωσσικής ικανότητας του μαθητή, τη διεύρυνση του πνεύματος, της κρίσης και της φαντασίας του, την εισαγωγή του στο ίδιο το αντικείμενο της Λογοτεχνίας αλλά και στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας.⁸⁷

Στο δεύτερο μέρος της παρούσας εργασίας έγινε μια προσπάθεια αποτύπωσης μέσα από την ημερολογιακή γραφή της προσωπικότητας του μεγάλου αυτού δημιουργού. Πραγματοποιήσαμε αναφορές τόσο στη ζωή, στα παιδικά του χρόνια, στις δυσκολίες που αντιμετώπισε, στις σπουδές, όσο και στο έργο και τις επιθυμίες του. Με δυο λόγια, θελήσαμε να δώσουμε τη δυνατότητα στον αναγνώστη να προσεγγίσει τον Βιζυηνό μέσα από μια υποτιθέμενη εξομολογητική διάθεση του ίδιου κατά την παραμονή του στο Δρομοκαΐτειο, τα τελευταία χρόνια της ζωής του. Θεωρήσαμε το κατακερματισμένο ημερολόγιο ως το ιδανικότερο μέσο για τον σκοπό μας.

⁸⁷ Βλ. Σοφία Σταμούλη, *Γενική παιδαγωγική και διδακτική: Ειδική διδακτική φιλολογικών μαθημάτων. Θεωρία και πράξη. Προτεινόμενες διασκαλίες σε πραγματική και εικονική τάξη*, Γρηγόρης, Αθήνα 2009, σσ. 225-246.

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

a. Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Guillory John, *Cultural Capital. The Problem of Literary Canon Formation*, The University of Chicago Press, Σικάγο-Λονδίνο 1993.

Kolbas E. Dean , *Critical Theory and the Literary Canon*, Westview Press, Κολοράντο-Οξφόρδη 2001.

Renker E., «Canon», στο *The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, Princeton University Press, Πρίνστον-Οξφόρδη 2012, σσ. 186-188.

Rosenblatt Louise M., L., *Literature as exploration*, D. Appleton-Century Company, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1938.

b. Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

Αθανασόπουλος Βαγγέλης, *Οι μύθοι της ζωής και του έργου του Γ. Βιζυηνού*, Καρδαμίτσα, Αθήνα 1992.

Αναγνωστοπούλου Διαμάντη , «Η θέση και τα διακυβεύματα της λογοτεχνικής πρόσληψης. Στην εκπαιδευτική πράξη της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης», στο Χ. Μ. Νιφτανίδου (επιμ.), *Η διδασκαλία της λογοτεχνίας: Ιστορική και συγχρονική προοπτική*, Εκδόσεις Περί Τεχνών, Πάτρα 2008, σσ. 99-104.

Αντωνίου Δαβίδ, *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1883-1929)*, τ. Α', Ιστορικό Αρχείο Νεολαίας-Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς, Αθήνα 1987.

Αποστολίδου Βενετία - Χοντολίδου Ελένη (επιμ.), *Λογοτεχνία και εκπαίδευση*, Τυπωθήτω, Αθήνα 1999.

Αποστολίδου Βενετίας, *Η λογοτεχνία στο Πανεπιστήμιο. Η συγκρότηση της επιστήμης της Νεοελληνικής Φιλολογίας (1942-1982)*, Πόλις, Αθήνα 2022.

Αραβανή Ευαγγελία Γ., *Παιδαγωγική και ψυχολογική διάσταση στην διδασκαλία της λογοτεχνίας*, Ε.Κ.Π.Α. - Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας - Τομέας Παιδαγωγικής, Αθήνα 2007.

Βαρελάς Λάμπρος, *Η νεοελληνική και μεταφρασμένη λογοτεχνία στην ελλαδική δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1884-2001). Συνοπτική θεώρηση και αποδελτίωση των διδακτικών εγχειριδίων*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2007.

Βαρελάς Λάμπρος, «Λογοτέχνες και Νεοελληνικά Αναγνώσματα (1884-1960). Επιμελητές ή ανθολόγοι;», στο *Καλλιτέχνες και λογοτέχνες στα αναγνωστικά 1860-1960*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2010, σσ. 42-43.

Βαρελάς Λάμπρος, *Μετά θάρρους ανησυχάν εμπνέοντος. Η κριτική πρόσληψη του Γ. Ν. Βιζυηνού (1873-1896)*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2014.

Βαρελάς Λάμπρος, «Γ. Μ. Βιζυηνός: Μεταξύ αυτοβιογραφίας και μυθοπλασίας», στο Ι. Πολέμη-Α. Μπρούζος-Α. Βογιατζόγλου-Δ. Σ. Γεωργακόπουλος (επιμ.), *Δώρα σεμνά. Τιμητικός τόμος για την καθηγήτρια Μάρθα Καρπόζηλου*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2021, σσ. 233-243.

Βασιλειάδης Βασίλης - Δημοπούλου Κική (επιμ.), *Σελιδοδείκτες. Για την ανάγνωση της λογοτεχνίας*, Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, Θεσσαλονίκη 2014.

Barthes Roland, «Ο θάνατος του συγγραφέα», στο Κ. Μ. Newton (επιμ.), *Η λογοτεχνική θεωρία του εικοστού αιώνα. Ανθολόγιο κειμένων*, μτφρ, Αθ. Κατσικερός, Κ.Σπαθαράκης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2013, σσ. 206-212.

Βασιλαράκης Ι. Ν., «Ανάγνωση-Γραφή. Προς ένα ισομερές παλίνδρομο εννοιών στη σχολική πρακτική της παιδικής λογοτεχνίας», στο Άντα Κατσίκη-Γκιβάλου (επιμ.), *Παιδική λογοτεχνία. Θεωρία και πράξη*, Καστανιώτης, Αθήνα 1994, σσ. 42-60.

Βασιλειάδης Νικόλαος Ι., «Γεώργιος Βιζυηνό. Ο Έλλην Γκυ δε Μωπασσάν», *Εθνικόν Ημερολόγιον* Κ. Φ. Σκόκου 9 (1894), σσ 297-313.

Beaton Roderick, *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία. Ποίηση και πεζογραφία, 1821-1992*, μτφρ.: Ευαγγελία Ζουργού-Μαριάννα Σπανάκη, Νεφέλη, Αθήνα 1996.

Beaton Roderick, *Η ιδέα του έθνους στην ελληνική λογοτεχνία. Από το Βυζάντιο στη σύγχρονη Ελλάδα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2015.

Berstein Basil, *Παιδαγωγικοί κώδικες και κοινωνικός έλεγχος*, μτφρ.: Ιωσήφ Σολομών, Αθήνα 1990.

Βιζυηνός Γεώργιος, *Το αμάρτημα της μητρός μου*, Φέξης, Αθήνα 1912.

Βιζυηνός Γεώργιος, *Το αμάρτημα της μητρός μου-Μοσκόβ Σελήμ*, Ι. Ν. Σιδέρης, Αθήνα, χ.χ.

Βιζυηνός Γεώργιος, *Τα ποιήματα*, επιμ.: Ιωάννης Ζερβός, Εκδοτικός οίκος Γεωργίου Φέξη, Αθήνα 1916.

Βιζυηνός Γεώργιος, *Τα Άπαντα*, πρόλ. Σπ. Μελάς - εισ.: Κλ. Παράσχος-Κ. Μαμώνη - επιμ. Κ. Μαμώνη, Εκδοτικός οίκος «Βίβλος», Αθήνα 1955.

Βιζυηνός Γεώργιος, *Το αμάρτημα της μητρός μου και άλλα διηγήματα*, επιμ.: Σπύρος Κοκκίνης, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, Αθήνα 1975.

Βιζυηνός Γ. Μ., *Νεοελληνικά διηγήματα*, επιμ. Παναγιώτης Μουλλάς, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, Αθήνα 1994 [2^η. 1^η: 1980].

Βιζυηνός Γεώργιος Μ., *Παιδικά αφηγήματα*, επιμ. Φώτης Α. Δημητρακόπουλος, Επικαιρότητα, Αθήνα 1998.

Βιζυηνός Γ. Μ., *Τα ποιήματα*, επιμ. Έλενα Κουτριάνου, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 2003.

Βιζυηνός Γεώργιος Μ., *Το παιδικό παιχνίδι σε σχέση με την ψυχολογία και την παιδαγωγική*, εισ.-μτφρ.-σχόλ. Αλέξανδρος Σιδεράς - Παρασκευή Σιδερά-Λύτρα), Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2009.

Bloom Harold, *Ο Δυτικός Κανόνας: Τα Βιβλία και τα Σχολεία των Εποχών*, μτφρ. Κατερίνα Ταβαρτζόγλου - εισ.-επιμ. Δημήτρης Αρμάος, Gutenberg, Αθήνα 2007.

Γανίδου Εύα, «Οι “Στίχοι Φρενοκομείου” του Γ.Μ. Βιζυηνού: μύθοι και πραγματικότητες», στο *Πρακτικά 7ου Συνεδρίου Μεταπτυχιακών Φοιτητών & Υποψηφίων Διδακτόρων του Τμήματος Φιλολογίας*, τ. Β΄, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα 2014, σσ. 670-675.

Γιαλούρης Α., *Γεώργιος Βιζυηνός. Ο άνθρωπος και το έργο του*, Έκδοση περιοδικού Ρυθμός, Πειραιάς 1933.

Γιαννικοπούλου Αγγελική Α., «Παιδαγωγικές προεκτάσεις στο ποιητικό έργο του Βιζυηνού», *Εξώπολις* 5 (Καλοκαίρι 1996), σς. 190-200.

Δάλκου Αγάπη, *Η ανάπτυξη ερμηνευτικών στρατηγικών στο μάθημα της νεοελληνικής λογοτεχνίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε περιβάλλον συνεργατικής μάθησης*, Ε.Κ.Π.Α.-Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας, Τομέας Παιδαγωγικής, Αθήνα 2012.

Δερμεντζόπουλος Χρήστος - Παπαθεοδώρου Γιάννης (επιμ.), *Συνηθισμένοι άνθρωποι. Μελέτες για τη λαϊκή και τη δημοφιλή κουλτούρα*, Orportuna, Πάτρα 2022.

Δροσίνης Γεώργιος, *Σκόρπια Φύλλα της Ζωής μου*, τ. Α΄, επιμ. Γιάννης Παπακώστας, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1982.

Ζήρας Αλ. - Μερακλής Μ. Γ. - Αναγνωστόπουλος Β. Δ. - Παραδείση Ευδ., «Βιζυηνός», στο *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας, Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Πατάκη, Αθήνα 2007, 292-295.

Ζιτσαία Χ., «Ο ποιητής Γεώργιος Βιζυηνός», *Θρακικά Χρονικά* 17-18 (1965), σσ. 55-62.

Καραόγλου Χ. (επιμ.), *Αναλυτική βιβλιογραφία των ανθολόγιων. Ανθολογίες ποίησης και πεζογραφίας 1901-1950*, Θεσσαλονίκη 2016.

Καρπόζηλου Μάρθα, *Τεύχη-αφιερώματα των ελληνικών περιοδικών (1879-1997)*, Τυπωθήτω, Αθήνα 1999.

Κούγκουλος Θανάσης Β., *Η αναπαράσταση του γενέθλιου τόπου στα διηγήματα του Γ. Μ. Βιζυηνού*, Γρανάδα, Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, Γρανάδα 2020.

Κούγκουλος Θανάσης Β., «Ιχνη του Γ. Μ. Βιζυηνού στη βιβλιοθήκη του Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου Αδριανουπόλεως», στο Αικατερίνη Σ. Μάρκου - Ιωάννης Μ. Μπακιρτζής - Άγγελος Παληκίδης - Χριστίνα Παπαγεωργοπούλου (επιμ.), *Ιστορία, Κοινωνία, Πολιτισμός. Ερευνητικά ζητήματα και προκλήσεις. Αφιερωματικός τόμος για τα 30 χρόνια του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας*, Κ. & Μ. Αντ. Σταμούλης, Θεσσαλονίκη 2022, σσ. 159-177.

Κουμπάρου-Χανιώτη Χρυσάνθη, *Τα Νεοελληνικά Αναγνώσματα στη Μέση Εκπαίδευση. Συγγραφείς και ανθολογημένα κείμενα (1884-1977)*, Αθήνα 2003.

Mackridge Peter, *Γλώσσα και εθνική ταυτότητα στην Ελλάδα, 1766-1976*, μτφρ. Γρηγόρης Κονδύλης, Πατάκης, Αθήνα 2014.

Μαλαφάντης Κωνσταντίνος Δ., *Παιδαγωγική της λογοτεχνίας*, εισ.: Αθανάσιος Ε. Παπάς, Γρηγόρης, Αθήνα 2001.

Μαμώνη Κ., «Το ποιητικό έργο του Γεωργίου Βιζυηνού», *Θρακικά Χρονικά* 39 (1984), σσ. 42-50.

Μερακλής Μιχάλης (επιμ.), *Η ελληνική ποίηση, τ. 2: Ρομαντικοί, Εποχή του Παλαμά, Μεταπαλαμικοί*, Σοκόλης, Αθήνα 2000.

Μπαμπινιώτης Γεώργιος Δ., *Ετυμολογικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας. Ιστορία των λέξεων με σχόλια και ένθετους πίνακες*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα 2010.

Μουλλάς Παναγιώτης, «Ποίηση και ιδεολογία: οι αθηναϊκή πανεπιστημιακοί διαγωνισμοί (1851-1877)», στο *Ρήξεις και συνέχειες. Μελέτες για τον 19^ο αιώνα*, Σοκόλης, Αθήνα 1994, σσ. 279-290.

Παπαθανασίου Στ., «Το παιδί ως δημιουργός κειμένων και ως αναγνώστης-δημιουργός», στο Άντα Κατσίκη-Γκιβάλου (επιμ.), *Παιδική λογοτεχνία. Θεωρία και πράξη*, Καστανιώτης, Αθήνα 1994, σσ. 142-153.

Παπακώστας Γιάννης, *Φιλολογικά σαλόνια και καφεενία της Αθήνας (1880-1930)*, Βιβλιοπωλείον της "Εστίας", Αθήνα 1988.

Πασχαλίδης Γρηγόρης, «Κανόνας (λογοτεχνικός)», στο *Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*, Πατάκης, Αθήνα 2007, σσ. 1013-1014.

Πατερίδου Γεωργία, «Η γενιά του 1800. Πεζογραφία-ποίηση», στο *Νεοελληνική Φιλολογία (19ος-20ός αιώνας)*, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα 2008, σσ. 185-228.

Πολίτης Αλέξης, *Η Ρομαντική Λογοτεχνία στο Εθνικό Κράτος 1830-1880. Ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, πνευματική κίνηση, αναγνώστες*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2017.

Πολίτης Αλέξης, *Ρομαντικά χρόνια. Ιδεολογίες και νοοτροπίες στην Ελλάδα του 1830-1880*, Ε.Μ.Ν.Ε.-Μνήμων, Αθήνα 1998.

Πολίτης Λίνος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2009 [1^η: 1978].

Ρασιδάκη Αλεξάνδρα, *Υπό ρομαντική οπτική γωνία. Γερμανικός Ρομαντισμός και Γεώργιος Βιζυηνός*, Άγρα, Αθήνα 2019.

Σαμούηλ Αλεξάνδρα, *Ο βυθός του καθρέφτη. Ο André Gide και η ημερολογιακή μυθοπλασία στην Ελλάδα*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1998.

Σεφέρης Γιώργος, *Δοκιμές*, τ. 1: 1936-1947, Ίκαρος, Αθήνα 2013.

Σταμούλη Σοφία, *Γενική παιδαγωγική και διδακτική: Ειδική διδακτική φιλολογικών μαθημάτων. Θεωρία και πράξη. Προτεινόμενες διασκαλίες σε πραγματική και εικονική τάξη*, Γρηγόρης, Αθήνα 2009.

Στεργιόπουλου Κώστας (επιμ.), *Η παλαιότερη πεζογραφία της. Από της αρχές της ως τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*, τ. 6: 1880-1900, Σοκόλης, Αθήνα 1997.

Τεπεουλίδου Αναστασία, *Μεταφορές έργων του Γ. Μ. Βιζυηνού στη δημοτική: Ζητήματα μεταφραστικής θεωρίας και κριτικής πρόσληψης*, Διπλωματική Εργασία-Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης-Τομέας Μεσαιωνικών και Νεοελληνικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2022.

Τζιόβας Δημήτρης, *Οι μεταμορφώσεις του εθνισμού και το ιδεολόγημα της ελληνικότητας στο Μεσοπόλεμο*, Οδυσσέας, Αθήνα 2006 [2^η. 1^η: 1989].

Τζιόβας Δημήτρης, *Ο μύθος της γενιάς του τριάντα. Νεοτερικότητα, ελληνικότητα και πολιτισμική ιδεολογία*, Πόλις, Αθήνα 2014 [1^η: 2011].

Τζιόβας Δημήτρης, «Παράδοση ή κανόνας;» (1998-2008), στο *Κουλτούρα και λογοτεχνία. Πολιτισμικές διαθλάσεις και χρονότοποι ιδεών*, Πόλις, Αθήνα 2014, σσ. 201-215.

Τόγιας Βασίλειος Ι., *Το μάθημα των νέων ελληνικών στη μέση εκπαίδευση*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών-Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Θεσσαλονίκη 1990.

Φρυδάκη Ευαγγελία, *Η θεωρία της λογοτεχνίας στην πράξη της εκπαίδευσης*, Κριτική, Αθήνα 2003.

Φρυδάκη Ευαγγελία, *Διαλογικότητα και λογοτεχνική εκπαίδευση*, Κριτική, Αθήνα 2022.

Vitti Mario, *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*, Κέδρος, Αθήνα 1991 [3^η. 1^η: 1974].

Vitti Mario, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003.

Vitti Mario, «Η αντοχή της παράδοσης», στο *Γραφείο με θέα. Άρθρα και ομιλίες. Εργογραφία με αυτοβιογραφικό σχόλιο*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2006, σσ. 189-202.

Χρυσανθόπουλος Μιχάλης, *Γεώργιος Βιζυηνός. Μεταξύ φαντασίας και μνήμης*, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”, Αθήνα 1994.

c. Δικτυογραφία – Ψηφιακές Βάσεις

- Φωτόδεντρο πολιτισμός, <http://photodentro.edu.gr/aggregator/>

d. Ανθολόγια λογοτεχνικών κειμένων

- *Νεοελληνικά αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, (1913-1917). Νικόλαος Ι. Μπέρτος.

- *Νεοελληνικά αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Α΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, (1921). Τόμος Α΄, Δημήτριος Κακλαμάνος. <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-17752&tab=01>.

- *Ανθολογία της Νεοελληνικής Γραμματείας - Διήγημα*. Τόμοι Α΄-Δ΄, 1η-5η έκδοση (11/04/2022). <https://www.renosapostolidis.gr/images/stories/pdf/dihghma.pdf>.

- *Νεοελληνικά αναγνώσματα εγκεκριμένα δια την Α΄ τάξιν του Γυμνασίου* [1931], Α΄ Γυμνασίου Ζ. Παπαντωνίου, Ε. Τρουλλινός.

- *Νεοελληνικά αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Γ΄ τάξεως των Γυμνασίων, Ημιγυμνασίων και λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως* [1933, 5η Έκδοση], Ν. Κοντόπουλος.

- *Αναγνωστικόν Β΄ Δημοτικού* [1954, 1η Έκδοση], Βασ. Οικονομίδης.

- *Νεοελληνικά αναγνώσματα διά την Γ΄ τάξιν των Γυμνασίων και την Α΄ τάξιν των Αστικών σχολείων* [1947], Ν. Κοντόπουλος, Μ. Οικονόμου, Θ. Μακρόπουλος.

- *Νεοελληνικά αναγνώσματα Α΄ Γυμνασίου* [1966, 7η Έκδοση], Χ. Δημητρακόπουλος, Θ. Παρασκευόπουλος, Κ. Ρωμαίος, Στ. Σπεράντσας, Σ. Δουφεξής

- *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* (Γ΄ Λυκείου - Γεν. Παιδείας) <http://ebooks.edu.gr> > ebooks > html > Keimena-Neoell., Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό

Ινστιτούτο Χριστίνα Αργυροπούλου, Σύμβουλος Π.Ι. ; Επιμέλεια Έκδοσης. Πολυτίμη Γκέκα.

- *Νέα ελληνικά αναγνώσματα διά την Α΄ τάξιν των Ημιγυμνασίων και των Εξαταξίων Γυμνασίων*, (19362). Ηλίας Π. Βουτερίδης. <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-18507&tab=01>
- *Νεοελληνικά αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Α΄ ταξ. των Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων*, (19372). Ζ. Παπαντωνίου, Εμμ. Τρουλλινός. <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=20-02159&tab=01>
- *Νεοελληνικά αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, (1921). Τόμος Β΄, Δημήτριος Κακλαμάνος. <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-17751&tab=01>
- *Νεοελληνικά αναγνώσματα διά τους μαθητάς της Β΄ τάξεως των Εξαταξίων Γυμνασίων και Ημιγυμνασίων και των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδύσεως*, (19398). Νικόλαος Κοντόπουλος. <http://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-17487&tab=01>

5. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ: «Ο τελευταίος σταθμός της ζωής μου» (μια οπτική της ζωής του Γ. Βιζυηνού)

a. «ΤΟ ΜΕΤΑΛΛΕΙΟ»

Αθήνα, 20/11/1894

Αγαπητό μου ημερολόγιο,

Καλύτερη ευκαιρία δεν θα υπάρξει από το να εκμεταλλευτώ το μεταλλείο. Είμαι πια βέβαιος! Θα είναι η καλύτερη επένδυση. Αυτό έπρεπε να το είχα κάνει νωρίτερα, όμως και τώρα δεν είναι αργά...οργάνωση μόνο χρειάζεται. Θα βρίσκομαι και στην ιδιαίτερη πατρίδα μου, θα μυρίζω τα αρώματά της, θα αναπνέω τον αέρα της! Ω γλυκιά πατρίδα! Θυμούμαι το ποίημα μου για αυτήν και ο πόθος της επιστροφής μεγαλώνει.

Θρακῶν Ἕσμα:

Ἀπὸ τὴ Θράκη, βρὲ παιδιά,

ἀπὸ τὴν Πιερία

ἐβγήκεν ἡ Θρησκεία.

[...]

Γι' αὐτό, καθεὶς ἄς προσπαθᾷ

τὸ φῶς νὰ φέρῃ τώρα

στὴν πρώτη του τὴ χώρα!

Δεν είναι μόνο ο τόπος αλλά και οι θύμησες από τους αγαπημένους μου...ο πατέρας που από μικρή ηλικία στερήθηκα, ο Μιχαήλ Συρμάς, δουλευταράς στα καμίνια ασβέστη και όχι μόνο. Ναι, αυτό είναι... το μεταλλείο, το μεταλλείο...θα επικοινωνήσω με τον Γιώργο Ζαρίφη, τον εθνικό ευεργέτη, αυτός θα με βοηθήσει. Πάντα με βοηθούσε. Με τη στήριξή του μετέβην στη Γερμανία, στη Γοτίγγη και κατόρθωσα να σπουδάσω φιλολογία και φιλοσοφία. Οι γνώσεις μου αυτές συνέτειναν να γράψω και νέα έργα, να διακριθώ και να σπουδάσω περαιτέρω. Είμαι ευγνώμων στον ευεργέτη μου!

Τώρα λοιπόν, είναι ανάγκη να γυρίσω στη γενέτειρά μου να ασχοληθώ με τα μεταλλεία, ίσως το χρωστό και στον πατέρα, στον τόπο μου...

Θα γράψω και πάλι αύριο διότι βλέπω τον φύλακα να πλησιάζει και πρέπει να τον προσέχω.

-Κύριε, Γιώργο ελάτε μέσα, βραδιάζει και θα κρυώσετε.

-Αγαπητέ φύλακα πέντε λεπτά ακόμη, να ολοκληρώσω τις σημειώσεις μου, θα σας καλέσω εγώ.

- Σηκωθείτε καλύτερα τώρα και συνεχίζεται μέσα στο θάλαμο το έργο σας.

- Το μεταλλείο, το μεταλλείο...

- Ελάτε, έχει υγρασία και θα πονούν πάλι τα πόδια σας.

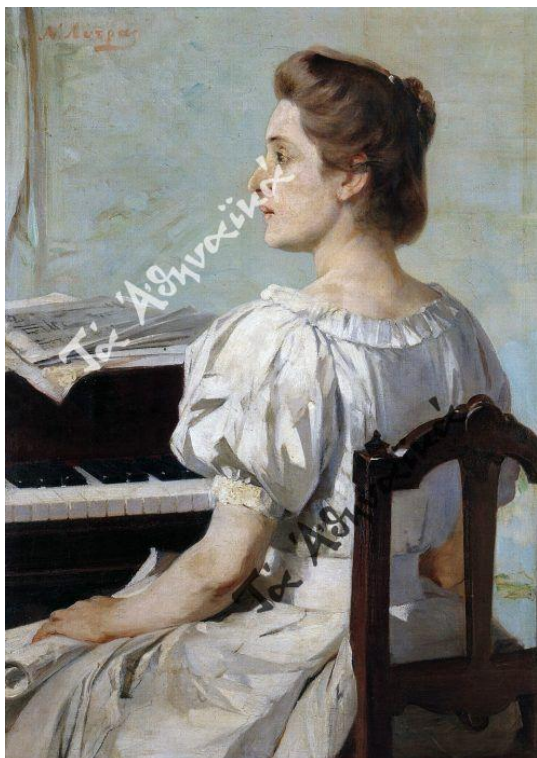
-Ας είναι.

b. «Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΕΡΩΤΑΣ»

Αθήνα, 22/11/1894

Σήμερα πάλι κάθομαι στον κήπο πάνω στο ξύλινο παγκάκι και αγναντεύω το μεγάλο πεύκο που βρίσκεται απέναντί του. Κρατώ σημειώσεις για να μην ξεχνώ. Η ασθένειά μου ευρίσκεται μέσα στην ραχοκοκαλιά και επομένως είναι νόσημα των κινητικών και αισθητικών νεύρων των κάτω άκρων. Οι πόνοι με σουβλίζουν και τρυπούν πότε εδώ και πότε εκεί το σώμα μου σαν τις αστραπές. Το σώμα υποφέρει. Ενίοτε το μυαλό βουίζει. Κάποιες ημέρες είναι καλές και κάποιες εξαιρετικά δύσκολες. Άλλοτε η υπομονή εξαντλείται άλλοτε είναι αρκετή. Γράφω και οι ώρες περνούν ευχάριστα...εκτός από αυτές που καθηλώνομαι στο κρεβάτι. Ίσως βρεθεί μια κάποια λύση από τους θεράποντες ιατρούς. Τελευταία τους βλέπω σκυθρωπούς, δε λένε πολλά και ούτε κάνουν ιδιαίτερες προσπάθειες. Μάλλον, δυσκολεύονται να βρουν τη θεραπεία.

Ίσως αν έρθει να με δει η Μπεττίνα...γίνουν υποφερτοί αυτοί οι δαίμονες. Φέρνω τα μάτια της στο νου μου και μου δίνουν έμπνευση να συνεχίσω. Δε φτάνει όμως, μόνο αυτό. Χρειάζεται η διαρκής της παρουσία για να είμαι καλά. Αυτή θα με βοηθήσει να ζήσω καλύτερα, τα αισθήματά μου γι' αυτήν είναι αναπαμός για το βασανισμένο μου κορμί. Η αθωότητα της είναι το μεγάλο μου γιατρικό. Δεν πρέπει να ζούμε χωριστά, θα με περιμένει και θα στενάζει, οφείλω να την συναντήσω.

«Μπεττίνα Παπαγεωργίου, το γένος Φραβασίλη». Ελαιογραφία Νικηφόρου Λύτρα (1899).

Η αγάπη μου για αυτήν είναι ατέρμονη και μεγάλη. Θα πάω ξανά στη μητέρα της να την ζητήσω σε γάμο. Είμαι βέβαιος πως θα αρθούν όλες οι αμφιβολίες της και θα δώσει την συγκατάθεσή να γίνει επίσημα γυναίκα μου. Πόσο κρίμα θα ήταν να μην ολοκληρωθεί αυτός ο έρωτας. Η μικρή μου κορασίδα θα στενοχωριόταν να μην νυμφευθούμε. Ενθυμούμαι τα παιχνίδια που παίξαμε μαζί, τα ζωηρά και κόκκινα γεμάτα πάθος τριαντάφυλλα με τα οποία στόλιζα τη σπάνια ομορφιά της και τους αμέτρητους, θερμούς και εκστατικούς στίχους που αφιέρωσα στα όμορφα της μάτια. Μου έρχονται στο νου κάποιοι από αυτούς και ανταριάζεται η ψυχή μου...

Η ΑΓΑΠΗ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΟΥ

Ποιά νά μ' ἔβαλε στὸ χέρι,
ποιά μ' ἐμάγεψεν ἐδώ,
καὶ χειμὸ καὶ καλοκαῖρι
τὴν ἀγάπη τραγουδῶ.

Πιστεύω θα έρθει, θα έρθει να με συναντήσει σήμερα. Οι μέρες στο ίδρυμα είναι μοναχικές χωρίς την παρουσία της. Θα έρθει να με δει...δεν δύναται να χαθεί έτσι απλά αυτή η αγάπη, η μοναδική και σπάνια. Χτες μου είπε ο φύλακας πως δεν έχει φανεί κάποια γυναίκα τις μέρες που είμαι στο Δρομοκαΐτειο. Λάθος, μπερδεύτηκε, μπερδεύεται διαρκώς εκείνος. Αν δε φανεί σήμερα, θα πάω, θα πάω εγώ να την συναντήσω. Ξέρω...θα με περιμένει, δεν πρέπει οι πόθοι των ανθρώπων να μένουν ανεκπλήρωτοι. Τόσα αισθήματα να χάνονται στην άβυσσο. Θα σημειώσω κάποιους στίχους στο χαρτί να της χαρίσω. Λατρεύει τη μουσική και σίγουρα θα τους μετατρέψει σε μία ηχηρή σονάτα, να την παίζει με τα λεπτά και μακριά της δάχτυλά στο γυαλιστερό μαύρο πιάνο και εγώ να κάθομαι αντικριστά της και να μαγεύομαι από τους ήχους και την παιδική της όψη. Να την ακούω να τραγουδά και να γεμίζει η κάμαρη με ήχους.

Οὐδὲ τόσην εὐωδιὰ
τ' ἄνθη τοῦ ναρκίσσου,
ὄσην ἔχει μυρωδιὰ
ἢ λεπτὴ πνοή σου.

Θα έρθω, θα έρθω να σε βρω γιατί νιώθω πως μακριά σου θα χάσω το μυαλό μου, θα χάσω τον προορισμό μου, θα χάσω όλο μου το είναι. Ξέρω πως με περιμένεις...ανυπομονείς να έρθω να σε βρω. Υπόσχομαι πως σύντομα θα ανταμώσουμε και τις καρδιές μας θα ενώσουμε. Ίσως, ίσως η μητέρα σου δεν έχει κατανοήσει το μέγεθος της αγάπης μας. Αν ο πατέρας σου δεν είχε ξενιτευτεί τα πράγματα να ήταν καλύτερα για μας. Θα έρθω, θα έρθω.

c. «Η ΜΑΝΑ»

Αθήνα, 28/11/1894

Στη ζωή μου όλη συνάντησα τη «γυναίκα» από μικρή ηλικία και προσπάθησα να την καταλάβω. Πρώτα η μάνα, καλή στοργική, αδέκαστη, με συμπεριφορά ίδια σε όλα τα παιδιά της. Από τότε που έχασε τον πατέρα στάθηκε βράχος ακλόνητος για να μας αναστήσει. Ανέλαβε τα ηνία του οίκου και πάλεψε για να τα καταφέρει και να αντεπεξέλθει σε όλες τις δυσκολίες. Στρατιώτης, άγρυπνος φρουρός για τα παιδιά της. Άτυχη όμως, αφού αρρώστησε η Αννιώ μας. Έκανε ό,τι μπορεί να φανταστεί ανθρώπου νους, απευθύνθηκε σε γιατρό, έκανε προτεινόμενα γιατροσόφια, απευθύνθηκε στην εκκλησία-βαθιά θρησκευόμενη καθώς ήταν, αλλά μάταια, η Αννιώ χάθηκε. Ο πόνος της έγινε μεγάλος, ανυπόφορος. Ένας πόνος που μάλλον, δύσκολα αντέχεται...ίσως μόνο από τους πιο δυνατούς.

Εγώ μικρό παιδί τότε, δεν σκεφτόμουν, θεωρούσα φυσιολογική κάθε αντίδραση της μάνας. Έτσι μας έκανε να νιώθουμε, πως για όλους νοιάζεται. Οι εξαιρετικές περιποιήσεις στην αδερφή μας έμοιαζαν φυσικό επακόλουθο της ανάγκης που είχε για φροντίδα λόγω της ασθενείας της. Έκανε ό,τι θεωρούσε δυνατόν για την ίαση της μονάκριβής μας. Και εμείς όμως, τα υπόλοιπα αδέρφια βοηθήσαμε με τον τρόπο μας στις περιποιήσεις της. Παιδιά αθώα που δεν βάζουν κακό με το νου τους είμαστε, τα οποία είχαμε ανάγκες. Όπως αργότερα διαπίστωσα με την διατριβή μου στην ψυχολογία απλά πράγματα χρειάζονται τα παιδιά για να γαλουχηθούν ορθά, την αγάπη των οικείων και το παιχνίδι.

Εκείνη λοιπόν, υπήρξε δύσκολη περίοδος για την οικογένεια και ιδιαίτερος για τη μητέρα. Πάλεψε με όλες τις δυνάμεις και όπως ήταν φυσικό έκανε και τα σφάλματά της. Στα αυτιά μου για αρκετά χρόνια ερχόταν η φράση που βγήκε από το στόμα της και για πολύ καιρό αισθανόμουν το ρίγος που με διαπέρασε όταν άκουσα τη μάνα να λέει αποστρεφόμενη στο θεό:

— Σου έφερα δύο παιδιά μου στά πόδια σου... χάρισέ μου τό κορίτσι!

Αισθάνθηκα να τεντώνονται τα νεύρα μου, να βουίζει το κεφάλι μου, να με κυνηγούν δαίμονες, σαν και αυτούς που νιώθω και τώρα νιώθω ενίοτε μέσα στο κεφάλι μου, έτρεχα

χωρίς να νιώθω τα πόδια μου. Άκουσα αλλά δεν κατανοούσα, θλίψη και ενοχές με κατέκλυσαν και δυσκόλευαν την αναπνοή μου. Ήμουν μικρός και δεν γνώριζα. Ένιωσα αδικημένος αλλά δεν υπήρξα στην πραγματικότητα.

Αργότερα κατάλαβα ποια υπήρξε η αιτία. Τι ανόητος που υπήρξα! Η παιδική ανάγκη για αποκλειστική αγάπη, ήταν αυτή που με οδήγησε στην απογοήτευση. Δεν μπορούσα να καταλάβω τότε ποια υπήρξε η αληθινή αιτία που την έκανε να ξεστομίσει αυτούς τους λόγους! Μετά εννόησα. Ήταν το βάρος που κουβαλούσε η μητέρα μου στην ψυχή της, ο χαμός του πρώτου της κοριτσιού, ο ακούσιος πνιγμός της για τον οποίο θεωρούσε υπεύθυνο τον εαυτό της και ζητούσε να εξιλεωθεί με κάθε τρόπο. Έταξε τη ζωή της στην προσφορά, στην προσφορά για το μέγαλωμα ξένων πια κοριτσιών πιστεύοντας πως έτσι θα ξεχάσει, θα συγχωρεθεί και θα σβήσει κάπως η θλίψη. Εγώ καμιά κακία δεν κρατώ, εγώ μάνα ξέρω και σε συγχωρώ. Για σένα έγραψα το ποίημα για να σε υμνήσω. Ζεις πάντα μέσα στην καρδιά μου, συνοδοιπόρος στη ζωή μου.

Η Μητέρα

[...]

Πώς να πειράζω τη μητέρα να κάμω εγώ να λυπηθεί,
που όλη νύχτα κι όλη μέρα για το καλό μου προσπαθεί;
Πώς ν' αρνηθώ ή ν' αναβάλω ό,τι ορίζει κι απαιτεί,
αφού στη γη δεν έχω άλλο κανένα φίλο σαν αυτή;

[...]

Έπειτα θυμούμαι τη μητέρα του Μοσκώβ Σελήμ. Το βάσανο της εγκατάλειψης την κατέτρωγε προκαλώντας της θλίψη μεγάλη και βαθιά. Πόσο ταλαιπωρήθηκε αλλά και ταλαιπώρησε την αθώα ψυχή του παιδιού της. Τον ήθελε αποκούμπι, παρηγορητή στη δυστυχία της, σε μια δυστυχία που δεν μπόρεσε να ξεπεράσει. Η εγκατάλειψη του συζύγου, η εύρεση άλλης γυναίκας της δημιούργησε την έντονη ανάγκη να αναζητήσει αλλού την αποκλειστικότητα. Ποιος άλλος θα μπορούσε να είναι ο αποδέκτης όλης αυτής της εγωιστικής συμπεριφοράς; Κανείς άλλος από τον πιο ευαίσθητο και συμπνευτικό της υιό... τον Μοσκώβ Σελήμ. Όπως έλεγε και η ίδια κατά ομολογία του παιδιού, έχοντας την αμέριστη αγάπη και έγνοια του δεν αισθανόταν την περιφρόνηση των άλλων. Η αγάπη του

αγοριού της θα κάλυπτε όλα τα συναισθηματικά κενά της. Δεν σκέφτηκε έστω μια στιγμή το καλό του. Λειτουργήσε προτάσσοντας τον εαυτό της Τι μεγάλο βάσανο για τον υιό να κουβαλάει στις πλάτες του ένα τέτοιο φορτίο και να πλημμυρίζει με ενοχές...

Βέβαια, στην περίπτωση αυτή δεν ήταν το μόνο αμάρτημα εκείνης της μητρός. Το άλλο ίσως και να υπήρξε μεγαλύτερο και καταστροφικότερο. Η έλλειψη μιας θυγατέρας υπήρξε η κινητήριος δύναμη στη συμπεριφορά της μητέρας. Η έλλειψη αυτή λειτουργήσε ανασταλτικά στην υγιή ανατροφή του αγοριού. Το έντυνε με κοριτσίστικα ενδύματα, του έβαφε τα νύχια και δεν τον άφηνε να φύγει από το χαρέμι. Τον έπλαθε όπως εκείνη ήθελε αδιαφορώντας για τις δικές του επιθυμίες.

Θυμάμαι ακόμη τα λόγια του Μοσκώβ Σελήμ να λέει:

«Γκάρι Μέλτσερς»

- Η μητέρα μας η συγχωρεμένη, όχι μόνον δεν ήθελε να με εβγάλει από το «χαρέμι», αλλά και μ' εστόλιζεν ως να ήμουν κόρη. Ήθελε βλέπεις η καημένη να γελά τον εαυτό της και [να] παρηγορεί την λύπην της, διότι δεν είχε κι εκείνη μίαν θυγατέρα.⁸⁸

Ο εγωισμός και η λαχτάρα της για μια θυγατέρα έβλαψε τον Σελήμ από μικρή κιόλας ηλικία, προτού βιώσει τις μετέπειτα δυσκολίες, όπως αυτή της αγνωμοσύνης του έθνους του για το οποίο αγωνίστηκε με όλη του την καρδιά και τη δύναμη. Η ανάγκη για κάλυψη μιας ανεκπλήρωτης επιθυμίας ενός άλλου προσώπου έγινε η αφορμή να χειραγωγηθεί ο Σελήμ και να στερηθεί ενδεχομένως τις δικές του επιθυμίες που λειτούργησαν ως βαρίδι στη μετέπειτα πορεία του στην ενήλικη ζωή. Αγωνίστηκε με κίνητρο ποιο; Υποκινούμενος από μια εσωτερική ανάγκη για το έθνος ή για να αποδείξει στον πατέρα πως είναι άνδρας όπως θα ήθελε να τον βλέπει;

Αυτό όμως είχε αντίκτυπο στην ψυχολογία του μικρού αυτού παιδιού, αφού πίστευε πως η απέχθεια του πατρός προς το πρόσωπό του απέρρευε από αυτήν ακριβώς τη συνήθεια, της ένδυσής του με γυναικεία ρούχα. Επιζητούσε την προσοχή του, μα δεν την εύρισκε. Διψούσε για ένα βλέμμα του, ένα χάδι που ποτέ δεν είχε. Ήθελε, ήθελε να ανδρωθεί για να γίνει αποδεκτός αλλά μάταια. Εισέπραττε αδιαφορία και περιφρόνηση. Αυτό ήταν και το αμάρτημα της μητρός του, η πληγή που προξένησε στην ψυχή του την οποία ενδυνάμωνε με όλη της τη στάση. Ένα αμάρτημα το οποίο επαίδευε το τέκνο.

Και αυτή η μητέρα όμως, είναι πολύ πιθανόν να λειτουργούσε αυθορμήτως αδυνατώντας να αισθανθεί το κακό που προξενούσε. Δεν ήξερε, δεν καταλάβαινε; Όπως και να 'χει η μάνα συγχωρείται για τα λάθη;

d. «ΜΙΑ ΣΥΝΤΟΜΗ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ»

Δρομοκαΐτειο, 01/12/1894

Χτες είχα μια δύσκολη μέρα και μια ακόμη πιο επίπονη νύχτα! Όμως, τώρα οι πόνοι κάπως υποχώρησαν και ένιωσα την ανάγκη να γράψω. Να γράψω για όλους εκείνους που μου

⁸⁸ Γεώργιος Βιζυηνός «Μοσκώβ – Σελήμ», στα *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας* (επιμ. Πολυτίμη Γκέκα), Αθήνα 2021, σ. 30.

συμπαραστάθηκαν στην πορεία της ζωής μου αλλά και για την συγγραφική μου παραγωγή που με συντροφεύει ακόμη και σήμερα!

Από μικρό παιδί ορφάνεψα και έζησα με την μητέρα και τους αδερφούς μου. Ο αριθμός των μελών αυξομειωνόταν με την απώλεια της Αννιώς και της υιοθέτησης άλλων κορασίδων από την μάνα. Εγώ ξενιτεύτηκα 10 χρονών παιδί για να βιοπορισθώ, ενώ αφελώς πίστευα πως θα βοηθήσω και τη μητέρα στέλνοντάς της χρήματα. Φυσικά, όχι μόνο δεν μπόρεσα να ανταποκριθώ στην υπόσχεσή μου, αλλά ταλαιπωρήθηκα και ο ίδιος πολύ. Πρώτος μου σταθμός μακριά από τη γενέτειρά μου ήταν η Πόλη. Εκεί έμεινα σε έναν θείο μου με σκοπό να με μάθει ραπτική και μέσω αυτής να αποκομίζω τα προς το ζην.

Η τέχνη μου

Ραφτάκι μ' ήθελ' άλλοτες η τύχη –

Γιατί να ντροπιασθώ και να τ' αρνούμαι;

Ύλησμόνησα τα ράμματα, την πήχη,

μα την ιδέα της τέχνης την 'θυμούμαι.

(Βιζυηνός: 1916, 79)

Μετά από σύντομο χρονικό διάστημα, δυο ή τρία έτη θα ήταν, απεβίωσε ο θείος και με ανέλαβε ο Κύπριος έμπορος Γιάγκος Γεωργιάδης. Επέστρεψα στο σχολείο μέχρι και το '68 όπου ταξίδεψα και έζησα Στην Κύπρο για τέσσερα περίπου, αν θυμούμαι σωστά έτη, ως προστατευόμενος του Αρχιεπισκόπου Κύπρου Σωφρονίου Β, εξαιτίας του οποίου ενδύθηκα τα ράσα-για λίγο καιρό- και διετέλεσα ως ιεροψάλτης. Η χρονική αυτή περίοδος ίσως υπήρξε και η αρχή για την μεγάλη μου πρόοδο στα γράμματα. Φοίτησα στην Ελληνική Σχολή Λευκωσίας, άριστευσα στα μαθήματα. Με δυσκολίες πολλές πάλι απένταρος επιστρέφω στην Πόλη. Με τη βοήθεια...

Αύριο πάλι θα τα πούμε, οι αστραπές βροντούν στο κεφάλι μου και δεν με αφήνουν σε ησυχία. Αχ, Μπεττίνα μου...

e. «ΕΗΜΕΡΩΣΕ ΜΙΑ ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΜΕΡΑ!»

Δρομοκαϊτειο, 15/12/1894

Παρατηρώ πως πέρασαν ο χρόνος από την τελευταία φορά και δεν μπόρεσα να γράψω. Θέλω να σημειώνω τις σκέψεις μου γιατί ομορφαίνουν τις ώρες που περνώ στο ίδρυμα.

Βέβαια, μεγαλύτερη επιθυμία μου είναι να με γνωρίσει ενδόμυχα η Μπεττίνα μου. Με την πρώτη ευκαιρία θα της δώσω το ημερολόγιο να το διαβάσει, θα σου δώσω καλή μου, αφού για σένα είναι όλα όσα γράφω. Αυτή η πράξη θα μας φέρει κοντά, θα μας ενώσει ολοκληρωτικά. Η γραφή κάθε ανθρώπου είναι η ίδια του η ψυχή! Ενθυμούμαι τα γραπτά μου κείμενα...πόσα από τα συναισθήματά μου αποτυπώνουν! Πόσες σκέψεις και πόσα αποκαλύπτουν για τη ζωή μου μέχρι τώρα!

Ας συνεχίσω λοιπόν αναφερόμενος στα χρόνια που πέρασα επιστρέφοντας στην Πόλη. Ο Γεώργιος Χασιώτης, ο διευθυντής του Ελληνικού Λυκείου με βοήθησε να γίνω ιεροσπουδαστής στη Θεολογική Σχολή της Χάλκης, από όπου αποκόμισα σημαντικές γνώσεις και δημοσίευσα την πρώτη μου ποιητική συλλογή, τα Ποιητικά Πρωτόλεια (1873). Έτσι, με κάποιο τρόπο ήρθα σε επαφή με τον εθνικό ευεργέτη Γεώργιο Ζαρίφη. Εκείνος με συνέδραμε οικονομικά και θαύμασε τα γραπτά μου.

Το ταξίδι της ζωής μου συνεχίστηκε στην πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους. Εκεί συνέχισα τις ποιητικές μου δημιουργίες και βραβεύτηκα Βουτσιναίο Ποιητικό Διαγωνισμό, με το επικό ποίημα Κόδρος. Σε έναν δίστιχο στο εν λόγω ποίημα έγραψα:

Τῆ ἀποφάσει της ἐπιμένει
ἀδυσωπήτως ἡ Εἰμαρμένη.

Αυτή η Ειμαρμένη αγαπημένη μου Μπεττίνα είναι που μας όρισε να είμαστε μαζί!!! Θα έρθω, θα έρθω να σε ξαναζητήσω, η μητέρα σου θα καταλάβει. Ας είναι, οι δυσκολίες πάντοτε υπήρχαν και θα υπάρχουν. Μια τέτοια ήταν η κράτησή μου εις την αστυνομία με το φίλτατο Νικόλαο Πολίτη εξαιτίας της διεκδίκησης καλύτερων συνθηκών ζωής για τους φοιτητές. Τότε απογοητεύτην σφοδρά και μετέβη στη Γερμανία, τώρα όμως δε θα το βάλω κάτω. Θα προτάξω τα συναισθήματα και τις ψυχικές μας ανάγκες, αγαπημένη μου! Εξάλλου, γνωρίζω πόσο σημαντική για την ισορροπία του ανθρώπου είναι η ικανοποίηση της ψυχής. Έμαθα πολλά μελετώντας για τη διδακτορική μου διατριβή «Το παιδικό παιχνίδι υπό άποψη ψυχολογική και παιδαγωγική». Η χαρά καλλωπίζει τη ζωή, εξασφαλίζει τη

φαιδρότητα στην καθημερινότητα και εν τέλει παρέχει τη δυνατότητα της κατάκτησης του «ευ ζην».

Δίπλα στον μεγάλο λόγο και θεμελιωτή της Πειραματικής Ψυχολογίας Βίλ(χ)ελμ Βουντ διδάχθηκα τόσα ώστε να μπορώ να κατανοήσω εν μέρει την ψυχή του ανθρώπου και να αποκτήσω τη σπουδαία αρετή της εν συναίσθησης. Μόνο σε αυτήν την περίπτωση έχει την ικανότητα κάποιος να βλέπει τι κρύβεται πίσω από τις πράξεις των δρώντων προσώπων και να συγχωρεί. Αμέτρητα τα παραδείγματα των ανθρώπων των οποίων οι πράξεις αρχικά φανερώνουν μια μεροληπτική στάση, μια άδικη συμπεριφορά, ίσως κάποτε εγωιστική και εν συνεχεία αποδεικνύεται πως άλλα υπήρξαν τα κίνητρα της εκάστοτε δράσης τους. Μια ενδόμυχος και ανικανοποίητη επιθυμία υποκινεί όλη τους τη συμπεριφορά και δράση.

Τόσο με συνεπήρε η αξιοθαύμαστη ετούτη επιστήμη ώστε αποφάσισα να ασχοληθώ πέρα από την ποιητική μου δραστηριότητα και με τη συγγραφή διηγημάτων.

Στα αφιερώνω όλα καλή μου Μπεττίνα να σε συντροφεύουν τις νύχτες που ξαγρυπνάς μακριά μου.

Μέσα από αυτές τις σελίδες με τον εξομολογητικό τόνο επιθυμώ να με γνωρίσεις ολοκληρωτικά. Μόνο έτσι θα στεριώσει η ένωσή μας. Αυτή είναι λοιπόν η ζωή μου - που λίγο πριν έγραφα - κι αυτός είμαι εγώ ο Γεώργιος Μιχαηλίδης, ο κατά κόσμων Γεώργιος Βιζυηνός, που γεννήθηκε στις 8 Μαρτίου 1849 στη Βιζύη, την ιστορική κωμόπολη της Ανατολικής Θράκης.

f. «ΤΟ ΕΡΕΒΟΣ»

Δρομοκαΐτειο, 20/12/1894

Σήμερα νιώθω ένα σκοτάδι μέσα μου. Είκοσι Δεκεμβρίου γράφει το χαρτί της νοσοκόμας αλλά δεν ημπορώ να ανακαλέσω στη μνήμη μου την ακριβή ημέρα. Το τοπίο είναι ομιχλώδες και θαμπό. Το κορμί μου πονά και ταλανίζει με κάποιο τρόπο το νου! Αναρωτιέμαι αν η ασθένεια των άκρων επηρεάζει την σκέψη ή αν η αίσθηση της αδυναμίας επιδεινώνει τις σουβλιές. Επιπροσθέτως, το αμυδρό φως του δωματίου δυσχεραίνει ακόμη περισσότερο την προσπάθειά μου να συγκεντρωθώ, αλλά μου είναι αδύνατο να βγω έξω

καθώς το κρύο είναι οξύ και τσουχτερό. Θα μείνω λοιπόν μέσα και θα σου γράψω ό,τι δύναμαι. Δεν αρέσκομαι βέβαια, ούτε εμπνέομαι από αυτούς τους ωχρούς και υγρούς τοίχους του ψυχρού δωματίου αλλά θα αναγκασθώ να υπομείνω το αφιλόξενο αυτό περιβάλλον.

Φέρνω στο μυαλό μου το όμορφό σου πρόσωπο Μπεττίνα μου, για να εμπνευστώ και να συνθέσω ωραίους στίχους για να τραγουδήσεις παίζοντας μια μελωδία στο πιάνο. Βλέπω τους μαύρους και μεγάλους οφθαλμούς σου τους οποίους προστατεύουν τα καμαρωτά και σμιχτά φρύδια να με θωρούν γεμάτα πόθο. Το ρεμβώδες σου πρόσωπο που περιβάλλει μια γλυκιά ιλαρότης είναι η μεγάλη μου έμπνευση για κάθε δημιουργημά μου. Φαντάζομαι τα μακριά, λεπτά σου δάχτυλα ακουμπισμένα στο πιάνο να παίζουν μαγευτικές μελωδίες για τις οποίες με καταλαμβάνει διακαής πόθος να γράψω στίχους. Σφοδρή επιθυμία μου είναι να σε βλέπω, να σε βλέπω να τραγουδάς για μένα.

.....

Ξαφνικά, μεγάλη αδυναμία με απομακρύνει από όσες ωραίες εικόνες σου περιέγραφα. Το ασυνήθιστο και φρικαλέο ψύχος -σαν εκείνο του ναού όπου είχαμε πάει το Αννιώ μας- επιδρά και πάλι βλαβερά στην ψυχολογία μου. Θολώνουν την όρασή μου και δεν μου έρχεται στο νου παρά το μοιρολόγι που συνέθεσε για το θάνατο του πατρός μου -κατα τα παραγγελία της μητρός- ο ηλιοκαής και ρακενδυτός εκείνος «Γύφτος» αυτοσχεδιάζοντας όπως συνήθιζε δια να βγάλει τα αναγκαία. Αντί για σένα θωρώ τη μαύρη και λιγδερή κόμη του, τους μικρούς και φλογερούς οφθαλμούς του και τα ανοιχτά και τριχωμένα στήθη του. Δεν μπορώ να γράψω... παραθέτω απλώς κάποιους στίχους που κάποτε αποτέλεσαν μέρος ενός ποιήματός μου.

[...]

Φεύγουν τὰ κάλλη σου, ὦ κόσμε πλάνε,
φεύγουν 'σὰν ἄνεμοι, 'σὰν φούσκαις πᾶνε
στῆς μαύρης Λήθης τὸν ποταμό,
ὅταν οἱ φίλοι σου ἐρημωθοῦνε,
ὅταν θελήσουνε νὰ σὲ ἰδοῦνε

μέ τῆς ψυχῆς τους τὸν ὀφθαλμό.⁸⁹

g. ΤΟ ΠΑΘΟΣ

Δρομοκαΐτειο, 20/12/1894

Το πάθος είναι αυτό που δίνει ζωή αλλά μπορεί και να συντρίψει τον άνθρωπο. Ενθυμούμαι τις συνέπειες που είχε για την ψυχή του Πασχάλη μια παλιά ιστορία. Μια σύντομη ερωτική σχέση που τον τραυμάτισε ανεξίτηλα. Η συναναστροφή του με την Ευλαλία φάνηκε ότι καθόρισε την μετέπειτα πορεία του. Ένωθε τον εαυτό του μιανό και πως έχριζε κάθαρσης, μιας κάθαρσης απαραίτητης για να διαβεί έναν δρόμο αγνό και χρηστό. Ήταν όμως μια πραγματική ανάγκη για τον ίδιο ή η συνείδησή του μπλέχτηκε ανάμεσα στα δίκτυα της προκατάληψης και της πλάνης;

«Γκάρι Μέλτσερς»

⁸⁹ Απόσπασμα από το ποίημα, «Η εν Χάλκη θεολογική σχολή, από τη συλλογή *Ποιητικά Πρωτόλεια*».

Φρα Αντζέλικο, 1438-1445

Εξαιτίας της παλαιάς αυτής ιστορίας θυσίασε τον αγνό έρωτα και την βαθιά αγάπη που ένιωθε για την Κλάρα. Και ακόμη δυσμενέστερη για την ψυχή του ήταν η πραγματικότητα πως τα συναισθήματα ανάμεσα στους δυο ήταν αμφίδρομα και έντονα, τέτοια που ανήγαγαν την σχέση σε θαυμαστή και σπάνια. Εκείνος όμως καταδικάστηκε μόνος του σε αιώνια ταλαιπωρία. Η τελειοθηρία τον οδήγησε σε εξουθένωση. Ο Πασχάλης, ένας τουρκομερίτης κατόρθωσε να μορφωθεί, αποτέλεσε υπόδειγμα μαθητού, εξελίχθηκε πνευματικά...κι όμως ταλανίστηκε σε όλη του τη ζωή! Η καταδίκη του υπήρξε ο διακαής πόθος του να αγγίξει την ηθική τελειότητα...ελησμόνησε φαίνεται πως είναι άνθρωπος και πιθανότητα ο στόχος ήταν ανέφικτος.

Και τι δεν έκανε για να σώσει την ψυχή του. Προσευχήθηκε, ζήτησε την τιμωρία και την απόκτηση μιας αμόλυντης καρδιάς. Αυτοεξορίστηκε, αλλάζοντας την πόλη διαμονής του, αιφνιδιαστικά και βάνανυσα για να την σώσει και να σωθεί. Τώρα έχοντας την γνώση μπορώ και διερωτώμαι: Την έσωσε ή την καταδίκασε σε αιώνιο μαρασμό; Οι προσπάθειές του ατέρμονες. Εξομολογήθηκε για να απεκδυθεί τη φωτιά της αμαρτίας που του έκαιγε τα σωθικά ζητώντας συγχώρεση από το θείο και το ανθρώπινο στοιχείο. Μάταια επιχείρησε να μετριάσει την αγωνία και τον πόνο. Η κάθαρση ολοένα και απομακρυνόταν. Σαν να τον ακούω να μονολογεί:

Τον έρωτα αποφάσισα να μην αναγνωρίσω
να κλείσω την καρδιά μου και να την θωρακίσω.

Να θωρακίσει την καρδιά του από τι; Από ποιον; Από την γυναίκα που τον λάτρευε και αδημονούσε να την συναντήσει; Σε ποια μεγάλη πλάνη είχε υποπέσει; Εκείνη περίμενε τα δαχτυλίδια για τους αρραβώνες. Πίστεψε πως για τον μεγάλο τους έρωτα ταξίδεψε. Ω! τι ματαίωση.

Είναι βέβαιο πως οι μεγάλες αγάπες οφείλουν στον εαυτό τους και σε όσους τις αισθάνονται να καρποφορούν και να ανθίζουν. Να αναπτύσσονται ελεύθερα, χωρίς περιορισμούς και κοινωνικές συμβάσεις, δίχως συστολές και καταναγκασμούς. Τότε μόνο, αγαπημένη μου, οι άνθρωποι εξελίσσονται και έχουν τη δυνατότητα να φτάσουν στην ολοκλήρωση.

h. «ΠΛΗΣΙΑΖΟΥΝ ΤΑ ΧΡΙΣΤΟΥΓΕΝΝΑ»

Δρομοκαΐτειο, 23/12/1894

Μέσα και πάλι στο δωμάτιο. Οι συνθήκες δεν μου επιτρέπουν να βγω στον κήπο. Το κρύο είναι τσουχτερό και ο αέρας τόσο δυνατός που θαρρείς πως σου ακουμπά τα κόκκαλα. Κάθομαι λοιπόν, στην άβολη καρέκλα και κοιτώ από το πίσω παράθυρο. Βλέπω το βουνό να στέκει μαρμαρωμένο. Ανακαλώ ακούσια στη μνήμη μου τα λόγια του παππού για εκείνον τον τόπο που είχε επισκεφτεί και βρισκόταν βαθιά μέσα σε ένα δάσος. Εκεί σύμφωνα με τις αφηγήσεις του, υπήρχε μια μάγισσα. Όποιον εύρισκε να περνά και τον αγαπούσε, τον παραπλανούσε ώστε να μπει μέσα. Αφού το κατάφερνε τον μαρμάρωνε με στόχο να μην δυνηθεί να φύγει και να τον κρατήσει για πάντα δικό της. Η πονηρία της μεγάλη και ο εγωισμός της ακόμη μεγαλύτερος. Σαν μια σύγχρονη Καλυψώ με ακόμη πιο ευτελή και ταπεινά κίνητρα. Μεταχειριζόταν τον άνθρωπο σαν ένα πιόνι μιας ασπρόμαυρης σκακιέρας. Στη συνέχεια, κάθε φορά που καταβαλλόταν από μεγάλη επιθυμία να συναναστραφεί μαζί του, του έριχνε κάποιες σταγόνες από το αθάνατο νερό στο κεφάλι, τον μαλάκωνε, τον επανέφερε στην προτέρα ανθρώπινη κατάσταση. Μάλιστα, τον έκανε ομορφότερο από πριν, καθόταν μαζί του, έτρωγε, έπινε και διασκεδάζε. Ικανοποιούσε όλες τις σαρκικές επιθυμίες της. Στο τέλος, αφού χαιρόταν την συντροφιά του τον ξανα μαρμάρωνε, τοποθετώντας τον πλάι στα άλλα αποκτήματά της.

Έτσι, μου περιέγραφε ο παππούς τον τόπο εκείνο από τα ταξίδια που είχε κάνει και έλεγε πως ήμουν τυχερός που δεν βρέθηκα εκεί δια να μην κινδυνεύσω. «Τυχερός παιδί μου, φυλάχτηκες από τις κακοτοπιές». Τώρα όμως, μήπως δεν είμαι το ίδιο τυχερός; Μήπως έχω έρθει σε έναν παρόμοιο, άκρως επικίνδυνο τόπο και μαρμαρώθηκα χωρίς τη θέλησή μου; Πώς θα μπορέσω να αποδράσω; Νιώθω έντονη δυσφορία και συχνά αδυνατώ να εννοήσω... Τι μου συμβαίνει; Γιατί με έκλεισαν εδώ; Το κεφάλι μου πιέζεται, τα αφτιά μου βουίζουν, και ένα ρίγος διαπερνά το κορμί μου. Πώς θα περάσω μόνος τις άγιες ημέρες που έρχονται; Μονάχος στον απομονωμένο τούτο τόπο. Έχω να προσέχω και αυτόν τον φύλακα. Νιώθω κόπωση. Πώς μου τον φορτώσανε κι αυτόν; Είναι ανάγκη να υλοποιήσω τα σχέδιά μου.

«Δρομοκαίτειο την εποχή του Βιζυηνού» (από τη μηχανή του χρόνου)

Θέλω να πάω και πάλι στο μεταλλείο κοντά στο χωριό Σαμακόβι της Ανατολικής Θράκης. Θα αρχίσω και πάλι τις έρευνες, θα στείλω δείγματα στο εξωτερικό, θα αναζητήσω κεφάλαια για την αξιοποίηση του. Έχω χρέος να συνεχίσω το έργο με την αξιοποίηση των μεταλλείων και οφείλω στον εαυτό μου αλλά και στην μνήμη του πατέρα να τα καταφέρω. Είμαι άνθρωπος του μόχθου και πρέπει να τα καταφέρω. Εξάλλου είναι μια ελπιδοφόρος επένδυση που θα αποφέρει μεγάλα κέρδη. Θα μπορέσω να υλοποιήσω τα μελλοντικά μου σχέδια, θα γίνω ένας λαμπρός επιχειρηματίας και θα προσφέρω και στην Μπεττίνα όλα όσα της αξίζουν. Δεν πρέπει να μείνω άλλο εδώ μέσα. Δεν τον μπορώ τον εγκλεισμό και δεν τον αξίζω. Δεν ημπορώ να περιφέρομαι και να προσέχω τον φύλακα. Να χάνεται έτσι η ζωή μου; Είναι ανάγκη να βγω και να συναντηθώ με τον γλυκό μου άγγελο. Το ακούω σαν κάποιος να με καλεί... Νιώθω ό,τι ακριβώς έγραψα σε στίχους τις περασμένες ημέρες.

Μέσ' στα στήθια ή συμφορά

σάν τὸ κῦμα πλημμυρᾶ,

σέρνω τὸ βαρὺ μου βῆμα

σ' ἓνα μνημα!

Σάν μ' ἀρπάχθηκε ἡ χαρὰ

ποὺ ἐχαιρόμουν μιὰ φορὰ

ἔτσι σὲ μίαν ὥρα...

μέσ' σ' αὐτὴν τὴν χώρα

ὅλα ἄλλαξαν τώρα!

Κι' ἀπὸ τότε ποὺ θρηνηῶ

τὸ ξανθὸ καὶ γαλανὸ

και οὐράνιο φῶς μου,
μετεβλήθη ἐντός μου
και ὁ ρυθμὸς τοῦ κόσμου.
Μέσ' στὰ στήθια ἢ συμφορὰ
σὰν τὸ κῦμα πλημμυρᾶ,
σέρνω τὸ βαρὺ μου βῆμα
σ' ἓνα μνημα ...
Τὸν σταυρὸ τὸν ἀψηλὸ
ἀγκαλιά, γλυκοφιλῶ
τὸ μυριάκριβο ὄνομά της,
κι' ἀπ' τὰ χώματά της
ἢ φωνή της ἢ χρυσή
μὲ καλεῖ «ἔλα καὶ σὺ
δίπλα στὸ ξανθὸ παιδί σου
καὶ κοιμήσου!»
Το αὐριο ἀπὸ το σήμερα
εἶναι πολὺ μακριά
κι ὅποιος με αὐτὸ θαρρεῦεται
μετανοεῖ πικρά.⁹⁰

⁹⁰ Ο βιογράφος του Βιζυηνού Ν. Βασιλειάδης, δημοσίευσε μέσα στο έργο του: «Εικόνες Κωνσταντινουπόλεως και Αθηνών», τα ποιήματα του δημιουργού και έδωσε το γενικότατο τίτλο «Στίχοι γραμμένοι στο φρενοκομείο».

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον.